

László Károly

KATONAI ÉLETEMBŐL

Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között

Terebess Kiadó

Támogatta a
Nemzeti Kulturális Örökség
Művelődési Alapja
a Magyar Műhelytanácsokban

Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és utószóval ellátta:

Pordán Ildikó

Lektorálta:

Hermann Róbert

Kiadta a Terebess Kiadó Budapesten, 2001-ben

<http://www.terebess.hu>

A kötetet tervezte és a kiadásért felel Terebess Gábor

Szerkesztette: Steinert Ágota

Műszaki szerkesztő: Bozzay Kristóf

Készült a Szegedi Kossuth Nyomda Kft. üzemében

ISBN 963 9147 45 1

TE 78

I. Füzet¹

1848. szeptember 25. – 1849. április 24-ig

Előbeszéd

1848. Mártz. 15-dikén kezdődött átalakulásunkkal nyert szabadságaink sok irigyeket s fondor elleneket támasztottak. Feltámadtak az Al-Dunánál az illírek, s szerbekkel egyesülve, országunk alsó részére beütöttek, dúltak, pusztítottak, gyújtogattak, raboltak, kimondhatlan kegyetlenül gyilkoltak. Fegyveres erők nagyobb része ellenük fordított. Később, ősszel, szeptemberben az osztrák ház és kamarilla által pénzzel segített, felfegyverzett s még fegyveres néppel is ellátott pártütő horvátok Jellaèia bán² vezérlete alatt Varasdnál Magyarhonba beütöttek. Az ott felállított védelmi sereget és álgyútelepet a honaruló gróf Teleki [Ádám]³ részint hátráltatta, részint másfelé felre utasította, s így a pártütők minden ellenállás nélkül Nagykanizsán, Keszthelyen keresztül a Balaton keleti oldalán Székesfehérvár alá vonultak, s az ott kevés napokkal elébb öszvesereglett 15 ezer főnyi lelkes tábor az árulók azon színe alatt, hogy Jellaèia seregének Buda felé útját állja, Velencéhez húzzák, a pártütő horvátoknak utat nyitottak a városba, hol serege részére élelmiszereket parancsolván, s a várost lefegyverezvén, továbbvonult Győr felé. – Azon időben, mikor Jellaèiaseregével a Balaton mellett vonult felfelé, én látván azt, hogy mint nemzetör, szegény üldözött hazámnak oly szolgálatot, mint az tölem igényel, s tenni forró óhajtasom, nem tehetek, a mérnöki munkák ezen háborús időkben a béke helyreállításáig egészen megszűnvn

Szept. 25-én d.u.

a Pestről ruhákat szállító Hunyadi szabad gyalogsapat hadnagyához beállottam (minthogy ezen csapatban lenni csak győzelemig köteleztetik a vitéz). Innen éjfélkor elindultunk s

Szept. 26-án

Seregélyes, Öreg-Hantos⁴ Sismánd, Hercegfalván keresztül estve 9 órakor Dunaföldvárra értünk, s itt beszállásolva, henyéltve töltöttünk két napot. (Én a Hunyadi zászlóalj I-ső századába téttem.) A város nem tudva az ellenség hollétét, s azt hívn, hogy Földvárnál szándéka átkelni a Dunán, Kér felé elkezdte a sáncoltatást, de csakhamar abban hagyta, s minket ti. a Hunyadi-gyalog (1600 fő) csapatot az ideérkezett szabolcsi 800 jól fegyverzett s begyakorlott, egyenruhás, bátor önkénteseken,⁵ s egy divisio⁶

Miklós-huszárt⁷ négy álgúival 28-dikán naplementekor szörnyű viharos záporban s szélben útnak indítottak Adony felé. Az iszonyú setétségben vezető nélkül menvén egyszer el is tévedtünk, végre plenkérek⁸ tapogatózása mellett csúszva-mászva, botorkázva éjjel 11 órakor Pentelére értünk, (a Csepel-sziget nyugoti széle rakva volt kecskeméti, kis- és nagykunsági, s Pest megyei fölkeltekkel) itt csoportosan beszállásoltatván aludtunk, s reggel

Szept. 29-én

Adonyba indultunk, hova midőn a töltésen közelítettünk az által-ellenben, a szigetben Lór⁹ alatti táborunkból, – ők nem tudván, hogy mi kik vagyunk-, először egy vaklövés tettetett álgúiból, mire a mi őrnagyjaink nem eresztetvén ki a lobogót, csakhamar egy 6 fontos lövés küldetett ránk, s a golyó a Hunyadi-csapat I. század 2. és 3. szakasza között ugrott által a töltésen, mi nem kis zavart okozott, mert a sok tapasztalatlan, megfélemlt vitéz részint előre futott, s mire az őrnagy segéd fehér kendőt lobogtatva a Duna felé nyargalt, már lövést is tettek golyóval. Ezen napot beszállásolva itt töltöttük (Adonyban).

Szept. 30-án

Ercsénbe¹⁰ gőzösön menendők, a Duna-partra kiállítottunk, hova, míg ott várakoztunk a faluból egy granicer¹¹ őrmestert hoztak, ki ottlétünket nem tudva, fehérvári drabant¹² vezetése mellett odajövén a Jellaèiæ serege számára élelemvitelt rendelni, megfogott, s a Duna-parton kikötetett. Még délelőtt elindultunk s délben Ercsénben voltunk. Itt ugyan beszállásoltattunk mindnyájan, de másnap a Hunyadi I. és II. század, a bécsi mintegy 100 önkéntes,¹³ Zrínyi szabad gyalogsapat,¹⁴ a hevesi önkéntesek az urasági majorhoz táborba szállítottak, s itt húztunk ki 2 napot s másfél éjet. Ide hozták másnap utánunk a hírt, hogy 30-án estve gróf Zichy Ödön¹⁵ a lóri táborban 9 órakor lámpa világánál felakasztatott mint honáruló, kire több nála s lakásán, Kálozdon talált irományokból kivilágosodott, hogy Jellaèiæsal egyetért, s annak a számára nála pénz találtatott letéve, az elfogók állítása szerint 4 millió aranyban, 3 millió ezüstben.¹⁶ Elfogta a Hunyadi IV. század, mely ott vorposton¹⁷ volt. Vele ki volt kötve a seregélyesi ifjú gróf is, de ez mint rab Pestre felvitetett, s más három bűnös.¹⁸ Mert okt. 2-án éjjel 11 órakor lármadob riasztott fel bennünket. Az eső szakadt, szuroksetétség volt; sokan a silány szalmagunyhócskákban nem állhatván ki a hideg esőt a városba szöktek, s ott házakba s istállókba bújtak. Ez volt az oka annak, hogy az I. századból mintegy 150 ember indult el csak egy lámpás kalauz után a nagy esőben és sárban. Ezen kívül senki más nem mert elindulni. Hogy mily keserves volt ezen utazás,

megtetszik abból is, hogy még ezen elszánt vitézek közül is az útban egy majornál mintegy ötvenen, nem bírván a kellemetlen utazás terhét, elmaradtak, s minket, kik a szabolcsi és csongrádi pusztákon keresztül utunkat folytattuk, reggel a csongrádi csárdában szekereken értek utol, s velek együtt a pusztai szekereken délre beértünk Seregélyesre.

Okt. 3-át

Seregélyesen töltöttük. Másnap okt. 4-én hozzánk érkeztek a Hunyadi-csapatból Ercsénbe maradtak, és a Miklós-huszárok, és 4 álgú Jánossy¹⁹ főhadnagy alatt. Midőn az uraság birkáiból ebédünk szinte készen volt, az első század Hunyadiakat, Miklós-huszárok fél divisióját, fegyveresen, sürgetve összehívták, hogy a közelítő ellenségnek útját álljuk. Eljött velünk a 4 álgú is. Tác felé indultunk, s fele útján a fővényesi pusztán a Zichyek szőlőjénél álló emberek mondván, hogy a horvátoknak egy része a falun alól lágerben (táborban), más része, mintegy 1200, a faluban van: a huszárok és álgújuk vágatva nekieredtek, s mi is utánok mintegy 3 ezer lépésnyit, többet futottunk, mint dupla lépésben mentünk, annyira, hogy alig fele utunkon már álgúink puffogását hallottuk, s bár oly sietve mentünk is, hogy a gyengébbek hátramaradtak, éppen akkor értünk álgúinkhoz midőn már az ellenség a faluból ki, s a táborból is elfutván az utolsót lötte. Álgúinkból három a falu felső végére nyargalt a huszárokkal, s az ott csoportozó ellenre sikeresen lött, a huszárok pedig nem bírván tüzőkkel, a csatarendbe felállott ellennek nekinyargáltak, s azok egyszerre kisütvén rájuk fegyveröket, egy huszár halva esett le, egy ló agyonlövetett, s két huszár megsebesült. Az ellenség közül azok, kik megsebesülvén, elfutni nem tudtak, vagy futás közben eldőltek, a Hunyadi-csapat, huszárok és parasztok által kivégeztettek. Ellen halott 30. A faluban mi meg sem állván utánok siettünk táborhelyökig, de látván, hogy a halálfélelem gyorsította rablókat, különben is a nap már nyugvóra szállván, utol nem érhetjük, a fővényesi pusztára visszavonultunk. Érdekes volt látni a falun alól futás közben elhullatott s elhányt sapkákat, kalapokat, tarisznyákat, ruhákat, fazekakat, kobakokat s fegyvereket. A falubeli parasztok az utánok talált töltött tarisznyákat rudakon emelték haza. Így az ellen vissza levén fordítva, másnap

Okt. 5-én

seregünk többi részével csatlakozandók Seregélyesre indultunk, s midőn a fent említett Zichy-féle szőlőhöz csaknem álgúülövésnyire közelítettünk, plenker huszárjaink a szőlő melletti erdőcskébe lövöldöztek, s hírül hozták, hogy az erdőben vannak a

horvátok. Őket ott megtámadni nem lévén tanácsos, csak útvonalakat akartunk állni, hogy Sz.Fehérvárra ne mehessenek. E célból az útból kitértünk s a legelőn egyenesen felfelé elibök tartottunk, s alig haladtunk 1500 lépésnyire, midőn roppant éljen kiáltások s dobpergés verdeste füleinket. A futár híri hozván Seregélyesről jövő seregünknek, hogy az erdőben rejtett 1500 horvát²⁰ magát megadta, mi is odamentünk, s az örömben részt vettünk. Az ellen lefegyverzése, s egy csapat huszár és a kaszás nemzetőrök általi Pest felé kísérése után mi Hunyadiak, Zrínyiek, szabolcsiak, bécsiek, Miklós-huszárok, a kassai nemzetőr tüzérek 4 álgúival, Jánossy főhadnagy 4 álgúival az ellen üldözésére Soponyára indultunk, hol fő táboruk volt. Tác alá odaérvén, hol előttünk az ellen táborozott, minthogy még aznap nem is ettünk, du. 3 órakor letelepedtünk, 4 óra után húst kaptunk, s midőn főzéséhez készültünk, huszárok kíséretében fehér kendőt lobogtatva, hirtőn hozták táborunkon keresztül Tácsra Szalay ezredesünkhöz²¹ báró Roth generál²² segédjét, a pardonért esdeklőt. De azt nem nyervén, visszabocsáttatása után, seregünk tüstént talpra állított, s félig főtt húsonkat földre öntvén, felkészülve, éppen naplementekor csatarendbe állítottunk, és Soponya felé indultunk, plenkérek s vorpostok tapogatása után a setétben Csöszit elértük, de ezt az ellen már otthagyván, a falun alól, azon helyen, melyben megállítottunk, ledőlünk, s minden vacsora és tűz nélkül, a göröngyös, kopasz földön megvirradván

Okt. 6-án

Lángon keresztül estve Dégre értünk, hol piacon és falun kívül táborot ütöttünk, húst az uradalomtól kapván főztünk, vacsoráltunk, s magosra lobogó tüzek körül fekvé felvirradtunk. Megjegyzendő itt az, hogy Lángon utolért bennünket a 4 ezer főnyi felkelt²³, s többnyire kapával, lándzsával s villával fegyverzett kecskeméti, lelkes magyar nép, s velünk indult a pártütők után.

Okt. 7-én

Hajnalban kiindult seregünk az üldözöttek után a huszárokon kívül, mert azok Lángtól fogva az ellen nyomában lévén előre volt, hogy el ne szalasszuk. Elérvén az uzorai²⁴ erdőt, csatarendbe állva, előcsapatok után, az erdőn keresztül vonultunk egész arcjáráttal, Perczel Móric ezredes úr²⁵ vezérlete alatt.²⁶ Amint az erdőből kibukkantunk, előttünk alig 400 lépésnyire láttuk rakásra bújva a lázadókat; kik elől a Sión a hidakat nemzetőreink felszedvén, és mintegy 10 ezer a túlparton, gátolván áltkelésöket, seregünk által egészen bekerítve, fegyvereiket letéve megadták magokat, mintegy 8 vagy 9 ezeren. Roth generál a tisztikarral együtt, kivéve kettőt vagy hármat, kik alkotmányunkra meg-

küdtek, foglyul kísértettek Pestre, a nép pedig – mely állott a brodi és gradischkai regimentekből²⁷ – egy csoportban őrizet alá vétetett. Megjegyzendő itt az, hogy a tisztikar a fegyvert letenni nem akarta, s Roth generál a népet még eznap reggel is csatarendbe akarta állítani, s ellent állani, de népét rá nem bírhatta. Elvéttetett tölök két 3 fontos, nyolc 6 fontos, két 7 fontos rövid vetálgúy, a hozzá tartozó ütegekocsikkal, a nagyrészben magyaroktól elvett lovakkal, melyek tulajdonosaiknak visszaadattak. Elvéttettek tölök sok hátslovak, szétszedettek s tépettek minden hadi-írományaik,²⁸ s fegyvereiknek nagyobb része a kecskeméti s más nemzetörök és rendes csapatbeliek által szétragadoztattak. Seregünknek nagy része a városba, Ozorára szállásoltatott estve, más része pedig a foglyoknál kinn táborozott.

Okt. 8-án

Ozorán pihentünk. Ezen napon kísértetett el a 8-9 ezernyi horvát fogoly a Hunyadi VI. és Zrínyi IV. század által hazája felé.

Okt. 9-én

Ezen vidéken már ellenséget nem tudván; győztes seregünk Veszprém felé, Jellaianak ekkor Győr körül pusztító rabló serege ellen indított. Lajoson, Új Hodosi pusztán keresztül ozsonna tájban Enyingre értünk. Itt beszállásoltattunk s megháltunk. Táctól fogva eddig mindég a pusztító rablók nyomán járván, kik minden élelmiszert, pénzt s drágaságot egyiránt raboltak, bútorokat öszvetörtek, hordók fenekét beütvén a bort eleregették, az ellent állni merészkedőt leölték s több effélék, kenyérben, borban, húsban nagy szükségét láttunk, pálinkát az üres korcsmákban pénzért sem kaptunk.

Jánossy főhadnagy úr a horvátoktól elvett 12 álgúyból fél üteget, azaz három 6 fontos és egy 7 fontos vetálgúyt a maga fél ütegéhez vévén; a hozzá kívántató tüzéreket a Hunyadi- és Zrínyi-csapatokból felállítani neki fővezér Perczel Móric úr által megengedtetvén.

Okt. 10-én reggel

Bonyolódott körülményeinkből azt nézvén ki, hogy én, bárha győzelemig felállított csapatba állottam, három év előtt innen – béke előbb alig lehetvén eszközölhető – nem szabadulhatok, s hozzám inkább illő a tüzérség; különben is, csak két hét alatt is a Hunyadi-csapatban megunván a rendetlenséget, függetlenséget²⁹, s ezekért a tisztektől kapott általános és személyes pirongatásokat, gorombaságokat, mindennek kiszolgáltatásbani hanyagságot; nem szeretvén azt, hogy gyakorlatok mondhatni sohasem tartattak; s restellvén azt, hogy oly kovács, nyerges, suszter

legényekből felkent tizedesek s őrmesterek alatt legyek, kiknél, mind fegyver gyakorlati s más tudományokban s míveltségben sokkal feljebb érzem magamat, a honvéd tüzérséghez áttérésre jelenttem magamat. De ekkor reggel mindjárt indulniuk kellvén az ütegekocsin, Bozsokon, tekeresi csárdán, Akarattya csárdán keresztül délután Kenesére értünk. Itt a tüzérekkel elszállásoltattam s ebédeltem ugyan, de minthogy még volt kapitányomnak általjööttömet nem jelenthettem, Kenesén éjjelre nem maradhattam, hanem az Akarattya csárdánál jobbra tért Hunyadi-csapatot kellett a többi általtért Hunyadiakkal együtt felkeresnem. Általmentünk Papkeszire, itt őket nem találván alább kellett mennünk kocsikon Peremarton-Berhida-Kovácsi hármás faluba, honnan reggel

Okt. 11-én³⁰

a Hunyadi-csappal Sz.Istvánon³¹ keresztül Veszprémbe mentem, ott beszállásolva, egy napot pihentünk.

Okt. 12-én

Ezen napon küldtem el levéllel együtt az ozorai lefegyverzésnél szerzett vágószuronyos puskámat Horváth János mérnök úrhoz. Ezen napon kaptam Ellátási Jegyzéket a Hunyadi-csapat I. század hadnagyától, Hegyessy úrtól³² s ezáltal a tüzérekhez általadtam. Ezen napon előre küldettek szálláscsinálók Zircre, merre voltunk másnap reggel Jellaëia után indulandók. Azonban éjjel érkezett sürgönyök hírül hozván, hogy a horvátok Varasdnál Nugent³³ vezérlete alatt általjövén a Dráván már az egész Muraközt elfoglalta[ák, Nugent], a főbírót³⁴ letévén más horvátfélét tett helyébe, s már a Murán hídépítéssel foglalkozván, Nagykanizsa felé szándéka nyomulni:

Okt. 13-án

Reggel 6 órakor a Miklós-huszárok egy divisiója fedezete mellett dupla marsban ezen napon mi honvédtüzérek 8 álgúúval, a kassai tüzérek 4 álgúúval délre Nagyvázsonba mentünk, s itt ebédelvén Leányfalun,³⁵ Patádon,³⁶ Kapolcson, Apátin,³⁷ Gyüszön³⁸ keresztül Tapolcára értünk estve, s beszállásoltatván, vacsoráltunk, s reggel jókor

Okt. 14-én

Elindulván Edericsen³⁹ keresztül Keszthelyre mentünk, a város alatt mozsár durrogással, zenével s éljenzéssel fogadtattunk, hol beszállásoltatván ebédeltünk, s délután utolértek bennünket a gőzhajón jött Hunyadi-, Zrínyi-csapatok, szabolcsi önkéntesek, s kik velünk együtt másnap

Okt. 15-én

Sármelléken, Égenföldön⁴⁰, Balatonhídvégi-pusztán keresztül Kiskomáromba értünk, beszállásoltattunk, estve fővezérünkhöz ordinancnak⁴¹ rendeltetem.

Okt. 16-án

Korán reggel elindulván Récsen keresztül 9 óra tájban reggel Nagykanizsára értünk, hol a 24 órát, mint ordinánc kitöltöttem. Itt csatlakozott hozzánk a Radetzkytól⁴² elsőköt mintegy 130 Sándor-husár⁴³. Innen lelkesült seregünk

Okt. 17-én⁴⁴

útra indult a vakmerő pártütöket porrá törendő. A Zrínyi-csapat fél divisio Miklós-husárokkal s kassai tüzerekkel, 4 álgúval mentek Kottori felé. Mi pedig 8 álgúval a Hunyadi-csapattal (a VI. század híján, melyet Ozorától fogva nem láttunk⁴⁵) szabolcsi önkéntesekkel, valami 10 bécsivel (a többiek Ozorától a fogoly tisztek kíséretéhez csatlakozott s vissza nem jött) a szabolcsi önkéntesekkel s más nemzetörökkel a 1/2 divisio Miklós- és Sándor-husárokkal Kiskanizsán, Becsehelyen, Polán át Letenyére értünk, hol meghallván, hogy a horvátok közül mintegy 200 innen van a Murán, s az álló hídépítésén erősen dolgoznak, huszárjaink nekik vágattak, de a túlpartról jól irányzott álgútűz miatt vissza kellett vonulniok. Azalatt vágatva mi is álgúlövésnyire közelítettük az ellent. A tüzelést előbb 4 álgúval (minthogy a többi 4 a két gyalogcsapat között hátrább maradván későbbben érkezett csataterre) elkezdtük a tüzelést. Az ellen viszonozta 3 és 6 fontossal. Későbbben mi tüzeltünk 8 álgúval, s bár az ellen kedvezőbb helyen, bokros, gödrös helyen, kukoricakunyhóktól fedve, mi pedig tiszta síkon, általok tisztán láthatva állottunk, az ő tüzelésök mind inkább lassúdott. Első lövéseink után népök a parton levő malomházakból, kukoricaszár kunyhókból s korcsmából csoportosan futamodott és bújt. Gránátjaink több kunyhót és egy házat meggyújtottak. A csatának szinte elején egy álgúunktól egy 6 fontos ellenségi golyó kivégzette az irányzót s egyik lőszerhordót, egy másik álgúunknál egynek lábát térden lötték el, egy harmadik álgúunk kerekéből egy küllöt és egy darab talpat löttek ki, s ennek darabjai két tüzérünknek a lábát ütötték meg. Egynek tenyerét kartácsgolyó sodorta egy kicsint. Az kinek térde lövetett el, a láb elmetszése után elvérzett s meghalt.⁴⁶ Eszerént részünkről esett el 3 tüzer, 3 sebesült, a többi csapatból se halott, se sebesült. Az ellen a csataterrről ugyan megfutott, de a bokrok megett a dragonyosok⁴⁷ ismét rendbe állottak fel, de egypár jól irányzott 6 fontos lövés őket onnan is elriasztotta, s többé senkit nem láttunk. Gyalogjaink

is lövöldöztek ugyan a vízen keresztül a futamodókra, de valamint azoknak ránk irányzott puskalövéseik nem ártottak, úgy a mieinkének sem volt hatása. Ezalatt a Hunyadiak a horvátok által malmok hajóira rakott gyaloghídon általszállingóztak, a kunyhókban koboztak s horvátokat kutattak. Ezen gyaloghídat a tüstént szekereken odahordott deszkákból 1 1/2 öl szélesen erősen megkésztívén a gyalogok, huszárok, s minden álgúink rajta általvonultak délután 2 órakor. A csata tartott 11 órától 1 óráig hevesen. Hogy az ellenségnek hány halottja volt szám szerint nem tudhatni, minthogy a muraközi lakosok állítása szerint szekerekre rakták, s 3 szekérre alig fért. Táborukban utánok nem kaptunk egyebet, mint katonai számvivői, s napiparancs könyveket s más irományokat, kenyeret, bort, húst, lisztet, abrakot, szénát, álgúislovak szerszámait és t[öbb]e[f]f[é]le]. Általjövén mindnyájan, a megfutamodottak üldözéséhez fogtunk, s midőn Hodosány⁴⁸ alá értünk, a délre fekvő falu alatt rendbe állított katonák fegyvercsillogása vonta magára figyelmünket; huszáraink odavágtattak, s megösmervén őket, hogy ellenek, az álgúikkal csakhamar bevágtattunk az ott levő kukoricaföldekre, s reájok szegezttük, de lönünk nem volt szükség, mert az ott volt 7-8 száz horvát fegyverét lerakván, magát megadva jött szinte fegyvertelen tisztjeivel felénk. Ezek a kaszás nemzetörök által Nagykanizsa felé elkísértettek; néhány megfutamodottak pedig 7-en vagy 8-an Hodosányban a huszárok által lemészároltattak. Részünkről más nem esett el mint egy Miklós-husár⁴⁹, a mi huszárainktól levagdaltatva. Oka volt az, hogy ezen vitéz, ittas lévén, a már foglyokká tett fegyvertelen horvátokra rohant, s azokat mészárolni akarta, tisztjei ettől letiltották; mire ő azokat is gazemberezvén, s rájuk rohanván kivont kardjával, a Sándor-huszárok őt el akarták fogni, ő nekiiramodott, s a Hunyadiak egy százada rá siker nélkül tüzelvén, a Sándor-huszárok által üzőbe vétetett, s utolértevén sok vágások, szúrások által földre terített, s haldoklófélben egy parasztházhoz vittetett, ott hidegvizes ruhákkal borogatták, s kínok között még másnap is élt, míg az orvos, mint mondják, erét megnyitván, kínjainak véget vetett. Hodosányon keresztülvonultunk, s túl rajta táborba háltunk. A huszárok s főtisztjeink a faluban háltak. Másnap

Okt. 18-án⁵⁰

Csáktornyára⁵¹ értünk, hol mindenik toronyból, az ablakokból nemzeti lobogót és nemzetiszínű kendők lobogtak, nagy éljenzéssel fogadtattunk. Álgúinkat a vár alá a mezőre vívén, a sereg táborot ütött. Estve felé a vár tornyában elkezdtek harangozni (a harangozás az egész városban egészen el lévén tiltva, csak lárma vagy vészjelül használtatott) s elterjedt a hír, hogy két csapat

sereget is vettek észre felénk közelíteni. Az eső szakadt, s mi csatarendbe állítva várakoztunk, míg plenkér huszárjaink hírül hozák, hogy hozzánk tartozók, s nemsokára a Kottorinál s Domborúnál csatázott győztes sereget fogadtuk körünkbe örömrivalgásokkal,⁵² s éji tanyánkra tértünk. Fél éjjel az eső szakadt, s mi kunyhók nélkül, magosan lobogó tüzek körül, többnyire állva szárítkozva vártuk meg a virradatot, másnap

Okt. 19-én

reggel az ellent tovább üzendők Varasd⁵³ felé siettünk, Nedelicen⁵⁴ nemzeti lobogóval fogadtattunk, ezentúl a Drávától majd álgylövésnyire, néhány házikó környékében, bokros, rétes és kukoricás helyen táborba szálltunk. Az előőrköt a Drávához közel felállítottuk, s beljebb két álgylút. Húst, kenyeret, bort ingyen kaptunk. A varasdi hidat egy darabon a horvátok felszedték, s a híddal szemközt a nyugoti parton beszállásolva táboroztak, honnan sáncsóiukat gyakori gránátlövésekkel akarták szétverni, de senkit sem sértettek. De mindemellett is el kell ismernünk, hogy tüzerjeik, kik osztrákok, jól lőttek, bizonyítja ezt az, hogy a letenyei csata előtti napon a parton tábor fekvésüket vizsgáló két huszárjainkra lövén a túlpartról, egyiket leejtették, bizonyítja ezt a letenyei csatánkban lövéseik; bizonyítja végre az, hogy a varasdi sáncokból egy szakasz Hunyadi örökre bocsátván egy gránátot, azok közül hármat agyonütött.

Okt. 20-án

is még ott táboroztunk; hanem ekkor estve felé az a hír jöven hozzánk, hogy két divisió uhlanus⁵⁵ közelg felénk, és már Csáktornyan is van talán; a gyalogság nagyobb része, a huszárok és 14 álgylú estve későn útnak indított a legnagyobb csendben Csáktornya felé, azonban alig haladunk álgylúinkkal egy álgylövésnyire, visszafordítottunk táborunk felé, de ismét Csáktornya felé indítottunk, s alig egy álgylövésnyire újól megállítottunk, s tűz mellett esőben még csak szalma nélkül is, az ég alatt gyepen és országúton virradtat várni rendeltetett.

Okt. 21-én

hajnalban Nedelicen keresztül Csáktornya felé haladtunk, s délelőtt odaérvén, az ellenségnek híre sem volt, mi beszállítottattunk, egy házhoz 10-20-30-an is. Nagyrésze, kivált a nemzetőrök, kinn táboroztak. Előőreik a Dráva mellett mindig voltak, huszárok és gyalogok, s Nedelicen innen két álgylú.

Jegyzet Okt. 21-dikén neveztettem ki, a letenyei csatában kitüntetett szorgalmam jutalmául főálgylúsna 14 p.Ft.⁵⁶ napidíjjal, s Perczel Móric parancsnok úr által megerősítettten.

Okt. 23-án délelőtt

egyszer két álgyúnkkal lármalövés tettetett, a harangok félreverttek, az egész város megrémült, az egész katonaság csatarendbe állítatott, vizsgálat végett csapatok küldettek ki, s ezek Nedelicen is túlmenve hírül hozták, hogy semmi baj sincs, s mi szállásunkra takarodtunk.

Okt. 26-án

éjjel 10 óra tájban dob, trombita s harangszó és fegyverre kiáltások riasztottak fel bennünket, egy negyedóra alatt már kint csatarendben állottunk, s valami jó egy óra múlva hazabocsáttattunk. Oka volt ezen lármának az, hogy a varasdi táborból a Johann-dragonosok⁵⁷ általjöttek, s előörsön álló Hunyadiakat megtámadtak, ezek közül – mint mondják – hármat elfogtak, de a rájuk vágtatott huszárok kiszabadították, s ha igaz, a dragonyosok közül kettő agyonlövetett, részünkről csak egy huszárnak a lova sebesített meg.

Okt. 24-én

Kezdődtek el tüzéri előadásaink, a város egyik iskolájában.

Okt. 28-án

Estve kiadatott a parancs, hogy

Okt. 29-én

hajnalban 3 órakor mindnyájan az ellenség ellen indulunk. Kiállottunk pontosan, azonban még 10 órakor is ott állottunk, s ekkor szállásra bocsáttattunk, azon parancssal, hogy egypár fehér ruhát, magunknál tartott egyéb podgyászunkat a málhás kocsi tétévén, du. 2 órakor mindnyájan álljunk ki. Kiállottunk, s mint a gyalogoknak, mint a tüzéreknek lett nagy gyakorlatuk estig, s ekkor parancsul kaptuk, hogy az ellen mozgalmá felől minden pillanatban várván a futárt, az indulásra mindig készen álljunk. Ezen éjjelen jött Csáktornyára a Zrínyi-csaphoz 500 vitéz, és a Hunyadi VI. század Pestről, és a tábori zenekar Nagykanizsáról.⁵⁸

Nov. 5.

napjára nagyszerű hálaadási ünnepély rendeltetett; de reggelre a földet hó borította, s délelőtt 11 óráig folyvást nagyon esett, de másfelől olvadt a hó; emiatt az ünnepély elmaradt.

Nov. 4-én

Jánossy Sándor főhadnagy úr által a honvéd tüzérség első balszárnyas 1/2 üteg s a horvátoktól elvett 1/2 üteg irodájába

bevétevé, egy fő óhajtásom teljesült, hogy a katonai számadási és rendelkezési, kezelési módokat megtanulhatom.

Nov. 7-én⁵⁹

Estve parancsba adatott, hogy mindenki útra készüljön, s éjféltkor a legnagyobb csendben kiálljon. Ami meg is történt. Éjféltkor seregünk – mely állott a honvéd egy ütegből s a kassai önkéntes 1/2 ütegből, a Hunyadi- és Zrínyi-csapatokból, szabolcsi és zalai önkéntesekből, a Miklós-huszárok egy divisiójából, a Sándor-huszárok 1/2 divisiójából s a Radetzky-huszárok⁶⁰ egy szakaszából – kiállott a rendelt helyre, s 1 1/2 órakor valóban elindult. Én bármint óhajtottam is a csatában s a bizonyosnak hitt győzelem örömeiben részt venni – miután szeretve tisztelt főhadnagyom úgy nyilatkozott, hogy szeretné, ha mint felügyelő az irodával maradnék –, Csáktornyán maradtam. Seregünk pedig Nedelic felé vette útját, s azt hitte, hogy Varasdra vitetik, mindaddig míg a faluból egészen jobbra fölfelé tért s folytonosan haladt, s mire a hajnal szürkült

November 8-án

stajer határba lépett által, s Polstrauban⁶¹ már feltűntek a kétfejű sasok, s a fekete-sárga jelcövekek. Innen alig mentek egy órányira Nugent⁶² előőrseire bukkantak, kik egy malom alatt tanyáztak.

Seregünk plenkir csapatokra oszolva az előőrseket, kik vadászokból⁶³ s chevaux-legers-ekből⁶⁴ állottak üzőbe vették, s sokakat közülök lelőttek, részint foglyokká tettek a Zrínyi-csapat derék vitézei, kik rettegést nem ismerve, csak mint nyúl vadászatra rohan[tak] s boly[ongtak] az erdőben.

Ezalatt álgúink az országúton előrenyomultak, s az ōs szép Fridán⁶⁵ tornyai tűntek fel előttök. A várostól mintegy 1700 lépésre megállapodtak, s az egy major hosszában felállott chevaux-legerseket három lövéssel szétűzték. Ez után míg Perczel tábornok úr előrenyargalván az álgúk felállítására helyet szemlélt, a Zrínyiek folytonos plenkirben az erdőben bújkáló vadászokat kiűzték.

Álgúink egész 700 lépésnyire a város alá nyomultak, s míg a mi két vetálgúink tüzeltek (de a kassai tüzekeket a terror bellicus⁶⁶ meglepven nemigen tüzeltek a mieink mellett álló két álgújokkal, a többi 8 álgú pedig tartalékul, de a térszűke miatt is hátrahagyatott), a Zrínyiek az ellen álgú felé egész elszántsággal rohantak. Az ellen visszanyomult a város túlsó oldalára, s 4 álgúink utánok nyomultak, s a városon túl tüzes csatába keveredtek. Mieink szabad helyen állva tüzeltek, míg az ellen[ek] védve egy dombtól, szaporán eregették gránátjaikat s gránátkartácsaikat; a kassaiaktól is jelen volt a mi két vetálgúink mellett

két sugáralgyú, a kassaiak alig 2/4 órai lövöldözés után két roncsolt álgúkerékkel a golyózápor közül visszavonultak. Most a mi két vetálgúink egyedül maradtak a csatatéren folytonosan s dicséretesen tüzelve. Az ellen erős tüzelésünket nem állhatván ki tovább, felállított mintegy hat álgújának egy részével visszavonult, de a tüzelés egy darabig még hevesen folytatott, s midőn Perczel parancsnok úr a tüzelést elhagyni s visszaindulni parancsolta, ugyanakkor hagytak fel azok is a tüzeléssel, mintegy 11 órakor de.

Részünkről egy sem esett el, sem ember, sem ló, egy Zrínyi-csapatbeli kapott halálos lövést, s mintegy három sebet, az ütegünkből csak egy lovasálgús kapott combon egy lövést. Az ellen közül sok eshetett el a plenkírozók, álgúlövések, s a városban házról házra járó Zrínyiek által, mint hallik 270 körül van a halottjuk száma.

Az egész ütközet és visszajövetel alatt Csáktornyáig verte seregünket az eső, s tanyájakon éhesen, de vidoran beszélgettek a nap hősei új diadalunkról.

Mondják, hogy Nugent nov. 9-én támadandotta meg táborunkat, ha őt meg nem előzzük. Mondják azt is, hogy Nugent táborábani olaszok⁶⁷ magyar ellen harcolni nem akarnak, s ezt megszagolva Nugent, hátseregül állította fel őket. Általános azon vélemény, hogyha Perczel Móric helyett egy tanult, tapasztalt vezér van, az ellent nemcsak megfutamtathattuk, hanem álgúit is elvehettük volna, csak még egy kevés kitartás kellett volna.

Egyébaránt győzelmünk fényére homályt vet leginkább a Zrínyiek és huszárok azon magok viselete, hogy Fridanban a megremült lakosok által otthagyt házakban rablottak, s ezáltal az irántunk ellenszenvvel nem viseltetett stajerekben rossz vélemény s borzalmat gerjesztettek a magyarok iránt.

Nov. 10-én

Tiszteletbeli tizedesnek neveztettem ki Jánossy főhadnagy úr által.

Nov. 11-én

Muraközének általjában nagyon lapos fekvése lévén, a napokban folytonosan tartott esőzések vízzel öntötték el a legelőket, réteket és erdőket, az országútról csak ritka helyen lehetvén valami térre letérni; szóval a Muraköz csatázásra alkalmatlan, s az élelem szállítás is nehéz lévén, Prezlavec⁶⁸, Belica⁶⁹, Dezemec⁷⁰, Turninca⁷¹, Hráscsán⁷², Hodosány falukon keresztül Letenyére mentünk. Itt a malomhajókra könnyedén állított hídon átkelvén: álgúinkból négyet az országúton felül és alól a révnél készített sáncokba tévén, s előőrséget állítván fel a faluba elszállásoltuk magunkat. – A Muraközből kijövéen, mint gyalog,

mint lovas, úgy ütegerőnk is megoszlott.⁷³ Egy része a seregnek, (1. oszt.) Turcsányi János hadnagy úr⁷⁴ parancsnoksága alatti 1/2 üteggel ment Lendvára, másrésze Turcsányi Károly mozgó nemzetőri tüzerhadnagy úr parancsnoksága alatt Molnáriba, s ez nevezetett az 5. haditestület 3. osztályának; nagy része seregünknek a Jánossy Sándor főhadnagy úr parancsnoksága alatt álló egész üteggel, mint 2. osztály Letenyén állomásozott, mint főtábori helyen.

Nov. 13-án

A Nugent táborából alattomba küldött levél Perczel Mór tábornok úrhoz írja, hogy a november nyolcadiki stajer csatánkban az ellen részéről 300 nagyon sebesült lett,⁷⁵ közülök 29 tiszt, s hogy legnagyobb tüzelésünk alatt Nugent seregét előre akarván vezényelni, egy őrnagyja által, ha azt meri tenni, leszúrással fenyegettetett.

Nov. 15-én

de. 11 óra tájban lármadob veretett, a sereg tüstént a Murához kiállott, de a hír, hogy az ellen a szigetben mutatkozik nem volt való, s hazamentek.

Nov. 16-án

neveztettem ki, s erősíttettem meg Perczel Mór tábornok úr által a valóságos tizedesi rangba.

Nov. 20-án

neveztettem ki Jánossy Sándor százados úr által tiszteletbeli tűzmesternek, és Simony György volt számvívő s irodavezető tűzmester a 3k 1/2 üteghez hadnagyul általtétetvén, a számvívés és irodavezetés nékem adatott által.

Nov. 22-én

Hajnalban minden előleges hirdetés nélkül Letenyén állomásozó seregünk a Mura mellé rendeltetett, de az állóhíd, melyet a nagy víz azelőtt elszakasztott, még nem lévén megcsinálva, álgúkat s lovasokat általszállítani nem lehetett, s csak egy-két század gyalog evezett által, kiket a horvát előőrök meglátván, rájuk nem tüzeltek, hanem fegyveröket lábhoz tevén, elbeszéltek mennyire óhajtják már, hogy a magyarok általmenjenek, s őket, kik kéntelenítve állanak fegyverben, hazakergessék, a szerezsnok⁷⁶ pedig amint a magyarokat távolról meglátták, öszvepakoltak s Varasdíg futottak, az útközben eső falukból is fegyvereseiket visszahúzza, innen pedig futár által tudatván Nugenttel a magya-

rok jövetelét, a Heilige Sonntagnál⁷⁷seregéből egy részt hagyva, táborával 2 állomással hátrább vonult.

Nov. 26-án

Reggel rögtön parancs adatott, hogy négy álgúnykat Letenyén hátrahagyva, a másik 1/2 ütegünkkel, s az azelőtt néhány nappal Pestről küldött két 10 fontos vetálgúnyval Légrád⁷⁸ felé induljunk. Elindultunk délben, s Polán, Becsehelyen keresztül Szepteknek mentünk éjjeli szállásra. Felejthetetlen egy hely ez; mert én irodámmal, Jánossy Sándor százados úrral az ispánhoz szállásoltatván be, a pompásan s kényelmesen bútorozott szobákban jó vacsorával s legőszintébb szívességgel fogadtattunk. Százszorososan nevelte érdekét e szállásunknak az ispán úr angyali neje, ki bámulatos szépségével, bájos, nyájas tekintetével, szabályos deli természetével, szelíd szeráf hangjával, s megelőző szíveséggel még a földieket megvető Szokrates fagyott vérét is forrásba hozná. Ő nem földi hölgyek, hanem angyalok ideálja. Fiatal s már két fiúnak, Ferinek s Lajosnak, és egy leánykának anyja. Másnap reggel

Nov. 27-én

Fityeházán keresztül délelőtt Beleznára értünk, honnan délután Perczel tábornokunk a főtisztekkel vizsgálódás végett a légrádi révhez kilovagolt, másnap, nov. 28-dikán reggel korán, sáncolók küldettek előre, seregünk is 9 óra felé kiindult. Álgúnykból 1/2 üteg tartalékkal hátrahagyatván Turcsányi Károly főhadnagy úr 1/2 ütege képezte a balszárnyat, a mi 1/2 ütegünk a 2 tíz fontossal a jobb szárnyat. A tüzelést megkezdték a mieink 11 órakor, s mindamellest, hogy az idő ködös volt, oly jól lőttek, hogy már jobban nem lehetett. A mi álgúnyink állottak a Dráván inneni hegyszéleken, s innen küldötték özönnel a Dráván keresztül az ellen jól készítette sáncaiba lefelé. Részünkről csak a somogyi önkéntesekből kettő esett áldozatul, kik elég vakmerők lévén a révhez lemenni, s a Dráván átkelni akarni az ellen vízparton sáncából kartácslöveggel halálosan sértettek. Az ellen sáncait lövéseink nagyon megrongálták, népét megritkították, mert mint hallottuk 106 halálosan sebesített, ⁷⁹ köztök több tiszt; tisztjeik a népet futástól alig bírták visszatartani. Két álgúnyjokat hasznavehetetlenné tettük. A tüzelés tartott délután 3 óráig, ekkor nagy köd ereszkedvén álgúnyunkkal Beleznára visszavonultunk, hogy álgúnyink miként dolgoztak szolgáljanak bizonyosságul Tábornok úrnak, Beleznára beérkezünkkor tüstént Jánossy százados úrhoz küldött levelének ím e szavai: „...a haza és magam nevében is köszönetet mondok Önnek, úgy a többi tiszt uraknak is, és a tüzérségnek általjában, és különösen a jobb szárnyon

szolgálaton levő 4 álgú személyzetének, bámulatos ügyességiért, és a legnagyobb veszély közti példás bátorságáért a legnagyobb dicséretet jelentem ki.”

Nov. 29-én

Fityeházán keresztül Szepetnekre mentünk, még délelőtt odaértünk, de lovainkkal nagyobb utat tenni nem akarván, éjjelre is ott maradtunk. Én Becsehelyre kenyérért áltrándultam, s azt kiosztván, midőn szokott szállásomra a vendégszerető ispán úrhoz mentem, dalnok tüzeink egész társaságát tisztjeinkkel együtt vígan dalolva, poharazva találtam; ott maradtunk éji szállásra százados és orvos urak s én. Reggel útnak indulván Becsehelyen Polán keresztül, Letenyére visszavonultunk.

Itt tanyáztunk békében egész dec. 12-ig.

Dec. 10-én

Mura melléki hadseregünk, mely eddig 3 osztályban állott Lendván, Letenyén s Molnáriban, most 2 felé osztatott, Lendvára és Letenyére. A Molnáriban volt 1/2 üteg Lendvára küldetett, ott parancsnok volt Gál Endre,⁸⁰ letenyei osztálynál Gáspár Endre⁸¹ ezredes.

Dec. 12-én

A 2. hadosztály Letenyéről s vidékéről a Muraközbe átkelt, s ott több falukban eloszlott. 1/2 üteg Simony György hadnagy úr⁸² vezérlete alatt szállásolt Podturenben⁸³, a többi 6 álgúnk Gáspár ezredes úr szálláshelyén Turnicsányban.

Dec. 15-én

Reggel 7 órakor az egész 2. hadosztály Turnicsánytól délre felállítatott, minthogy az azelőtti napon Csáktornyát megszállott ellenség minket szándékozott meglepni. De amint a vizsgálódás végett előrement huszárcsapatot meglátta, nemcsak szándékáról tett le, hanem úgy elfutott, hogy még túl Csáktornyán, Nedelícen sem értek nyomukba a husárok.

Dec. 17-én

Reggelre ismét kiállítás és előrenyomulás rendeltetett, de elmaradt.⁸⁴ Ezen napon olvastuk Perczel úrnak Gáspár ezredes úrhoz írott leveléből azon örvendetes hírt, hogy a mieink Versecnél⁸⁵ győztek,⁸⁶ s hogy Windisch-Grätz megveretett, és hogy az ausztriai részről két tizedessel 12 álgú s 40 lovas álgúús jött által részünkre.

Dec. 18-án

Hajnalban adott parancs következtében korán reggel megindulva Krestyánon,⁸⁷ Hodosánon keresztül Letenyére vonultunk. A letenyei révnél a híd nem lévén készen, kompon és ladikon szállított a sereg által, s egy ladikra a Hunyadi-csapatbeliek sokan ráarakodván elmerült, s 2 vitéz belehalt.

Dec. 19-én

Rátkán, Vörcegen, Dobrin, s Újfalun⁸⁸ keresztül Alsólendvára és a vele öszveragadt Sz[ent] jánosiba mentünk, innen

Dec. 20-án

Lövöre⁸⁹ indult seregünk, de Baksán⁹⁰ – az erős hideg szél miatt sem ló, sem ember tovább nem mehetvén seregünk éjjelre megmaradt; én pedig pénz általvétel miatt előrementem Lövomindszentre, hol százados úrral Szabó fiskális úrnál szállásoltunk.

Dec. 21-én

Ért ide utánunk seregünk, s másnap

Dec. 22-én

búcsút vévén jó házigazdánktól s gyönyörű arcú, deli termetű leányától, Bettitől, Körمندre utaztunk. Innen

Dec. 23-án

Rábahidvégen keresztül Rumba utaztunk.

Dec. 24-én

Jánosházára mentünk.

Dec. 25-én

Innepet nem tarthattunk, mert Karakón, Tüskeváron, Vásárhelyen⁹¹ keresztül Jánosházára utaztunk. Szembetalálkoztunk a távolabb vidékről Karakóhoz sáncolni menő sok néppel.

Dec. 26-án

Noszlopon, Kupon, Kovácsin keresztül Pápára mentünk, hol a lakosok zeneszóval, örömmel fogadtak, estve kivilágítás és zene volt, minden háznál a legnagyobb szíveséggel fogadtak.

Dec. 27-én

Pápáról már Győrbe, hova szándékoztunk, a Windisch-Grätz serege utunkat állván,⁹² nem mehetvén Gyimót, Csót, Teszét⁹³ keresztül Tamásiba⁹⁴ mentünk,

Dec. 28-án

Bánkon⁹⁵ keresztül Kisbérre mentünk, hol találkoztunk a Fischer⁹⁶ főhadnagy lovasütegével s kíséretével. Másnap korán

Dec. 29-én

Sárkányon⁹⁷ keresztül Móra mentünk.

Perczel Mór tábornok úrnak ebéd felett jó kedve volt s elhatározta, hogy másnap reggel 9 órakor a serege a városon felül kiáll, 2 óra hosszát az ellent várja, ha eljön megütközünk, ha nem, Fehérvárra vonulunk. Minden katonának fejenként, ha csata lesz 2 Pftot ígért áldomásra. Másnap

Dec. 30-án

Feltétlenül elhatározta tábornok úr, hogy bevárja az ellent.⁹⁸ Dél előtt 10 óra felé egyszerre riadójel adatott: a hozzánk Kisbéren csatlakozott Fischer hadnagy lovasütege a mi 13 álgúink s a sereg nagyobb része a város felső szélére állott ki a kisbéri országúthoz; én pedig Mike⁹⁹ hadnagy úrral két 7 fontos vet- és egy 6 fontos sugárálgúival a Szőlőhegy melletti kopasz hegyre mentem, s az ottlevő 6 Ftos, az irányzó másfelé tévedvén, amellettem tettem irányzói szolgálatot. Mi a 3 álgúival még a hegyre fel sem értünk, visszanyomták, de jött a főcsapat, s a várostól mintegy 1000-1500 lépésnyire eső erdőben rendezgették magokat. Ez állított vadászcsapatjokból¹⁰⁰ négyesével, hatosával szökődöttek előre egy domboldalra, fekvésünk kikémlelése végett, mit én el nem nézhetvén, a domboldalon leskelődő négyre rálöttem, s egyet a golyó derékon kettészakasztván, a többi visszafutott, lövésem ezen sikerét hírrül hozta egy Hunyadi-csapatbeli plenkir, ki éppen azon halomig szökött előre s a széthasítottat ott találta.

Az ellenség készülésével mintegy egy óra telt el, addig részünkről csak ritkán történt egy-két lövés. A lovasütegünk a bal-szárnyon s két gyalogálgúink az erdőben oly közel nyomult, hogy a vadászok golyói röpködtek fejük körül. A Hunyadi-csapatbeliek folytonosan tüzelve, plenkírozva az erdőbe nyomultak, de visszahúzottak s utánok nemsokára a chevaux-legers-ek¹⁰¹ nyomultak ki az erdőből, mit a lovasütegbeliek meglátván felmozdonyoztak, s anélkül, hogy csak egyet löttek volna, futásnak eredtek, s egy álgújokat otthagytak. Mi az ellenségnek csak bátorságát nevelte, s nemsokára az erdő alatt felállított álgúink ontották mieinkre tüzőket két helyről, alig 5-6 perc múlva az ellen jobbszárnyán álgúú elhagyták a tüzelést, s lovasai záporként rohantak álgúinkra, melyek jó vezénylő hiányában igen rendetlenül s céliránytalanul, s keveset s azt is kevés sikerrel löttek; álgúinkat mindjárt az utca elején a chevaux-legers-ek körülfogták, tüzéinket s lovászaikat az álgúúkról s lovokról

nagyobb részint levették s lekergették, a huszárokkal összekeveredve vívtak; s azalatt álgúink a városból ki, Fehérvár felé nyargaltak, s csak sebes vágatással hajtás, s Bodajkra bekanyarodás mentette meg őket, hol az ellenség őket eltévesztette; ezek Fehérvárra menekültek, s még aznap Seregélyesre. Én pedig a hegyen volt három álgúval s négy ütegkocsival erdön-hegyen keresztül, többnyire út nélkül bolyongva Kápolnán, Gánton keresztül estve mintegy 9 órakor Csákvárra menekültem. A gyalogságnak egy része a szőlőkön keresztül velünk menekült Csákvárra, a huszárok Fehérvárra, a szabolcsiak egy része, a Hunyadiak s Zrínyiek nagyobb része a városba szoríttatván, részint levágtatt, részint fogollyá tettetett. Álgúink összesen 5 maradt a csatában, ebből egy volt a lovasütegé, egy a mi ütegünkéből, 3 a Turcsányi Károly főhadnagy 6 álgúja közül. Másnap

Dec. 31-én

a Csákváron szállásolt .....¹⁰² seregével Acsán, Válon, Tordacson keresztül délre Martonvásár alá értünk, hol már pihenne találtuk Fischer lovasütegét, s idejött híre, hogy táborunknak Seregély felé menekült része is már hozzánk közelít. Itt többféle gyalog s lovasütegek voltak már együtt, s pihentetve, de nem étetve Hamzsabégig¹⁰³ mentünk ezen napon, hol beszállásolván magunkat levett kedvvel gondoltunk vissza a tegnapi történetekre, s láttuk, hogy táborunk mily nagy szégyent s honunk mily nagy kárt vallott tábornokunk hiúsága miatt, ki a babérkoszorút mászal osztani nem akarván, bár tudta azt, hogy egy állomással még továbbvonulva nagy erővel csatlakozva bizonyosan győzend, azt nem tette, hanem maga ütközött, s bukott; bukását okozta még az, hogy állásunk szerfelett rossz volt; hozzánk az erdő nem messze, melyben az ellen seregét okosan rendezhette a megtámadásra anélkül, hogy árthattunk vagy csak észre is vehettük volna. Álgúink középen oly helyen állottak, hogy a balszárny felől rohanó chevaux-legers-eket csak akkor vehették észre, midőn tölők, midőn hozzájuk 10-20 lépésnyire voltak.

Így kellett egypár óra alatt 2-3 hó alatt szerzett országhírű dicsőségünket behomályosítani, s szétverve bujdosni.

Ezen estve a Fehérvár felé menekültek is itt utolértek, s lovaik, bár a hó egész éjen által esett, kinn a szabad ég alatt háltak. Másnap 1849 január 1-én Tétényen, Promontoron¹⁰⁴ 's Saxenfelden¹⁰⁵ keresztül Budára mentünk, hol a Vérmezőn álgúinkat elhelyezvén, beszállásoltattunk a házakhoz. Másnap

Január 2-án

Az álgúkkal általmentünk Pestre az Újépületbe¹⁰⁶ 's ott tanyáztunk 3 napig.

Január 5-én

Hajnalban kiállítottunk 's Üllő felé minden előlegesen kiadott parancs nélkül csaknem véletlenül útra indítottunk. A két városban még sok mindenféle katonánk maradtak. Mire mi Üllőre értünk Windisch-Grätz serege már a két fővárost ellepte, 's katonáink nagyrészét beszorította. A budai várban szorult századosunk Jánossy Sándor úr is. Ez nap Üllőn háltunk.

Jan. 6-án

Pilisen keresztül Albertibe mentünk.

Jan. 7-én

Irsán, Bercelen keresztül Ceglédre mentünk, 's 8-án ott pihentünk.

Jan. 9-én

Abonyon keresztül Szolnokba mentem a szálláscsinálókkal. Azonban táborunknak egy része Cegléden maradt 's csak egy része jött Abonyig 's 10-én ezen állásban maradtak. Jan. 11-én jöttek Szolnokba 's 12-én itt pihentek.

Január 13-án

Török Sz.[ent]Miklósra mentünk. Magunk után a pest-szolnoki vaspályát elrontottuk ugyan, mégis mire Török Sz.Miklósra értünk az ellenség már Szolnokon volt, 's mint mondják 4 ezüst huszas napibérrel fizetett napszámosokkal a vaspályát megcsináltatta. A városból tanyákra szökött lakosokat, felgyújtással fenyegetvén őket haza parancsolta. Általában szokása volt neki a fegyverfoghatók összefogatása 's külföldi országokba katonául küldése. Ez okozta azt, hogy Pesttől fogva a fegyverfoghatók vagy mint újoncok, vagy csak mint menekülők hozzánk csatlakoztak, 's velünk együtt jöttek Debrecen felé hova ideiglenes kormányunk – melynek elnöke Kossuth Lajos volt-, 's a népképviselőkből alakított országgyűlés is vonult.¹⁰⁷

Jan. 14-én

Kisújszállásra mentünk. Itt vacsoráltam G. Nagy János volt debreceni tanuló társammal, barátommal tulajdon házában. Ő itt a város jegyzője.

Jan. 15-én

Továbbvonultunk Karcagra.¹⁰⁸ 16, 17, 18-án itt pihentünk. A népre mindenütt, de különösen itt meg volt ijedve. A városházának tanácssteremét, könyvtárát minden szobáját tárva-nyitva találtuk, a jegyzők Debrecenbe szöktek 's az egész terhet az egy bíróra hagyták, ki azt sem tudta, hogy mit tegyen. A boltok mind

zárva voltak, aprópénzünk nem volt, bankjegyért, nem tudván azt elváltni, semmit sem kaptunk. Ha kenyérünket és húsunkat rendesen ki nem kaptuk, bankjegyeink mellett koplaltunk volna eleget. Emlékezetes Karcag arról is, hogy sehol oly rossz, ihatatlan 's mégis drága bort, mint itt nem kaptunk.

Jan. 19-én

Kisújszállásra visszanyomultunk. 20-án ütegünknek Simony György hadnagy úrral Karcagon maradt másik felét bevártuk.

Jan. 21-én

A szálláscsinálók és én az irodával Török Sz. Miklóstra előre küldettünk. A szállást megcsináltuk, 's az ebédet előre készítettük. Egyszerre láрма támad, hogy a város alatt vannak már a chevaux – legers-ek. Rögtön kocsira raktunk mindent 's mindnyájan kik előre jöttünk visszahajtottunk, néhányan a huszárok közül elibek mentek, 's midőn azok a szőlőknél lándzsákkal állott lakosokra tüzeltek (mintegy nyolcan lehettek) őket megrohanták, de elfutottak vissza. Mi lovasságunk nagyobb részét a 1/2 lovas üteggel már a várostól nem messze csatarendbe állva találtuk, kik a gyalogcsapatainkat 's gyalogütegünket bevárva a városba bevonultak 's ott semmit sem találván beszállásoltunk. Másnap

Jan. 22-én

reggel 8 órakor Perczel tábornok úr seregéből egy lovas és egy gyalog dandár 12 álgyúval megindítatott Szolnokra. Török Sz. Miklóson az a hír volt, hogy Szolnokból 21-én estve 6 órakor mind kitakarodott az ellenség; azonban a Szanda csárdánál már két dragonyost találtak huszáraink, mint őrszemeket, kik a nagy ködben nem vevén észre a mieinket ott lepettek 's közülök az egyik levágatott, a másik elfogatott. Itt a mieink jelül 3 vaklövést tettek álgyúval, 's előrenyomultak. Legelől menő 7 huszárjaink a [...]gát mellett a várostól mintegy 500 lépésre örködő 17 dragonost megtámadták 's szinte lefegyverezték, midőn az ellen a városból rájuk kartácsolván 's egy huszár le is esvén, kéntelenek voltak a prédát elereszteni 's visszavonulni. A mi ütegünkben 3 álgyú 's a 3 tizenkét fontos előre vezényeltettek, 's bár az ellen erősen tüzelt rájuk, előrenyomultak, mit látván a németek a hídra röppentyűket eresztettek, de siker nélkül. Ők a városból kifutottak, 's a mi előcsapatunk utánok; 's amint ezek a városból kiértek, azok által álgyúlövésekkel fogadtattak, mire a mieink is tüstént hatályosan visszafelelvén, a német visszahúzódott, de még kétszer megállott 's visszalőtt, végre mégis elfutott, otthagyván a városban a sok lisztet és kenyeret, mellvérteket és

betegjeit, a csatatéren sok halottat, döglött és gazdátlanul nyargaló lovakat. Sebesültjeit felkapkodta 's magával vitte. 'S így Szolnok visszavétetett egy huszár áldozattal.¹⁰⁹

Általános a hiedelem, hogyha a mi vezérünk előbbre látó, a várost a nagy ködben körülkerítvén, a benn volt 2000 ellenséget mind elfoghatta volna, álgúival. Estve másnap mindenfelé víg zene hangzott a városban.

Jan. 23-án

A várost elfoglaló két dandár¹¹⁰Szolnokon pihent.

Jan. 24-én

A három első dandár Abony elfoglalására indult 's az ellenséget még ott nem találván beszállásolt. A Szolnokról megszalasztott ellenség 22-én estve ért Abonyba 's ott meg sem mert etetés végett állani, hanem a legnagyobb rettegés közt – nehéz sebesültjei közül néhányat otthagya -, továbbment, 's éjjel után Ceglédre ért, 's beszállásolt.

Jan. 25-én

A mi három dandárunk¹¹¹ Abonyból délelőtt 9 óra után Cegléd elfoglalására indult, 's utána mintegy másfél órával nyomult a 4k dandár is, mindössze mintegy 28 álgúival. Czepléden kívül a németek csatarendbe állva várta seregünket. A tüzelés kezdődött délután 1 óra tájban 's tartott harmadfél óráig. A siker lön az, hogy a németek 4 – 5 halottat és 8 – 9 lovat veszettek, többen sebesültek; a mi részünkről csak egy tüzér esett el és 2 huszárló. A németek megfutottak, 's Irsáig meg sem állottak. 'S mi a várost megszállottuk.

Jan. 26-án

Csudálkozásunkra, nem a futó német had után, – mely állott 2200 Walment¹¹² és Hardick curasirokból¹¹³ 's 2, 3 ezer vadászból s 12 álgúiból, – hanem Abony felé indultunk mindnyájan, hol csak ebédelve estvére Szolnokba mentünk. Hol aznap Perczel Mór tábornok úr kiadott napi parancsában ezeket mondja:

„A középponti hadsereg¹¹⁴ munkálata kezdetén mind nevezetes szolgálatot tön, a hazának jeles eredményekkel dicsekedhetett.

Az ellenség Szolnoknál, Ceglédnél megvereték és diadalmasan elűzeték a középponti hadsereg előhada által, és ami fő, nem egy gyáva, rendetlen népség, hanem, mint a tapasztalás mutatja egy bátor, jeles tüzereink golyóinak vitézül szembeállani képes, és magát a legnagyobb veszély között is rendben visszavonni tudó katonaság ellen vívaték ki ezen győzedelem, mi is ha egyrésről büszkeséggel töltheti el, csak alig pár nap olta alakított

és szüntelen menetek által kitikkadó hadunkat, úgy másrésről buzdításul szolgál még nagyobb fegyelem és férfias bátorság előidézésére.

A haza nevében dicséretet mondok a szép rendet tartott Württemberg huszároknak, a Mándy őrnagy¹¹⁵ és Wepler kapitány¹¹⁶ alatt az ellenséget Irsáig űző Württemberg-¹¹⁷ és Császár-huszároknak,¹¹⁸ nem kevésbé, mint a más jeles gyakorlatosságot tanúsított Lehel-¹¹⁹ és Hunyadi-huszároknak¹²⁰ és azok őrnagyának, kik is a balszárnyon gyors előrehaladásukkal igen elősegítették az ellenség visszanyomását.

A fő érdem mindenesetre a tüzéségé, kik bátor és ügyes tüzelésökkel nagy kárt tőnek az ellenségben, és azt mindenütt futásra kényszerítették.¹²¹

Jan. 27-én

Török Sz. Miklóstra mentünk, hol háborítlanul tanyáztunk. Jan. 26-án jött hadseregünkhöz Dembinszky Henrik tábornok¹²² is. Ő később a Tiszafürednél seregünkhöz ment, 's itt a Tisza melléki hadsereg vezérletét Répásy tábornok¹²³ vette által február 1-én.¹²⁴

Febr. 6-án

Éjjel kapott parancs következtében 3 hat fontos, 1 hét fontos és 2 tíz fontos vetálgyúnk személyzetével Schill százados úr¹²⁵ vezérlete alatt Tiszafüredre indult. Én a Török Sz. Miklóson maradt 2 sugár és egy 7 fontos vetálgyúnk személyzete rendbehozása 's zsoldali ellátatása végett hátramaradván másnap

Febr. 7-én

mentem Kunhegyesre. Innen

Febr. 8-án

Madarason,¹²⁶ Tiszaörsön keresztül Igar¹²⁷ mellett T. Füredre mentem, hol ütegünket utolértem 's velök 2 nap pihentem.

Febr. 11-én

Lövön¹²⁸ keresztül Mezőkövesdre mentünk 's ott pihenve vártuk továbbmenésünkre a parancsot, 15-én Kövesdre hallott a Diósgyőr tájáról a nagy álgúzás midőn Schlik,¹²⁹ Dembinski és Görgei által közrekapva nagyon megveretett.

Febr. 17-én

Reggel egy sugár 's 2 [hét] fontos vetálgyúnk Poroszlóra küldött Simony hadnagy úrral. Mi pedig ebéd után indultunk meg ugyanoda, de fél mérföldre alig haladtunk, az utánunk küldött futár által Sz. Istvánra fordítottunk.

Febr. 18-án

Még virradta előtt riadójelre kiálltunk 's Kövesden¹³⁰ keresztül Szíjhalom alá mentünk, ott csatarendben, nyugvásban vártunk további parancsra. Délben hallottuk meg, hogy Kápolnánál a múlt éjfélkor huszáraink az ellenség streif patrouille-jait¹³¹ elfogván a curasirokat nyergelésben lepték,¹³² sokat lelőttek, vág-tak, 's sok curasirt és elfogott lovakat hoztak magokkal. Ezután Szemerére¹³³ szállítottak bennünket ott megháltunk, 's másnap

Febr. 19-én

délben áltrendeltek bennünket Farnosra.¹³⁴ Itt Nagy István gazdánál szállásoltam, hova estve bördudást híván, 's a falu ifjait 's leányait öszvegyűjtven, borozva, fánkozva, 's táncolva töltöttük vígan farsang utólját hajnalig. – Itt vesztegettünk 5 napig. Febr. 22-én borvásárlás végett felrándultam Novajra, hol Kovács Imre ispány úrnál láttam Egerből egy dicső, angyali lényt, jobbat, mint az angyalok, szebbet, mint Venus, kellemes hangút, mint Zefirek nyájas zengése, szelídség, nyájasság, szépség, jóság, deliség remek példányát keresztneve Angel. (Egerből)

Febr. 24-én

Délután rögtön Füzesabonyba rendeltettünk, hova későn beérvén beszállásoltattunk.

Febr.25-én

itt pihentünk.

Febr. 26-án

Reggel seregünk megindítattott Kálra, hol táborba szállva már ebédelni akartunk, 's beszállásoltatni, midőn rögtön riadójel adott 's az odaérkezett ellenséggel a csata elkezdődött 2 1/2 órakor, 's hevesen folyt 6 óráig, 's ekkor a setétség miatt mindegyik fél éjtanýára vonult, mi a helyünket hősiesen megtartva.

Febr. 27-én

Kál alatt a tegnapi csatamezőn reggel 7 órakor a harc megújult 's Kompolton, Kápolnán 's azonfelül a hegyek alatt majd két mérföldnyi hosszan nyúlva a két sereg a legdühösebben vívott, délután 2 óra tájban seregünk, miután Kál, Kompolt 's Kápolna az ellenség rakétái által lángba borítottatott, hátranyomatott, 's F. Abonyba 's környékére visszahúzódott. Ezen csatában, a Zanini olasz zászlóalj¹³⁵ Kápolnán roppant erőnek vezényeltetvén rohanni, részint leölettek, részint elfogattak – némelyek szerint általpártoltak – F. Abonyon felül táborban töltöttük az éjt.

Febr. 28-án

Egész erőnk Mezőkövesdre húzatott öszve, hol mi és a két napi csatában kiürült löszerkocsiainkat megtöltöttük, 's még aznap délután 3 óra után riadójelre kiállottunk, 's a Szíjhalom felől jövő ellentől rövid álgúzás, 's attakirozás¹³⁶ után 3 lovasálgúút 's 2 löszerkocsit személyzettel együtt huszáraink elfogtak néhány curasirt levágtak; néhányat elfogtak.¹³⁷ Ezen éjjel egész seregünk a város körül táborba szállva tanyázott, de a hajnalba bennünket betakart hólepel mélyen aludni nem engedett. Másnap

Márc. 1-én

Reggel hadierőnk többfelé indítatott útnak. Mi Dembinski vezérlete alatt mintegy 30 álgúúval Egerfarmos alá vonultunk, hol alighogy táborba szállva tüzet gerjesztettünk, ott termett Szíjhalomtól az ellen, mi amennyire a keskeny híd engedte hamar elibe nyomultunk a temetőhöz, de ott a sok álgúú 's rakéta által keresztűzbe szorítva a tüzet soká ki nem állhatva egynegyedig sem tartott álgúúzás után visszavonultunk, 's a hátunk megetti sok ingoványon keresztül álgúúinkat 's löszerkocsiainkat 's podgyászainkat a legnagyobb veszély között menthettük meg. Ha ekkor az ellen bátran utánunk nyomul, az ostoba helyeni felállításnak áldozatai lészünk álgúúinkkal együtt, de így alig egy-két ütegcocsi maradt a sárban az egész seregünkből. – Megfutamodott seregünk egy része Lövöre, más része, mellyel én is mentem – Poroszlóra menekült, hol én vacsorálva még aznap T. Füredre hajtottam, 's a múltkori szállásomat Halász István csizmadiánál elfoglaltam. Másnap seregünk is idegyűlt.

Márc. 4-én

A révnéli sáncokba a Guyon¹³⁸ hadosztályát a mi t. i. Szekulits¹³⁹ hadosztálya váltván fel kimentünk álgúúinkkal, azokat elhelyeztük. Délután Poroszlón volt előőrjeinket a németek álgúúkkal visszakergették. Tűzmesteri kollégáim voltak az ütegunknél Pelcsárszky, Pakobraczky és Leép.

Márc. 5-én

Délelőtt bennünket a sáncokban meg akartak látogatni, de jól irányzott golyóink közöttük 2 kocsi sebesültet, 's néhány halottat csinálván, egy rakétagépet öszvetörvén, három rakéta felénk röptése után visszafutott 's maga után a hidakat elégette.

Az egerfarmosi csata után Görgei tábornok Dembinski altábornaggal a rossz tervezés miatt öszvezördülvén a dolog felsőbb helyre jelenttetett. Kossuth személyesen Füredre jött, 's következmény lett, hogy Dembinski leköszönt 's Debrecenbe ment.¹⁴⁰

Márc. 8-án

A sáncokból a városba beszállásoltattunk, 's naponként innen küldtünk ki a sáncokbani álgyúkhöz két álgyú személyzetet. Itt tanyáztunk 13-ig. Ekkor itt hagyva a sáncban a 3 és 4 fontos ütegeket örül.

Márc. 13-án

Igar alatt T. Őrsön keresztül Madarasra.¹⁴¹

Márc. 14-én

Kenderesre

Márc. 15-én

Törökszentmiklóásra mentünk. Innen másnap

Márc. 16-án

a mi hadosztályunk is a seregünk többi része után T. Földvár felé indult, hol táborban kész ebédet kapván rövid evés és etetés után Cibakháza felé indultunk, hol ütegünkől Répásy főhadnagy úr¹⁴² alatt 3 álgyú a Tisza-parti sáncba tétetvén mi a többi 4 álgyúnkkal a Nagy Réven felül a Tisza-parton készített sáncokba mentünk. Másnap

Márc. 17-én

roppant haderőnk Kecskemét felé indult, mi pedig a fán ez okból örködtünk, 's három napot, három éjet kunyhó nélkül nyers fűzfa füstjénél, alom nélkül kucorogva, dideregve töltöttünk. Az alatt míg ott voltunk tél közepébe illő hideg volt, a hó nagyon esett a csípős szél erősen fújt.

Márc. 19-én

délután felváltottak bennünket 's mi Cibakra menvén, ott beszállásoltattunk. Másnap

Márc. 20-án

dandárunkkal M. Túrra mentünk, hol egy napot pihenéssel töltöttünk. Ezen napon estve írtam meg Schill Kristóf százados úr meghagyása szerint hadnagyi előléptetési ajánlatomat Pakobraczky Istvánét, Leép Istvánét 's Frühwirck Károlyét. De másnap még ezek közé soroztatta Jónák tüzérosztály parancsnok úr¹⁴³ Pelcsárszky Ede tüzemester társunkat is.

Márc. 22-én

Elutaztunk Kisújszállásra. Innen

Márc. 23-án
Madarasra mentünk.

Márc. 24-én
Tiszafüredre utaztunk, Tiszaörsön keresztül Igar alatt.

Márc. 25-én
A 24 órás esőzés csinálta nagy sárban Poroszlóra mászkáltunk.
Onnan

Márc. 26-án
Besenyőre¹⁴⁴ mentünk.

Márc. 27-én
Erdőtelekre utaztunk, hol szinte beszállásolva tanyáztunk 3 napig.

Márc. 30-án
Kálon, Kápolnán, Tófalun keresztül Aldebrőre mentünk, hol egy nap pihenvén.

Ápr. első napján
Halmajra¹⁴⁵ utaztunk, 's ott beszállásoltattunk. Innen

Ápr. 2-án
a gyöngyösi országúton Gyöngyös felé siettünk, 's a gyöngyösi szőlőknél hirtelen az árokszállási útra fordítatván seregünk, a Gyöngyösről akkor indult Damjanich¹⁴⁶ táborával együtt utaztunk Adácsra. Innen ez még tovább ment, mi pedig beszállásolva megháltunk.

Ápr. 3-án
Délben elindulván Árokszállás alatt Klapka¹⁴⁷ és Damjanich seregével egyesülve mentünk Jászberénybe, hova együtt ért velünk Kossuth is. Mi a város déli részén táborba szálltunk, Damjanich és Klapka serege már korán N.[agy]Káta felé elindult, mi pedig csak reggel mentünk el

Ápr. 4-én
Tápiófarmosra (egy része hadosztályunknak T.[ápió]Szelére), itt a falu alatt alig hogy megtelepedtünk, a megcsinált szállásokba be sem mehettünk, minthogy T. Bicske felé nagy ágyúzás hallatszott. Röviden ebédelve 's étetve még aznap N. Kátára mentünk. Hol szomorúan hallottuk a mieinknek megcsalattatását 's veszteségét, mely röviden így van. Klapka 's Damjanich serege az ellent Cegléden véelve 's elébe sietve N. Kátából zenével húzódtott

T. Bicske felé egész biztosságban, 's egy helyen az erdőhöz közel levő homokgödrökből gyalogok tűnnek fel, kik honvédeinkhez hasonló ruhát 's színeket viseltek 's vakításból a magok serege felé tüzelve hátráltak a mieink felé. 'S midőn a mieink rájok akarnak tüzelni, tisztjeink mondták, hogy nem kell, hiszen hozzánk tartoznak. Midőn közel voltak, a 3. gyalogüteget megrohanván, s mintegy 14. leszurkálván, 7 álgúnykat húztak el magokkal mozdony nélkül. Mint mondják, a fedezetül volt Császár-huszárok itt is, mint Moórnál, megmutatták futásbani gyakorlottságukat. Mindamellett az ellen visszaveretett.¹⁴⁸

Ápr. 5-én

A mi hadosztályunk Tóalmáshoz húzódott, mialatt Klapka 's Damjanich serege tőlünk nyugotra kergette az ellent, kit tőlünk mintegy 4000 lépésnyire szemléltünk végig Zsámbok felé sebesen húzódni.

Ápr. 6-án

Indult el hadosztályunk Tóalmásról, Zsámbok felé, melyet azon éjen az ellen kirabolt, 's Dányon, (hol azon éjen az ellen tanyázott) keresztül Isaszeg felé haladtunk. A falutól Pest felé a dombon felállottunk Klapka s Damjanich tábornok is balra megérkezett. Az elfutamodott ellen Windisch-Grätz, Schlick és Jellaia vezérek alatt, magok után az erdőt, melyen keresztül kellett mennünk, felgyújtván, tovairamlott, Klapka 's Damjanich utána, kiket Isaszegnél, midőn az erdőből kiértek, erős tűzzel fogadott, de ezek által a falun felül felnyomatott, de egész napi utazás, koplalás 's csatázás alatt vitézeink elfáradván ismét az erdőig visszanyomattak. Ekkor érkezett a mi hadosztályunk segítségül, 's mi új erővel kelvén harcra az ellent csakhamar egészen visszavertük. A harc tartott setét estig. Kitüntették ekkor gyalogkatonáink bátorságukat, 's ily kevés idő alatt szerzett 's bármelyik rendes katonának is szégyenére nem váló ügyességeket 's kitartásukat, mind a rohanásban, mind a plenkírozásban. Álgút sem mi, sem az ellen nem vesztett, ló kevés esett mindkét részről, halottunk 25-35 öszvesen, de az ellené sokkal több, sebesültjeink mintegy 30-40. Nagyon fontos volt e csata, mert itt meggyőződött az ellen arról, hogy csak most öszvesedett, nem eléggé gyakorlott gyalogaink erdőben is megmérkőznek rendes, tanult vadászaival 's gyalogjaival; nem is állott meg előttünk Pestig. Ezen éjen által a csatatéren háltunk.¹⁴⁹ Másnap reggel

Ápr. 7-én

Miután Damjanich egy r. cath. papot, ki egy hívének gyermekét magyar bankjegyért el nem temette, 's a németekhez vonzása

világosságra jött, a táborban agyonlövetett,¹⁵⁰ (ezelőtt harmadnappal is lövett már ő egy plébánost agyon azért, hogy nyilvánosan szószezből a magyar harcosokat rablóknak, lázadóknak nevezte, átkozta, Kossuthot káromolta, 's a népet az új császár iránti hűségre intette), – Görgei, Klapka, Damjanich serege egyenesen Gödöllőnek, mi pedig Aulich tábornok¹⁵¹ alatt Besenyő felé mentünk Gödöllő alá, 's tábort ütve itt háltunk, miután a német had Cinkotáig kergettetett. – Itt ért bennünket utol Gáspár ezredes¹⁵² dandára, mely Hatvannál verte meg a németeket.

Ápr. 8-án

Húsvét vasárnapján délben egész magyar seregünk különböző irányban megindult. A mi ütegünk miután Schill Kristóf századosunk és Répásy József főhadnagyunk Debrecenbe vezényeltettek el végképp tőlünk, tévedésből Görgeivel Mogyoródon keresztül Fótra ment, itt táborba szállva már-már elaludtunk midőn utánunk parancs jövé a visszatérésre, tüstént elindultunk, 's fedezet nélkül egész éjen ált utazva Mogyoródon, Gödöllőn keresztül Isaszegre mentünk hajnalra

Ápr. 9-én

hol már a seregnek éppen csak az utolját találtuk 's velek együtt N. Tarcsán keresztül Cinkotához vonultunk 's a falu feletti dombon tábort ütöttünk.

Ápr. 10-én

Az ellen egy csapatja két lovasüteggel Cinkotához közelített 's a mi lovasütegünkkel 's egy 6 fontos gyalogüteggel öszvetüzeltek, mely alig 1/4 óráig tartott ütközetecskében, mint mondják részünkről 24 meghalt, sok megsebesült. Az ellen magával vívén halottjait, sebesültjeit, csak azt hallottuk, hogy két tüzértisztet vesztettek. Ezután a nagy esőben, hideg szélben visszavonultunk egész Kerepesig, 's itt a falu alatt táborba szállottunk, 's elázott, fázott tagjainkat 's ruháinkat nyers fából rakott síró tűzünknel melengettük, szárogattuk. Itt reggelre, mint mondják cholera-féle betegségben 61 katonánk meghalt.

Ápr. 11-én

Dandárunk mintegy harmadával 1/2 10 órakor Cinkota felé indultunk 's a Rákos melletti dombokon ágyúinkat felállítottuk. Alább Keresztúrról ugyanakkor indult ki 's haladt a kőbánya körül felállított ellen felé Asbóth¹⁵³ dandára. Felül rajtunk eső falucskából ugyanakkor mozdult ki 's állott fel a Rákos melletti dombokon Kisfaludy¹⁵⁴ dandarával. Asbóth a balszárnyon előrenyomult, az ellent első sáncából kikergette, 's egy röppentyűgépet

elfoglalt. Palota felé egy nagy része seregünknek sűrű álgyúzással középen az ellent csak feltartottuk, míg az álgyúk elnémulására a közös jel megadtván a Cinkota feletti dombra visszavonultunk. Mint hírül hozták ezen csatában Asbóth nagyon sok kárt tett az ellen seregében.

Ápr. 12-15 tétlenül itt pihentünk.

Ápr. 16-án délután 1 órakor táborunkból minden 6 fontos álgyú-ütegekkel az ellen felőlünk ereje kipuhatolására a Rákos felé indultunk. A kertek fáin és árkaiba bújt vadászokat a bátor Dom Miguelek¹⁵⁵ rohammal kikergették 's álgyúink segítségével a malmon túl kergették a már innen felállított 1/2 üteggel együtt. Én 2 álgyúval a kertek felső végénél lévő dombra előrenyomultam 's az ellenünk felállított két ütegre bátran dobáltuk golyóinkat. Nagyobb tűzben, vagyis álgyú és puskagolyó záporban már nem lehettünk, mint ott voltunk. Oly sűrűn jöttek az ellen 6 fontos golyói 's pattantyúi, hogy nem is lehetett se jobbra, se balra előrehajolni, csak meg kellett a magyarok istenében bízva állani. Csuda, hogy több kárunk nem esett, mint az, hogy vetálgyúnk mozdony – gyűrűi 's fája ellövetett, egy lovunk lába gránát által eltörtetett, 's egy tüzer karja pattantyú által nagyon megsérttetett. Egész dandárunkban legnagyobb veszteség van a Dom Miguelekben, kik közül, mint mondják 40 halott és sebesült van.

(Ápr. 11-től ekkor a cholera táborunkban nagy pusztítást tett, de most már szünni kezd.) Ugyanekkor támadta meg Asbóth is Keresztúr felől is az ellent sáncaiban, de később, 's hamar visszaveretett. Már estve lévén dandárunk a Cinkota fölötti táborba visszavonult.

Ápr. 20-án d. u. 3 órakor

Recognoscírozás¹⁵⁶ végett az ellent ismét megtámadtuk cinkotai táborunkból, 's 6 fontos golyóink zápora 's vakmerő gyalogságunk fegyvere az ellent csakhamar a Rákos vizén általkergette. Láttuk, hogy az ellennek mind álgyúra, mind lovasságra 's gyalogságra nézve kisebb volt most az ereje, mint 16-án. Naplementre táborunkba visszavonultunk.

Veszteségünk semmi sem volt. Bárha a mi ütegünk legelő, a kert alsó és felső végénél a legnagyobb tűzben állott szilárdan.

De Asbóth serege ugyanekkor nem vonult ám ily szépen vissza, mert, mint mondják a rohanásban kifáradt 's védelem nélkül hátrahagyott 61. z. aljat a chevaux legers-ek megtámadván 1-2 százat közülök levágtak.¹⁵⁷

Ápr. 21-én

Délután két pesti bérkocsi jelent meg Cinkotán, 's a rajta jöttek hírül hozák, hogy a német sereg nagyon takarodik Budára 's packolnak a gőzösökre, de még előörök vannak a Rákoson.

Másnap Ápr. 22-én

reggeltől délig úgy özönlött ki a pesti nép, mint kasból a rajzó méh, batáron, lóháton, kocsin 's gyalog hoztak sok koszorút, szalagot, ételt 's italt, kijöttek a polgári zenészek 's vigadott a felszabadult pesti polgárság a felszabadító bevonult hadfiakkal. Ezen nap sokan kinn maradtak közöttünk, sokan jöttek ki még másnap, 's

Ápr. 24-én

bevonultunk a Rákos mezején a vaspálya 's Pest közé, 's a kerepesi út mellett kétfelől táborba szálltunk. Angelo [...] [...]

[...] [...] ¹⁵⁸

Jegyz.: Ezen két olasz gyalogkatona velem volt egy szálláson, úgy gondolom Török Sz. Miklóson.

Jegyzet

- ¹ A naplóban többnyire a mai helyesírást követtük, bár megőriztünk több régies alakot, főleg az idegen szavaknál. A helyneveket a mai elfogadott alakjukra írtuk át, a neveket átfírtuk mai alakjukra. A kezdőbetűkkel jelölt neveket, rövidítéseket [ ] zárójelben oldottuk fel.
- ² Jellaëivon Buzim, Josip báró (1801-1859; 1854-től gróf), cs. kir. altábornagy, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok bánja, osztrák hadtest, majd hadsereg parancsnok.
- ³ Teleki Ádám, gróf (1789-1851), cs. kir. vezérőrnagy, 1848. szept. 18-ig a drávai magyar hadtest parancsnoka, majd a feldunai hadtest hadosztályparancsnoka. Október végén kilép, a cs. kir. hadbíróóság rangfosztásra ítéli.
- ⁴ Valószínűleg Nagyhantos község
- ⁵ A szabolcsi önkéntesek azonosak a Szabolcs megyei önkéntes mozgó nemzetőrszázalóval, a későbbi 48. honvédszázalóval.
- ⁶ divízió – hadosztályt és osztályt jelent, itt az utóbbit jelenti
- ⁷ A cs. kir. 9. (Miklós orosz cár) huszárezred 2. őrnagy osztályáról van szó.
- ⁸ plänkler (német) – csatár, harcos
- ⁹ Lóré
- ¹⁰ Ercsi
- ¹¹ granicér – határőr (grenzer, vagy granicsár), tehát egy horvát őrmesterről van szó
- ¹² darabont – gyalogos katona, ez esetben Fejér megyei hajdút jelent, akit azért adtak a határőr altiszt mellé, hogy a horvát sereg számára szükséges élelmiszer kiszolgáltatásban segítségére legyen
- ¹³ a későbbi bécsi légió nevű alakulat
- ¹⁴ A Perczel Mór parancsnoksága alatti Zrínyi szabad gyalogcsapatról van szó, a későbbi 35. honvédszázalóaljról.
- ¹⁵ Zichy Ödön (Eugen), gróf (1809-1848), Fejér megye főispáni helytartója (adminisztrátora), 1848. szept. 30-án Görgei az ellenséggel való összejátszás gyanúja miatt kivégezteti.
- ¹⁶ Zichy Ödön ellen hozott halálos ítélet indokai: nyílt háború idején az ellenséggel cimborálás, Jellaëiától kapott menlevél, az ország törvényes közrendjét felforgatni célzó proklamációk. A László által feljegyzett vádak szóbeszédre alapulnak.
- ¹⁷ Vorpost: előőrs (német)
- ¹⁸ Zichy Pált Pestre vitték.
- ¹⁹ Jánossy Sándor (1821-1898), honvéd tüzérhadnagy, később százados.
- ²⁰ A magukat megadó horvátok Roth tábornok hadtestének elővédjét képezték, a cs. kir. 8. (gradiskai) határőr gyalogezred 3. zászlóaljának katonái voltak.
- ²¹ Szalay László (1813-1864), pénzügyminisztériumi államtitkár, a Hunyadi-szabadsapat alakítója, őrnagy, majd alezredes, emigrál.
- ²² Roth, Karl von (1784-1864), cs. kir. vezérőrnagy, Jellaëia Szlavóniából betört tartalék hadosztályának parancsnoka, 1848. okt. 7-én Ozoránál fogságba esik.
- ²³ Perczel hátramaradt velük, ezért nem tudtak támadni.
- ²⁴ Ozora
- ²⁵ Perczel Mór (1811-1899), ellenzéki politikus, 1848. szeptember 16-tól honvéd ezredes, végül tábornok és hadtest-, illetve hadseregparancsnok, 1867-ig emigrációban él.
- ²⁶ Görgei Artúrtól a fővezényletet október 3-án Móga tábornok parancsára Perczel Mór vette át.
- ²⁷ A bródi és gradiskai regimentekből álló csapatok: a cs. kir. 7. (bródi) 3., 4. és 5. és 8. (gradiskai) határőr gyalogezredek 4. és 5. zászlóaljai.
- ²⁸ Roth hadosztályának iratanyaga megmaradt, 1956 után adták át Jugoszláviának.
- ²⁹ a függetlenség szó ez esetben a függelmi (alárendeltségi) viszonyok hiányát jelenti

- ³⁰ Perczel október 11-én délután 2 órakor vonult be Veszprémbe, október 13-án Tapolcán volt, kötelességének érezte Kanizsa védelmét és Nugent üldözését, felülbírálta Kossuth utasítását, aki Todorovi ellen szerette volna küldeni.
- ³¹ Királyszentistván
- ³² Hegyessy Lajos (1819 – ?), 1848. októberétől őrmester a Hajdúságban alakuló Bocskai önkéntes csapat lovasságánál. 1849 januártól hadnagy a Bocskai huszárezredben, főhadnagy, majd alszázados a II. hadtestben Komárom várának feladásáig.
- ³³ Albert Nugent von Westenrath, gróf (1816-1896), szlavóniai báni biztos, ezredes.
- ³⁴ Az itt említett főbíró neve Séllyey Elek.
- ³⁵ Nemesleányfalu
- ³⁶ Petend
- ³⁷ Monostorapáti
- ³⁸ Diszel
- ³⁹ Balatonederics
- ⁴⁰ Egenfölda
- ⁴¹ ordinanc – ordonnance – parancsőr – tiszt mellé szolgálatra beosztott katona, küldött (német)
- ⁴² Radetzky von Radetz, Josef gróf (1766-1858), cs. kir. tábornagy, az itáliai cs. kir. hadsereg főparancsnoka.
- ⁴³ Ez a cs. kir. 4. (Sándor) huszárezred ezredesi osztályának 1. százada volt, amely nem Radetzkytól, hanem Grazból szökött meg Stadnicki tizedes vezetésével. A cs. kir. 4. huszárezred 1849-ig Sándor orosz trónörökös nagyherceg, a későbbi II. Sándor cár nevét viselte.
- ⁴⁴ A Perczel által vezetett hadoszlop Letenyénél megtámadta az ottani révet őrző cs. kir. különítményt, és megfutamította azt, majd átkelt a Murán. A Kerkapoly Tivadar főhadnagy, Bessenyei György és Tekésy Károly által vezérelt csapat Hodosánál egy horvát határőr különítménybe ütközött, a horvátok számbeli fölénye ellenére sikerült fegyverletételre kényszeríteni őket.
- ⁴⁵ Ők kísérték haza a foglyul ejtett horvátokat az ozorai diadala után, ld. László Károly: Napló Okt. 8-án.
- ⁴⁶ Az elesett és megsebesült tüzér neve: Dréher tizedes, irányzó, fejét ágyúgolyó vitte el. Az ütagnél kezén sebesült meg Fabriczy főagyús, Vonya és Tóth Ignác alagyúsnak a lábát vitte el egy golyó, utóbbi bele is halt sérülésébe.
- ⁴⁷ Az említett dragonyosok az 1. (János főherceg) dragonyosezred alezredesi osztályához tartoztak.
- ⁴⁸ Hodosány, ma Hodosan (Horváto.)
- ⁴⁹ A Miklós-huszárt Molnár Andrásnak hívták.
- ⁵⁰ A Honvédelmi Bizottmánytól parancs jött, hogy az offenzíva folytatása helyett vonuljanak vissza.
- ⁵¹ Csáktornya, ma Cakovec (Horváto.)
- ⁵² L. 33-as jegyzet; a Gáspár őrnagy vezette oszlop a kottori (Kotoriba – Horváto.) átkelés után Domborúnál egy újabb ellenséges különítményt vert szét.
- ⁵³ Varasd, ma Varadin (Horváto.)
- ⁵⁴ Nedelic, ma Nedelice (Horváto.)
- ⁵⁵ ulánus: dzsidás lovas katona, a muraközi harcokban nem vettek részt dzsidások
- ⁵⁶ pengőforint
- ⁵⁷ A Johann-dragonosok a cs. kir. 1. (János főherceg) dragonyosezred alezredesi osztályát jelölik.
- ⁵⁸ A horvát hadifoglyok egy részét a Zrínyi-csapat 1. százada kísérte Pestre. Október 13-án ezt, és az időközben Bécsből beérkezett önkéntesekből szervezett két századot a miklósfalvi (lajtai) táborba indították. A három század, amelyet Bangya János vezetett október 18-án indult Parndorfból, s Sopronon keresztül utazott Perczel táborába, ahová október 29-én érkezett meg. A Hunyadi-csapat 6. százada viszont soha nem tért vissza alakulataihoz, hanem a baranyai hadmű-

veleekben vett részt, majd az eszéki várórség soraiban kapitulált 1849. február 14-én.

⁵⁹ Perczel október 23-27. között fegyverszüneti tárgyalásokat folytatott Burits cs. kir. vezérőrnaggyal, de ezek nem jártak eredménnyel. Perczel azt a hírt kapta, hogy a seregek összpontosított támadása november 9-re várható, elhatározta, hogy preventív támadást indít a legerősebbnek tartott Burits-féle csoport ellen.

⁶⁰ Az 5. Radetzky huszárezred ekkor Itáliában szolgált. A szabadságharcban harcoló Radetzky-huszárezred újonc ezrednek számított, mert Magyarországon csak a tartalék század volt. A tartalék század keretéből és újoncokból szerveztek egy fél századot, 1848 decemberétől részt vett a Perczel-hadtest, majd később a IX. hadtesthez kerültek, parancsnokuk Szabó Vince alezredes lett.

⁶¹ Polstrau, ma Ptuj (Szlovénia)

⁶² Ez a Nugent az előbbi apja: Nugent von Westenrath, Laval gróf (1777-1862), cs. kir. tábornagy, 1848 tavaszán és nyarán a cs. kir. hadtest, decembertől az ebből alakuló stájer-horvát hadtest parancsnoka, 1849 tavasztól a Stájerországban szerveződő cs. kir. II. tartalékhadtest parancsnoka.

⁶³ a 9. vadászászlóalj katonái voltak

⁶⁴ chevaux-legers – könnyűlovas (svalizsér), a lovasságot azonban nem könnyűlovasok, hanem a János-dragonyosok őrnagy és ezredesi osztálya alkotta

⁶⁵ Fridán, ma Ptuj (Szlovénia)

⁶⁶ terror bellicus (latin) – a háborútól való félelem

⁶⁷ Ez az utalás a venetói kiegészítésű 13. (Wimpffen) és a 26. (Ferdinánd Károly Viktor d'Este főherceg) gyalogezredek zászlóaljaira vonatkozik.

⁶⁸ Prezlavec, ma Pribislavec (Horvát.)

⁶⁹ Belica (Horvát.)

⁷⁰ Dezemec, ma Densimerec (Horvát.)

⁷¹ Turnicsa, ma Turnicsán (Horvát.)

⁷² Hrácsán, ma Donji Hrašcan (Horvát.)

⁷³ Perczel három részre osztotta seregét, Lendvával szemben Gaál Miklós alezredes állt csapataival, Letenyénél Perczel személyes vezetésével táboroztak a katonák, Molnáriban Gáspár András őrnagy vezetésével állomásozott a sereg egy része.

⁷⁴ Turcsányi János (1817?-1899), volt cs. kir. tüzér altiszt, legmagasabb rangja honvéd őrnagy. Komáromban kapitulál.

⁷⁵ Perczel adata túlzó, noha csak fogolyból 47 került a magyar csapatok kezére.

⁷⁶ szerezésén – szerb vagy horvát határőrvidéki katona Dél-Magyarországon

⁷⁷ A község neve helyesen Gross Sonntag (Ausztria).

⁷⁸ Légrád, ma Legrad (Horvát.)

⁷⁹ A légrádi ágyúzásnál a horvátok vesztesége 1 halott és 1 megrongált löveg volt.

⁸⁰ Gaál Miklós (1799 -1854), cs. kir. alezredes, 1848 októberétől Perczel vezérkari főnöke, decembertől ezredes, 1849 január 1-től honvéd vezérőrnagy, február közepéig az aradi ostromsereg parancsnoka, majd a honvéd mérnökharc főparancsnoka. Várfogságban hal meg.

⁸¹ Gáspár Endre (András) (1804-1884), a kapitány a cs. kir. 9. huszárezredben, a szabadságharc során honvédtábornok, a VII. hadtest parancsnoka, a trónfosztás után visszavonul, várfogságra ítélik, a kiegyezés után országgyűlési képviselő.

⁸² Simony György (1822-?), 1848. október 4-étől tüzemester a Tiszán-inneni önkéntes nemzetőrsereg hatfontos félütegénél, nov. 25-étől hadnagy a Perczel-hadtest tüzérségénél, 1849. márc.-tól főhadnagy, a 2. hatfontos lovasütege parancsnoka a Feldunai hadseregben, Világosnál leteszi a fegyvert.

⁸³ Podturen, ma Pothorny (Horvát.)

⁸⁴ Perczel visszavonulásának az volt az oka, hogy Windisch-Grätz főerege december 14-16-án támadásba lendült, és több ponton átszakította a feldunai hadsereg védelmi vonalát. Kossuth december 16-án utasította Perczelt, hogy Görgői intézkedései szerint Győr vagy Budapest felé induljon.

- ⁸⁵ Versec, ma Varsac (Szerbia)
- ⁸⁶ Az itt említett verseci győzelem valószínűleg azonos Damjanich károlyfalvi és alibunári (dec.12.) győzelmeivel.
- ⁸⁷ Krestyán, ma Krirsavec (Szerbia)
- ⁸⁸ Lendvaújfalu, ma Tornyiszentmiklós
- ⁸⁹ Zalalövő
- ⁹⁰ Zalabaksa
- ⁹¹ Somló-Vásárhely
- ⁹² Győrt (1848 dec. 26-27-én) feladták a magyarok
- ⁹³ Pápateszér
- ⁹⁴ Bakonytamási
- ⁹⁵ Bakonybánk
- ⁹⁶ Fischer Ferencről (1820-1867), a 6. lovasüteg parancsnokáról, később honvéd századosról, és ütegről van szó.
- ⁹⁷ Bakonysárkány
- ⁹⁸ Perczel Móron kapta meg Kossuth dec. 29-i levelét, amelyben az OHB elnöke győztes csatát kér tőle, Perczel ezért szállt szembe december 30-án Jellaëiaelőnyomuló hadtestének két dandárával, s az ütközetben súlyos vereséget szenvedett.
- ⁹⁹ Mike Károly (1814- ?), hadnagy, 1848 augusztustól a nemzetőrség hadnagya, novembertől honvéd tüzemester; a VII. hadtestben lovasüteg parancsnok, főhadnagy, majd százados.
- ¹⁰⁰ a cs. kir. 5. vadászszázalójról van szó
- ¹⁰¹ Az itt említett cheveaux-légers csapatot László Károly elnézte, mert a cs. kir. hadsereg részéről az ütközetben Jellaëia báni huszárain kívül a 3. (Ferenc József) dragonyosereg, a 6. (Wallmoden) vértesezred és a 7. (Heinrich Hardegg) vértesezred vettek részt, könnyűlovasok nem.
- ¹⁰² A kipontozott név valószínűleg Ferdinand Karger ezredesé, aki a feldunai hadtest Csákváron állomásozó dandárának parancsnoka volt. (1803-?), cs. kir. őrnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. máj. 1-jén nyugalmazták.
- ¹⁰³ Érd
- ¹⁰⁴ Budafok
- ¹⁰⁵ Sachsenfeld – Albertfalva
- ¹⁰⁶ Neugebäude: Újépület – tüzér laktanya
- ¹⁰⁷ Az országgyűlés december 31-én döntött úgy, hogy Debrecenbe helyezi át székhelyét. Első ülése jan. 8-án volt.
- ¹⁰⁸ Perczel Debrecenbe akart vonulni, de Karcagról nem folytatta a visszavonulást mivel az OHB és a hadügyminiszter utasította a tábornokot, hogy ne folytassa a visszavonulást, hanem mindenáron vegye vissza Szolnokot az ellenségtől
- ¹⁰⁹ Ottinger vezérőrnagy a városon kívül csatarendbe állított dandárával meg sem kísérelte az ellenállást.
- ¹¹⁰ A Hertelendy-hadosztály két dandára, a Mándy- és a Mihály-dandár foglalta el.
- ¹¹¹ Az itt említett három dandár a Mándy-, Mihály-dandár és Perczel Miklós dandára.
- ¹¹² A morvaországi kiegészítésű 6. Wallmoden – Gimborn vértesezred.
- ¹¹³ A csehországi kiegészítésű 7. Heinrich Hardegg vértesezred.
- ¹¹⁴ Perczel csapatainak neve januártól Középponti Mozgó Hadsereg.
- ¹¹⁵ Mándy Ignác (1814-1883), cs. kir. alszázados, 1848. okt. 19-től főszázados, nov. 26-tól honvéd őrnagy, 1849. jún. 30-tól alezredes, aug. 18-tól ezredes, komáromi kapituláns.
- ¹¹⁶ Wepler Ágost Lajos (1820-1862), főhadnagy, a cs. kir. I. huszárezredben, a szabadságharc során huszár alezredes, kimenekül, Tefik bej néven török ezredes lesz, tábornokként és pasaként hal meg.
- ¹¹⁷ A cs. kir. 6. Württemberg huszárezredet 1848 nyarán és kora őszén vezé-

nyelték haza Magyarországra, de a magasabb rangú tisztek egy része 1848 őszén elhagyta az ezredet.

¹¹⁸ A cs. kir. I., a mindenkori császár nevét viselő huszárezred 1848 tavaszán Eszék környékén állomásozott. 1848 nyarán a szerb felkelők ellen rendelték őket. November végén az ezredet a Dunántúlra vezényelték. Miután a tisztek többsége nem akart a cs. kir. csapatok ellen harcolni, elhagyták az ezredet, az ezred két százada Perczel, három százada Görgei hadtestéhez került.

¹¹⁹ A 14. lehel huszárezredet 1848 őszétől kezdve állították fel jászkunsági önkéntesekből és újoncokból.

¹²⁰ A 13. Hunyadi huszárezredet 1848 nyaratól kezdve szervezték meg a Hunyadi-szabadcsapat lovasságából.

¹²¹ Perczel legnagyobb sikere az volt, hogy megzavarta a császári hadvezetést, és elérte a Görgeit üldöző erők legnagyobb részének visszarendelését, Erdélyen kívül ez volt az első jelentős siker.

¹²² Dembinski Henrik (1791-1864), lengyel szabadságharcos, magyar honvéd altábornagy. Világos után Törökországba, majd Párizsba emigrált.

¹²³ Répásy Mihály (1800-1849), császári-királyi őrnagy, a Középponti Mozgó Sereg hadosztályparancsnokává, a későbbi II. hadtest parancsnokává nevezték ki, májusban hadügyminisztériumi osztályfőnök lett, júliusban kolerában meghalt.

¹²⁴ Dembinski még január 23-án megjelent Perczel táborában, akit Kossuth az összpontosítandó magyar sereg fővezérének szánt, részt vett a január 25-i ütközetben, majd Perczellel együtt tért vissza Szolnokra.

¹²⁵ Schill Kristóf (1815-?), tüzemester a Jánossy-féle útegnél, 1849 nyarán Munkács várának tüzérparancsnoka.

¹²⁶ Kunmadaras

¹²⁷ Tiszaigar

¹²⁸ Egerlövő

¹²⁹ Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf (1789-1862), cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok, 1859-ben hadseregparancsnok, nyugállományú lovassági tábornokként hal meg.

¹³⁰ Mezőkövesd

¹³¹ katonai járőr

¹³² Az itt említett rajtaütést Dessewffy Arisztid huszárjai hajtották végre Kompoltnál.

¹³³ Mezőszemere

¹³⁴ Egerfarmos

¹³⁵ Ez a 16., venetói kiegészítésű Zanini-gyalogezred magyar oldalon maradt nyolc százada.

¹³⁶ rohamozás

¹³⁷ Mezőkövesdnél a VII. hadtest lovasságához tartozó 9. és 10. huszárezredi századok verték vissza a Deym-lovasdandárt, s négy löveget zsákmányoltak.

¹³⁸ Guyon Richárd (1813-1856), kilépett főhadnagy, a szabadságharcban honvéd tábornok, hadtestparancsnok, kimenekül, Kursid pasa néven török tábornok lesz.

¹³⁹ Szekulits István (1810 – 1885), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. szeptember 1-jétől százados a Zrínyi önkéntes zászlóaljban, végül honvéd ezredes és hadosztályparancsnok.

¹⁴⁰ Vetter Antal nevezték ki március 9-én főparancsnoknak.

¹⁴¹ Kunmadaras

¹⁴² Répási József (1824-1896), 1849 januárjától hadnagy a Perczel-hadtestben ill. a Középponti Mozgó Seregnél, februártól főhadnagy, az 1. hatfontos gyalogüteg parancsnoka.

¹⁴³ Jónák János (1811-1875), cs. kir. hadnagy, ekkor a II. hadtest tüzérparancsnoka, a szabadságharc végén ezredes, várfogságot szenved.

¹⁴⁴ Besenyőtelek

¹⁴⁵ Halmajugra

¹⁴⁶ Damjanich János (1804-1849), volt cs. királyi százados, majd honvédtábornok, az aradi vértanúk egyike.

¹⁴⁷ Klapka György (1820-1892), kilépett cs. kir. főhadnagy, honvédtábornok. Világos után Törökországba emigrált, majd Olaszországban és Svájcban élt. A Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja, az 1866-os porosz-osztrák háború idején felállította a Klapka-légiót. A kiegyezés után hazatért, országgyűlési képviselő.

¹⁴⁸ A Klapka vezette I. hadtest az Isaszegre vonuló Jellaie üldözésekor Tápióbicskén váratlanul a cs. kir. hadtest utóvéd Rastic-dandára fogta keresztűzbe a honvédeket. A találkozás a császáriakat is meglepte. Míg a falu mögé húzódtak a magyar csapatok betörték oda, itt a házakban 2 horvát határőr-zászlóalj várta őket, a meglepett magyar dandár megfutamodott. Délután megjelent Damjanich a III. hadtest zászlóaljaival, végül magyar győzelemmel végződött a csata, 800 honvéd vesztette életét.

¹⁴⁹ Az isaszegi csata a császári főszereg átkarolását célzó hadművelet legfontosabb állomása. Jellaie seregével szemben az I. és a III. hadtest, ill. tartalékként a II. hadtest állt. Hosszú csatározások után sikerült a Királyerdőt elfoglalniuk a magyaroknak, Jellaie ezek után a császári főszereghez Gödöllőre menekült. Klapka azonban nem tudott elcsigázott seregeivel még aznap Pest felé vonulni, így Windisch-Grätz 7-én Kispeszt-Pestlőrinc-Kerepes-Cinkota vonalára vonulhatott. A VII. hadtest ugyanekkor bevonult Gödöllőre. Kb. 1000 katona vesztette életét mindkét fél részéről.

¹⁵⁰ Damjanich április 5-én Mericzay János tápiószecsői plébánost, 7-én Hernogger Antal kókai plébánost lövette föbe.

¹⁵¹ Aulich Lajos kinevezése a II. hadtest élére március 8-a és 10-e között történt.

¹⁵² Gáspár András (1804-1884), cs. kir. huszárszázados, majd honvéd huszár őrnagy, végül tábornok, ekkor már tábornok (vezérőrnagy), s nem dandár-, hanem hadtestparancsnok volt.

¹⁵³ Asbóth Lajos (1803-1882), nyugalmazott cs. kir. főszázados, 1848. június 22-től nemzetőr őrnagy, végül honvéd ezredes és a II. ill. a tartalék hadtest parancsnoka, hét év várfogságot szenved.

¹⁵⁴ Kisfaludy Móric (1814-1893), kilépett cs. kir. főhadnagy, ekkor nemzetőr százados, nov. végétől honvéd őrnagy, az 56. zászlóalj parancsnoka, később alezredes, várfogságot szenved.

¹⁵⁵ Dom Miguelek – a cs. kir. 39. (magyarországi) gyalogezered Dom Miguel portugál infáns és trónkövetelő (1802-1866) nevét viselte. Az ezred mindhárom zászlóalja a honvédseregben harcolt.

¹⁵⁶ rekognoszál – felderít, kikémlel (latin)

¹⁵⁷ Az Asbóth vereségéről szóló hír túlzás. A 61. zászlóaljat somogyi újoncokból állították fel 1848 november-decemberében.

¹⁵⁸ olvashatatlan nevek

II. Füzet

1849. április 24-től 1849. december 4-ig

1849. Ápr. 24. Sz. György nap

volt azon nap melyen negyedfél hóig a legsúlyosabb iga alatt nyögő fővárosunk felszabadult. Azon idő alatt öszvejönni többeknek tiltatott, utcán, kávé 's vendéglőházakban kémek leskelődtek, 's jaj volt annak aki a magyarok iránti vonzalmát titkolni nem bírta. A fegyverek halálbüntetés alatt beszédettek, az antischwarzgelbek fejére 20 pft jutalom tétetett, történtek befogatások, főbelövetések, Olaszországba küldetések, nyílt és szép szín alá rejtett rablások. Lélegzeni nem lehetett szabadon. Szóval a pestiek is érezték atyáskodni dicső császárunk kegyes kormányának 's védelmének áldott dús malasztjait.

Ápr. 24-én hajnalban

takarodott által a császári sereg a hídon 's maga után 4 óraker hajóhidat szurokkal beeresztvén 's több helyen meggyújtván porrá égette. A várba védsereget, mintegy 3 z. aljat,¹⁵⁹ több álgúyk voltak kiszégezve a várfokról különböző irányban, de különösen Pestnek, voltak mozsarak is, 's a két híd között a vár alatt is 3 álgúy. Több gözhajókat 's uszályokat terheltek meg podgyással 's fegyverrel 's szállították alá felé. Az Újépületben nem hagytak egy álgút 's egy mozsarat fenn.

Ápr. 29-én

Pestről délelőtt táborunk díszmenetben az indóház közelébe felvonult 's Te Deum¹⁶⁰ tartatván a Dom Miguel zászló – díszjellel, úgy szinte néhányan a z. aljból érdemjellel ékesítették. Ezután nagy szemle tartatván táborunkba visszavonultunk. Itt táborozásunk alatt vígan voltunk, az idő kedvező volt, a városból sok szép látogatóink jöttek, volt enni, inni elég; zene és táncz.

Ápr. 30-án

Délben rögtön parancsot kaptunk 's délután 2 óraker elindulván Soroksáron, [Duna] Harasztin keresztül Taksonyba jöttünk Sekulits alezredes 's hadosztálynok parancsnoksága alatt egy dandárral.

Máj. első napján

Leköszönésem következtében a kezelést 's iroda vezetést áltadtam Leép István tűzmester társamnak.

Dél felé kiállítottunk az álgúkhöz. Láttuk mint vitték Pestre bérkocsin két szuronyos puska között a taksonyi plebanust 's befogatásán az ámígtatott nép örvendett. Lacházán keresztül Peregre mentünk, hol beszállásoltattunk.

Máj. 2-án

Ráckevénél általkelvén a Dunán részint lábakra, részint hajókra készített ideiglenes hídon Sziget-újfalu alá mentünk táborba 's itt együtt volt az Aulich tábornokunk 's Asbóth ezredes tábora. Néhány század mindjárt átküldetett Ercsénbe. Az Ercsénél felállítandó hajóhíd építésébe az utászok 's polgári ácsok tüstént belekezdtek. De emellett dereglyéken, csónakokon 's kis komponokon egyre szállították által a seregeket 's álgúkat.

Máj. 3-án

Az általszállítás egyre folytatott 's éjjel után

Máj. 4-én

4 órakor a mi ütegünket is áltszállították, 's d. u. 5 óráig a városbeli téren várakozván, ekkor az urasági majorhoz kimentünk a lovas és 3 fontos ütegekkel mind huszárok kíséretében. Táborba szálltunk; de éjjel után 1 órakor

Máj. 5-én

Martonvásár felé indítottunk Ráckeresztúron keresztül, odaértünk 3 órakor, letelepedtünk a falu alatt, 's a lovakat megetetvén Tétény felé indultunk. Parancsnokunk a martonvásári plebanust, mint lázítót 12 kiskun nemzetőrrel velünk hozatván. Délben a Tétény alatti erdőben a Duna-parton letelepedtünk (a plebanust a Buda alatti táborunkba előre vitték) a faluban rendeltetett ebéd-főzés, 's a lakosok azt kihordván jóllaktunk 's 5 óra felé délután Promontoron 's Saxenfelden keresztül a Buda alatti táborba értünk, amidőn a vár a Sváb, János és Gellért hegyekről egyre lövöldöztetett. Az ostrom kezdődött

Máj. 4-én d. e. 10 órakor, már ekkor éjjel a várban a nádori új szálló 's a vár alatt a Duna felől egy magazin a mieink által meggyújtott.

Máj. 7-én

Hozta hírül Horvát János volt principálisom,¹⁶¹ kedves emlékü lelki barátom, mint Fehérvár tanácsa küldötte, hogy Jellaèia 8000 emberével Mohács, 4000-rel pedig 's öszvesen 52 álgúival Pécs felé az országból már kivonul.

Az Ercsén és Ráckevinél csinált hajóhidat Buda alá felvontatták, 's a budai löporos házon felül beállítani elkezdték a szigetbe

be 's onnan a Kis-Dunán keresztül Buda várát naponta lövik a mieink, de csak ritkán. Azok pedig a várból a Gellérthegyre 's legtöbbit Pestre löttek, melyet már néhány helyen megrontottak 's gyújtottak, úgy látszik leginkább a középületeket tűzik ki célul.

Máj. 11k

A mieink az ostromhoz nagyon készülnek, az osztrómálgúyú Komáromból u. m. öt 24 fontos és egy 18 fontos álgúyú és mozsarak megérkeztek, 's helyöket készíttik, a szurkos koszorúk nagy mennyiségben készíttetnek, temérdek lajtorják hordattak öszve, a gyalogság zászlóaljanként felszólíttatott önkétesen rohanásra kik vállalkoznának, 's ezek száma nem csekély. – Hogy mikor kezdetik el az ostrom 's mi módon kíváncsian várjuk.

Velem egyszerre terjesztetett fel hadnagynak Stetina Vince, Jónák örnagy úr, mint adjutánsát másodsor is beadott 's megerősítése május 6-i Közlönyben kijött. Ennek következtében én Leép István, Pelcsárszky Ede 's Pakobraczky István miatt Márenkovics Béla hadnagy 's ütegparancsnokunk Psotta ezredes úrhoz¹⁶² kérelmet küldött, hogy fogja fel ügyünket.

Máj. 13.

Délután a várból elkezdték Pestet 's Budát iszonyúan lövöldözni telepálgúyúkkal, pattantyúkkal, bombákkal 's röppentyűkkel, Pesten sok házat öszvetörtek, mintegy huszat elégettek, közöttük a Rodut¹⁶³ épületet, Angol Királyné, 's István fogadó, Noththeatert¹⁶⁴ stb. Iszonyú álgúyúdörgés volt az, mit a mieinknek sűrű viszonzása még borzasztóbbá tett. Estve későn 9, részint kövel terhelt, részint gyújtóhajókat bocsátottak hidunk felgyújtására 's elrontására, de mind kifogattak.

Máj. 16-án

Öt 24 fontos és egy 18 fontos álgúyúval a vár nyugoti oldalán a falat töretni elkezdték, 's folytatott majd egész éjjel, 's 17-én egész nap, közben a Gellért és Sváb hegyeni álgúyúink is dörgöttek. A mi 8 álgúyúink folyvást a Palatinus kert mellett alól a Dunaparton örködték. Május 16-án gyújtották fel a mi bombáink a nádori palotát.

Máj. 17-én

Estve a parancsban leírva kiadatott a rend és mód a várnak éjjel utáni megtámadására, minthogy már a 24 fontosok a falon nagy részt törtek. A támadás több helyre tervezetett egyszerre. Mi hősi elszántsággal más oldalakon is, de különösen a Nádori kertben megkezdett, de az ott elbújva volt osztrák zsoldosok által mindjárt sűrű golyózáporral 's szuronnal fogadtatván 's így tevők,

mintegy elárulva levén az ostrommal felhagytak 's a Víziváros rejtettebb részeibe 's a táborba visszavonultak. Ezt követő napon a várfal töretés 's általában az álgúzás folytattott.

Máj. 20-án

Éjfél után zászlóaljaink titkon a vár felé indítottak, 's 3 óra tájban már 2 zászlóalj, ötödfél órakor már 4 's 6 órakor 6 zászlóalj benn volt a várba 's nemzeti lobogóink lengésében gyönyörködött a pesti parton bámuló sokaság. Több oldalról támadtatott meg a vár, jelesen a Nádori kert felől, a Fehérvári kapun alól, a 24 fontosokkal törött részen, a vár nyugoti kerek bástyája mellett, 's a Bécsi kapu felé, a vár felső végén legnagyobb számmal hágcsókon. A várbeliek leginkább a rés felől eső részek védelmére szorítottak. Azonban a mieink a felső végen a sűrű kartácsgolyó között is a hágcsókkal a falhoz jutván azon hősi elszántsággal másztak fel, mit a vár védői látván, megrettenve a fegyvert letették, 's rimánkodva várták a kegyelmet, de honvédeink őket a horvát rabló, vérszomjas ebeket nem tudták kímélni, rakásra lőtték, szúrták. Ezalatt a várba minden oldalról tódultak be a falakat meghágott bátor honvédek, kik közül azokat, kik a déli részen akartak felhágni az odarendelt Csekopieri olasz zászlóaljbeliek¹⁶⁵ lebozsájtott köteleken 's nyújtott kezekkel még magok segítették fel a falon „éljen a magyar” kiáltással. Iszonyú volt a várban a vérontás, leginkább a lőtt résnél. Nevezetes dolog az, hogy bárha honvédeinknek Görgei tábornok 's most már hadügyminiszter által meg volt hagyva, hogy senkinek ne kegyelmezzenek, 's ezek dühösen nekik is rohantak, de a fegyverét eldobó, kegyelemért rimánkodó ellent nem tudta megölni, hanem tisztjeiket nagyobb részint lekoncolták. Ezen irgalmas bánásmódnak az lett következménye, hogy a 3-4 ezerből álló várőrizetnek alig 1/5 része öletett le a többi, mint fogoly Debrecen felé szállított; az olaszok, mint mondják hozzánk esküdtek. Hentzi tábornok¹⁶⁶ 's várparancsnok még az utolsó percekben is maga vezette rohamra a sereget, de látván a mieink túlnyomó erejét szíven akarván magát löni, vékonyába lőtt 's eszmélet nélkül vittetett fogságba, hol vele kínlódott irtóztató sebeiben Alnoch Csekopieri ezredes is, mások szerint Auer ezredes¹⁶⁷ ki azon álnok, gyalázatos tettet követé el, hogy a Lánchíd, e világ nyolcadik csudája fellobbantására a híd láncai alá tett nagy tömeg löport, – parancsára a császári tüzérek nem mervén elgyújtani –, maga lobbantotta fel, mely közben egyik karja elszakított, 's ezen kívül még nagyon megperzselődött. – Hentzi – elfogott tisztjei vallomása szerint 13-án Pestet 24 óráig akarta lövöldöztetni, de haditanácsa bele nem egyezett.

E dicső napon gyalog honvédeink megmutatták, hogy várat

rohammal bevenni elég bátrak 's ügyesek. Az osztrák tiszték mondák „nem tudják mit bámuljanak honvédeinkben, elszánt, hősi bátorságukat-e , vagy nagylelkűségeket legyőzött ellenik iránt.”

Nyertünk ezen napon sok nagy, kevés kis álgyúkat, – köztök Esterházy Miklóséit¹⁶⁸ is nehányat, a honáruló gazemberét –, 30 és 60 fontos mozsarakat, öszvesen körülbelől 100 darabot, fúrott 24 fontos és több fúratlan álgyúcsöveket, nagy mennyiségű lőporos kocsikat, társzekereket, töltéket 's tölteteket.

Máj. 25-én

Pestre szállíttatunk 's ütegünk polgári házakhoz beszállásoltatott, hol mindenütt szívesen fogadtattak pompás kosztal, 's minden szükségesséssel a szobájokban elláttattak, néhol naponként 20 pFttal is fizettettek.

Máj. 26-án K.[erelő] Szent Péterre anyám, nővérem 's sógorom látogatására 3 napi szabadsággal Pünkösöd innepekre kirándultam, 's délre kiertem.

Máj. 27-én 's 28-ának

felét ott töltöttem, K[edves] anyám, húgom, sógorom öröm sugározta körükben.

Máj. 28-án d. u.

Ugyanazokkal berándultunk Budára. Itt megtudtam, hogy ütegünk már eznapi reggel Vörösvár felé útnak indult.

Máj. 29.

Jókor reggel a várat rokonaimmal öszvejárván, d. e. 10 órakor kiindulván [Pilis]Vörösváron, Csabán keresztül Leányvár alatt Dorogra mentem, hol ütegemet utolértem.

Máj. 30.

Hadtestünk a Leányvár alatt táborozott részt bejárva, Esztergomba, 's Párkányba¹⁶⁹ szállásra vonult.

Máj. 31.

Köbölkútra¹⁷⁰ mentünk, hol táborba szállva megháltunk.

Jún. 1.

Perbetére¹⁷¹ mentünk, hol táborba szálltunk.

Jún. 2-án

A Bajcsi-pusztán keresztül Érsekújvárra mentünk, 's a városon felül táborba szálltunk. Itt jutott történetesen kezembe Wanner

tüzér őrnagy úr segédje Paulus Ignác barátom által a május 11-én Psotta ezredes úrhoz beadott kérelmünk következtében május 14-én a svábhegyi főhadiszálláson kelt napi parancsa Görgei Artúr tábornok úrnak, melyben hadnagyi kinevezésünk érkezett meg négyünknek u.m. Pelcsárszky Ede, László Károly, Leép István, Pakobraczky Istvánnak, május 1-től számítandó rang 's illetmények, melyet

Jún. 3-án közölvén osztályparancsnokunk Filiprovszki őrnagy úrral,¹⁷² ő azt körzés által még az nap kihirdette a tüzérség közt.

Jún. 4-én

A hajnalban volt nagy eső következtében katonáinknak kunyhójuk nem lévén, 's különben is sok beteg lévén, Asbóth ezredes úr parancsa következtében délután a Collig őrnagy úr¹⁷³ dandárja, melybe ütegünk is tartozik Tótmegyerre¹⁷⁴ ment 's beszállásoltatott. A tiszték mind a csinos belsejű úrilakba szállásoltattunk, 's pompásan ételmeztettünk, 's nyugodtan mulattunk.

Jún. 5-én

Vettem ki első tisztí járandóságomat u.m.	
tisztí felszerelésre ajánlott ingyen összeg	100f
málhásló árul ajánlott ingyen összeg	60f
május havi díj	60f
lótáp váltság	60f
útiköltség	12f 24
szállás bér	5f
Öszvesen	243f 24

Jún. 8-i

tüzérosztály-parancsnoki rendelet által az I. 3 fontos gyalog-üteghez tétettem. Ez napokban a cholera mint a falu lakosi, mint katonáink között nagyon pusztított.

Jún. 11-én

Éjjel 1 órakor rögtön kiadott parancs következtében hajnalban kiállottunk 's Érsekújváron, Naszvadon¹⁷⁵ keresztül (hol deleltünk) estvére Gutta¹⁷⁶ alá mentünk táborba.

Jún. 12-én

Kaptam parancsot a tüzéri főparancsnokságtól, hogy folyamodványom következtében, míg egészségem helyreáll 's külső erős szolgálatokat tehetek, Pestre menjek minél előbb. Ezen parancs következtében

Jún. 13-án

Keszegfalván, R[év]komáromon, Új és Ó-Szőnyön, Almás, Neszmely, Piskén, Süttön, Nyergesújfalun, 's Táton keresztül Esztergomba értem, hol

Jún. 14-én

reggel magamat tüzeri főparancsnok Psotta ezredes úrnál jelentvén még aznap Dorog, Leányvár, Csaba, Vörösvár 's Budán keresztül Pestre értem. Itt magamat

Jún. 16-án

tüzérszázalék-parancsnok Ullrich őrnagy úrnál¹⁷⁷ bejelentvén és tüzeri dolgozó 17. századba beosztattam, mely század a sok egyén szétvezénylete miatt elfogyván

Jún. 20-án

megszünttetett 's én is a több hátrahagyottakkal az I. századhoz osztattam be Prokopp főhadnagy parancsnoksága alá.

Jún. 22-én

Mentem be lakni az Újépületbe I pavilon 3. emelet 44. szobába 's aznap kezdettem járni a vívőiskolába, Chapon Lajos¹⁷⁸ oktatóhoz.

Jún. 25-én

Kezdettem Lossoky János tüzerhadnagy barátomhoz ebédre járni.

Júl. 2-án

Reggel rögtön parancs adatott, hogy az egész hadsereg, 's ruhatár, minden hadieszközök Szegedre indíttassanak s, hogy mi is még aznap Soroksárig menjünk. Mi meg is történt.

Júl. 3-án

Ócsára mentünk 's beszállásoltattunk.

Júl. 4.

Inárcsi pusztán keresztül Örkénybe utaztunk 's beszállásoltattunk.

Júl. 5-én

Földeáki pusztán keresztül Kecskemétre mentünk 's beszállásoltattunk. Pestről ezen kivonulásunkat hátrálásnak nem nevezhetni, mert míg a hadiszerek 's eszközök lefelé Szegedre 's Aradra szállítottak, másfelől a felszerelt zászlóalj 's ütegek az ellen elibe vitettek. Oka volt kivonulásunknak az, hogy kormányunk ezáltal csak a hadi munkálatoknak akart szabadabb tért nyitni.

Az ellenséges táborok feküdtek kiindulásunkkor Komárom megyében Ács táján, Hevessen, Kál 's Kápolna táján. Alól a Ferencsatorna körül. Itt Kecskeméten azonban mindenfelől a legjobb hírek érkezvén,¹⁷⁹ mindnyájan kik Szegedre utaztunk, megállítottunk, s

Júl. 6-án

Kecskeméten pihentünk K. nagyanyámat, 's minden itt lakó rokonimat jó egészségben találtam. Estve velök János bátyámnál vacsoráltam.

Júl. 7-én

Pákán keresztül Félegyházára utaztunk 's beszállásoltattunk.

Júl. 8-án

Pusztapéteri pusztán keresztül Kistelekre jöttünk 's beszállásoltattunk.

Júl. 9-én

Szatymazi pusztán keresztül Szegedre értünk 's a városba elszállásoltattunk.

Júl. 12-én

délben megérkezett kormányunk 's hadügyminisztériumunk Szegedre. Estve a polgári nemzetőrök 's a városi hölgyek fehérbe öltözve sok száz fáklya világánál polgári pompás zenével 's szónoklattal tisztelte meg kormányzó elnökünket, az isteni Kossuth Lajost, ki a már-már kétségbeesetteket is reményre vidította ezen jóslatával, hogy valamint a télen Debrecenből mentetett meg az ország, úgy most Szegedből fog megszabadíttatni a hon.

Júl. 13-án

Estve véletlen parancsot kaptam Ullrich őrnagy úrtól a kormány nevében, hogy még azon éjjel egy 12 és egy 18 fontos álgyúval a Bácskába, Szeghegyre menjek, mint ütegparancsnok. Egész éjen által az álgyúk 's ütegekocsik felszerelésével, 's előfogat rendelkezésével talpon töltve az éjet, reggel

Júl. 14-én

8 óra után Horgosra mentem személyzetemmel 's álgyúimmal, 's itt beszállásoltattunk.

Júl. 15-én

Szabadkára¹⁸⁰ utaztam személyzetimmal, 's beszállásoltattunk. Itt már láttuk a jellacsicsali csatából¹⁸¹ hozott sebesült honvé-

deinket 's ellenségtől elfogottakat, hallottuk a mieinknek áldozattal kivívott szép győzelmöket, 's hogy egész Újvidék környékére nyomták a német-rác tábor 's néhány álgút is elvették a mieink. – A rögtöni elindításom miatt az álgúk 's lovak közül temérdek hiány lévén egy napot emiatt itt tölteni kényszerítettem. – Meglátogattam Csorba Veres Gábor bátyámat kiözvegységben, két leánya 's egy fia tőle szétoszolván, szegénységben tengődött 's ivott. Mivé teszi a rossz nő a jó művészt, szorgalmas 's józan embert! – Itt vettem egy könnyű, zöldre festett vastengelyű kocsit egy tüzes szürke lóval 's jó szerszámmal 170 pfton. A velem küldött álgú-személyzet a tüzéri iskolából alakítatván azok mind igen fiatalok (14-15) voltak, 's alig 2-3 hetes újoncok. Csatában részt még nem vettek, sőt az álgú szerelésében is gyakorlatlanok voltak. Ezért, hogy rendeltetésünk helyére érve ott kívánt szolgálatot tehessenek, mindenütt az úton, hol éjjelre megállottunk, őket az álgúkkal, ló nélkül és lovakkal gyakoroltam. A Szabadkán töltött egy napot pedig nagyobb részint nemcsak gyakorlati, hanem elméleti oktatásukra használtam fel. Egy iskolába menve velök a legszükségesebb dolgokat, különösen a célzás módját 's törvényét nekik órákig magyaráztam, melyet ők unalom nélkül, kíváncsian hallgattak. Ez után a piacon gyakoroltunk az álgúkkal. – Kocsisaimmal több bajom volt, mert ezek majd mind tót újoncok voltak, kik magyarul egy szót sem tudva, magyarázatomat nem értették számból, hanem tolmács által. S emellett bárgyúk, ügyetlenek, ostobák voltak. De azért, bár nagy bajjal, boldogultam velök.

Júl. 17-én

Sándor alatt N. Fényi¹⁸² pusztán keresztül Topolyára¹⁸³ mentem, az e vidéken Csicsó név alatt (öreg apót teszi rácul) ösmeretes, idei tavaszon a rácoktól elvett 2 nagy álgúmmal¹⁸⁴ beszállásoltattunk.

Júl. 18-án

K.[is]Hegyesen¹⁸⁵ keresztül Újverbászra¹⁸⁶ értem, személyzetemmel beszállásoltam, Szeghegyre¹⁸⁷ nem mentem, mint vezényel tettem, minthogy onnan seregünk a rácokon vett fényes győzelem után utánok benyomultak. Verbászról tüstént futárt küldöttem a temerini¹⁸⁸ táborba Guyon tábornok úrhoz, megtudandó tőle, hogy álgúimmal hova menjek? Ő ott nem lévén, Peretzi alezre-des úr¹⁸⁹ még azon éjjel fedezetül küldvén 6 tüzér, 1 köz és 1 tizedes Mátyás-huszárt¹⁹⁰, reggel K.[is] és Nagy vagy Ókéren keresztül temerini táborunkba értem,

Júl. 19-én,
hol Jónák őrnagy úr által még aznap egy 10 fontos vet- és egy
12 fontos álgúy adatott kezem alá.

Júl. 20-án
Ismét két 12 fontos álgúy adatott négy álgúyhoz 's ütegparancs-
nokul Schultz Róbert.¹⁹¹

Júl. 22-én
Reggel az egész táborunk egy elégetett rác falun, Zsablyán¹⁹²
keresztül, (mely szinte leégetett rác falu) Gyergyova¹⁹³ alá jöttünk
csendesesen, mely szinte leégetett nagy, szépen rendezett rác falu
volt. Ezen a vidéken minden falu egy ólacskaig le van égetve, a
magyar, német falvakat a rácok, a rác falvakat a magyarok éget-
ték le, sehol egy lényt nem találtunk, a magyarok 's németek
Újvidékre 's felfelé, a rácok Titel felé menekültek. Temerin is
ilyen rácok által a tavasszal egészen leégetett, kirabolott, pom-
pásan rendezett, fákkal kiültetett szép és nagy magyar falu.¹⁹⁴
Az egész vidék puszta, az őszi és tavaszi vetés kevés, 's az is
többnyire lábán romlik vagy kévében kötve rothad vagy a tábo-
runkba emészti fel. Egyébaránt ezen búzának teremtett áldott
róna fekete föld parlagon hever, míg verebet sem látni, csak
néhány sáskát.

Júl. 23-án
Korán hajnalban megindult brigádunk, a centrum négy 10 fontos
vetálgúyval, a mi hat nagy álgúyunkkal, fél lovas és fél 6 fontos
üteggel Mocsorin¹⁹⁵ ellen Guyon tábornok úr vezérlete alatt, 's
míg Peretzi alezredes úr Vilovot¹⁹⁶ ostromolta, mi Mocsorint
támadtuk meg, délelőtt csak álgúyokkal 's gyéren, délután 4 órától
8 1/2 óráig egész tűzzel álgúyokkal 's kis zászlóalj csatárral, de a
roppant nagy és hosszú sáncok előtt még körül több, lovakkal
átgázolhatlan mocsarak lévén, estve lévén setéttel, sikertelenül.
Gyergyova alatti táborunkba visszavonultunk.

Júl. 25-én
Hajnalban egész táborunk megindult Zsablyán keresztül Csúrog-
ra¹⁹⁷ (leégetett szép rác falu) 's alatta táborba szálltunk. Helyünk-
re mint hallottam Gyergyovára Kmety¹⁹⁸ dandárja ment.

Júl. 26-án délután
Földváron keresztül (fele magyar, fele rác leégetett csinos falu)
Óbecse alá jöttünk.

Júl. 27-én

Hajnalban Moholy¹⁹⁹ alatt (fele magyar, fele rác falu, de a rácok tavasszal elfutottak 's most magyar) Ada²⁰⁰ alá mentünk, 's itt táborba szállottunk. Ez is egy leégetett nagy szép magyar falu.

Júl. 28.

Még hajnal előtt megindultunk, 's zentai²⁰¹ határon keresztül utaztunk Zentán túl a tóparton megpihentünk, de rövid idő múlva Szeged felé nagy füstgomoly emelkedik, 's rettentő moraj hallatszik, talpra állítottunk, 's utunkat folytattuk Magyar Kani-
zsáig,²⁰² hol táborba szállva megháltunk. Ez is egészen leégetett nagy, csinos magyar város. Itt hallottuk meg, hogy a tegnapi robajt az Újszegeden létező löpormagazinunk felrobbanása okozta, hol sok porunk 's 2-3 száz ember légbe röpült, körülötte sok ház öszveroskadt, a távolabb, sőt még néhány a Szegeden álló házak is megrongáltattak, hajók elsüllyedtek, emberek, lovak agyonverettek a hulló kődarabok által.

Júl. 29-én

Horgason keresztül (hol táborba szállva 2 óráig pihentünk) Szegedre mentünk,²⁰³ 's itt a piacon 3-4 óráig pihenve még aznap estve Dorozsma alá vonultunk, 's táborba szálltunk. Szeged alatt táborozott Perczel Mór tábornok úr táborával.

Júl. 30-án

Délelőtt néhány zászlók szentelése ünnepélyére kiállottunk.²⁰⁴ Délután véletlenül jött vakhírre, hogy a muszka 1/2 órányira van az erdőben, álgyúinkkal a falu előtt levő sáncokba küldettünk, 's azokon egész éjen által dolgoztattunk.

Júl. 31-én

Még sáncokban voltunk.

Aug. 1-én

Reggel Szegeden, Szőregen, Sz.Ivánon,²⁰⁵ 's Gyálán keresztül (mind leégetett faluk) Gyála és Rákoskeresztúr közé szálltunk táborba.

Aug. 4-én

Éjfél után megindultunk, 's Szőreg és Újszeged közt táborba szálltunk.²⁰⁶

Aug. 5-én²⁰⁷

Az osztrák sereg Ó- és Újszegedet szállotta meg 's Újszegedtől délkeletre a sáncok megett táborozott. Mi pedig a táborunk előtt

Marostól Tiszáig húzott víz elleni sáncok megett voltunk elterülve, délelőtt csak ritkán váltatott néhány álgú lövése. Dél tájban a tüzelés meg volt tiltva. Ozsonna tájban az osztrák sereg elkezdett a sáncokból a Tisza mellett dél felé sebesen kihúzódni, lövéssel őket gátolni szigorúan tiltatott. Nagy seregét szemközt velünk felállította 's útegeit. A legkeményebben parancsoltatott, hogy csak akkor tüzeljünk, ha 200 lépésre lesznek. Nyomultak felénk 1500-1200, 1000 lépésre; mi csak néztük, löni tilos volt. Mídon már 7-800 lépésre voltak tőlünk az útegek, parancsot megtörve is tüzelni kezdtünk, mert jobbszárnyunkat az ellen gyalogjai megrohanták, 's a jobbszárnyról minden gyalogságunk felénk futott a balszárnyra, de a nagy golyó-, pattantyú-, kartács-, 's utóbb puskagolyózapot nem állhatván ki, nagyobb részint a legnagyobb rendtelenségben a falu felé futni kezdettek, 's Guyon tábornok úr kivont karddal 's vágásokkal 's kemény parancssal sem lévén képes őket rendben ott tartani, a falu felé bocsátotta őket. A többi útegek már mind visszavonultak, a mi négy álgúnk még kartácsolt, hanem ekkor már ezekkel is kéntelenítettünk visszavonulni, még pedig kettőt, minthogy megrémült lovaink a két első kerekkel elszaladtak, gyalogok segítségével húztuk 7-800 lépésre, de itt már az ellen beközelítvén bennünket kéntelenek voltunk otthagyni. Golyózapot között haladtunk Szőregig 's azontúl csendesesen, kevert csapatokban még az éjjel Bébára.²⁰⁸ Ezalatt letelepedtünk, de 2-3 óra múlva pitymalatkor, aug. 6-án utunkat folytattuk, 's délre Ó-Besenyőre²⁰⁹ értünk. Alig, hogy megállottunk, nem is etethetve, nem is itathatva talpra kellett állani, mert az ellen álgú a városon felül erősen durrogtak. Vert seregünk egy része feltartóztathatlanul a temérdek podgyászszekerekkel Arad felé sietett, míg más része visszatartás végett megállott. A mi útegünk, minthogy ló-, ember-, 's töltethiány miatti különben is nehéz álgúk kemény csatába nem állhatott, parancs szerént megindult K.[is]Teremia²¹⁰ felé de Dugoszállásról²¹¹ a 134k zászlóalj töredékével, néhány huszárral és sok szekerekkel Lovrinba²¹² érkezett. A 134k zászlóalj őrnagya²¹³ és én tüstént futárt küldöttünk Kis Teremiára Guyon tábornok 's Jónák tűzérőrnagy úrhoz, hollétünket tudatva, 's hova menésünkre parancsot kérve, a futárt másnap

Aug. 7-én

8 óráig hiában vártuk, tovább itt tartózkodni nem mervén, mint-hogy seregünket N.[agy]Kikinda felé vonulni hallottuk, megindultunk mi is K.[is]Ősz vagy Gottlieb²¹⁴ felé, de alig mentünk egy dülő földnyire a fő löportartalék parancsnoka visszatért bennünket, mondván, hogy Gottlieben ellenség van, 's hogy ő is parancsot kapott Lovrinba vonulni. Visszatértünk 's a falun, ahol

ettünk 's ettünk aggódva, hogy merre menjünk. Az Arad felé indult szekereket a huszárok mind visszatértették, hogy arra ellen van, északra ellen van, nyugotra ellen van, nem volt egyebet mit tenni, minthogy az a hír jött, hogy az ellen Lovrinhoz közelít, megindulni Temesvár felé, hiszen seregünk is folytonos csatázás közt húzódik. Sándorházához²¹⁵ közel voltunk midőn a tábornok úr által értünk küldött, 100 szabolcsi huszár Kovács őrnagy úr²¹⁶ vezénylete alatt utolért 's a Csatád alatti táborunk felé Bogáros²¹⁷ alatt vezetett. Itt jött az izenet, hogy a tábor már Jisa²¹⁸ felé megindult 's, hogy mi is menjünk Billétre.²¹⁹ Visszatértünk 's hétfőn estve Billétre értünk; a falu alatt a huszárokkal megszálltunk.

Aug. 8-án

Kisbecskerekre értünk, hova táborunk is még aznap is csatázva megérkezett.

Aug. 9-én

Hajnal előtt már minden podgyászszekeink Arad felé indulni szigorúan parancsoltattak, 's el is mentek. A mi ütegünk azt a parancsot kapta reggel, hogy menjen a fedezendő Besenovára,²²⁰ 's további rendeletig ott várjunk. Ott alig pihentünk, hallott újra az álgúzás 's kevés idő múlva jött a parancs Temesvár felé húzódni. Megindultunk a sok szekérral, 's a csatatról jövő gyalog- 's huszárcsapatokkal 's néhány kisebb álgúkkal Szentandráson²²¹ keresztül Temesvár felé haladtunk. Az Arad felé elment szekereink után futár küldetett, hogy térjenek vissza, mert arra nem lehet menni. Kiket lehetett, visszatértett, de sokra nézve már késő volt, 's mint hallatszék 2-300 kocsinkat, több mint száz tisztünket velök Orczifalván²²² az ellen elfogott. Köztök az én kocsimat, lovamat, 's minden podgyászomat, mintegy 3-400 pengő értékűt. Servisióm²²³ se maradt egyéb mint ami rajtam volt. Seregünk az ellennel folytonosan csatázva húzódott szinte Temesvár²²⁴ felé, a mi ütegünk fedezetével Vécsey²²⁵ 's Perczel tábornok urak által, akik itt táboroztak, 's most álgúikkal 's seregökkel a mieink segítségére mentek, kevés gyalogot hagyott csak a várral szemközt a szőlők alatt, – az erdő és szőlőknél levő sarokban az országútnál kitörés fenntartóztatására felállított. Erősen folyt a harc, irtózatossággal, az ellen messzire visszanyomatott. Ezt a várbeliek látva, 's gyanítva hogy mi a kirontás gátlására kevesen vagyunk, a hozzájuk alig 2000 lépésre nyugotra fekvő falucska felé kilopóztak, 's a falu alatt velünk szemközt egy batalion²²⁶ 1/2 üteg 's egy divisio²²⁷ uhlant²²⁸ felállítottak,²²⁹ csatázni minket csalni akarva a magokéi felé visszalövedözve közelítettek felénk, lovasai szinte; de én ezt észrevéve

erősen odatüzeltetem, 's egyszer vissza is nyomtuk, de a falutól egész hozzánkig roppant magos, még lovasnál is nagyobb kukoricák 's közben egy hajlás is lévén, hova nem lőhettünk, egy szakasz uhlán ránk rohant, a fedezetünkre állott szabolcsi 1/2 évre öszveállott huszárokat se szép szóval, se rimázkodással, se káromkodással rá nem bírhattam, hogy álljanak ellent, védjék álgúinkat, ők elfutottak. Az uhlánok álgúinkat 's ütegkocsiainkat körülfogták 's Temesvár felé hajtották, midőn a kecskeméti vedsereg pisztollyal, karddal, fokossal fegyverkezve rájuk rohantak 's álgúinkat 's 3 ütegkocsinkat visszavettek, három ütegkocsinkat már ekkor Temesvárra hajtottak. Seregünk ezalatt körülkerítettett, 's munitió²³⁰ szűke miatt vissza és szétveretett, Sz. András alatt. Én egy álgúival, 's 3 ütegkocsival menekülendő Gyarmaton²³¹, Brukenaun²³² keresztül Lippának²³³ tartottam, de Brukenaun több menekült főtisztjeinket találván, 's azoktól értvén, hogy Lippa felé sem biztos menni, velök együtt, vezetőt vévén magunkhoz, Jandva melletti erdő alá húzódtunk, itt akarva hálni, de a közel hallatszott gyakori puskalövések miatt nem mervén, felkerekedtünk, 's Jandván, Rákoson²³⁴ 's több oláh falun keresztül

Aug.10-én

délre Kiszetőre²³⁵ értünk, 's megetetvén még aznap Lugosra vonultunk seregünknek egy részével. – Ezen utolsó zavaros napokban seregünk szét is levén szórva, 's élelmet az élelmezők eleget nem tudván keríteni, 's az ellen miatt szállítani, katonáink csak kukoricával, gyümölcscsel, 's magánházaknál koldult vagy rabolt kenyérral tengődtek. Csak Lugoson kezdtek húst eleget, kenyeret keveset adni, sőt és paszulyt.

Aug. 12-én

Rendeztetett seregünk. Én gyomor elrontás következtében rosszul lettem 's bementem az Újvilág utcába Wirth Péter kőműves házában lakó Gross Henrik kőműves pallérhoz, mind ő, mind neje a legszívesebben fogadott, ágyat adtak, körültem fáradtak. Ápolóm volt a fáradhatlan hû Filiszer András.

Aug. 13-án

Hánytatót vettem be, nagyon rosszul voltam, a hideg rám jött.

Aug. 14-én

China port²³⁶ vettem be, a hideg ismét rám jött. Ütegem a sereggel még aznap este felé Lugosról kiindult. Én betegségem miatt velök nem mehettam, 's el voltam készülve, hogy az osztrák foglyává tesz, ha föbe nem lövet.

Aug. 15-én

Öszveszedtem minden erőmet, 's Filiszter András ápolómmal gyalog utánok indultam Facsét²³⁷ felé. Az úton kocsira kapván Bozsúron²³⁸ keresztül Facsétra értem. Ütegemet itt hiába kerestem, minthogy az hibásan a Kostilra²³⁹ vezénylett sereggel ment, honnan azzal reggel, az osztrák seregtől üzelve futott Facsétra.

Aug. 16.

A hadsereg nagyobb része a vizen átkelt, a nagy tolongás, rendtelenség miatt én a 18 fontossal német Facsétra szorultam, 's azzal együtt Bem altábornagy vezérlete alatt még aznap Dobrára mentem.

Aug. 17.

Lesznek²⁴⁰ alá mentünk, hol megtelepedve megháltunk.

Aug. 18.

Déva alá mentünk, hol mintegy 30 álgúnykkal letelepedtünk. A falun túl volt kis táborunk az ellenségétől (muszka) nem messze. A parlamenterek szót váltottak, de a muszka feltétlen megadást követelt a seregünk szerteszét bontakozott. Aki tudott lóra kapott 's ment amerre látott. Én is negyedmagammal az álgúnytól, Sebestyén János, Takács János, Lukó Mátyás tüzérekkel lóra ülve Lesznek felé jöttem, hol a Dobra alatt fekvő ellenséget ki akarva kerülni a dél felé hegyekre térő huszárokkal Dumbravicára²⁴¹ mentem, itt a faluban udvarokra oszolva öszvesen mintegy 200 megháltunk. Fejünk, vezetők volt Bem tábornagy, Guyon tábornok, alparancsnok Katona őrnagy úr.²⁴²

Aug. 19.

Éjfél után 2 órakor megindultunk, 's mindig dél felé menve 2-3 kicsiny oláh falun keresztül járatlan, meredek utakon, nagy hegyeken, rengeteg erdőkön keresztül mászkáltunk, bujkáltunk, a velünk indult 7 koci kéntelen volt tőlünk végképp elmaradni. A sűrű, járatlan erdőből a setétben út nélkül kibontakozva egy roppant magas, kopasz hegytetőre jutottunk, itt megháltunk.

Aug. 20.

Hajnalban megindultunk lefelé 's tekervényes csigaútra jutván, azon és szén és vaskő égető helyeken keresztül a Ruszkica nevű hámorok 's vasolvasztókhoz jutottunk, hol a tőlünk a múlt éjjel elszakadtakkal öszvejövén utunkat folytattuk Ruszbergig,²⁴³ csinos kis hámoros város. Itt faszoltunk²⁴⁴ szénát, zabot, húst, kenyeret, Magyarországon utoljára. A város nagyobb része szíves részt vett fájdalomunkban, 's szívesen láttak, 's sírva bocsátottak

útra bennünket délután 5 óra tájban. Mindjárt Ruszbergen alól az országúton értünk egy kis oláh falut, 's ettől nem messzire egy másikat. Itt egy pár óráig etettünk, 's utaztunk egy darabig az országúton Karánsebes felé, később délnek letértünk, 's Mörtel nevű faluba értünk, hol Kmetty tábornokunk a falubeliektől elfogva tarttatott, 's már a máglya megégetésére harmadmagával elkészítettett. Uhlánjaink ezen felbősztülve a bírót az utcán meggyilkolták. Tábornagyunk pedig útmutatóul 7 oláh papjokkal, (a fő cinkosokat) a faluból hozzám vévén hajnalban

Aug. 21-én

Egy darabig patak mellett haladtunk délnek, később utunk elfogyott, 's elkezdünk egy meredek, roppant nagy bükk- és fenyőfákkal benőtt nagy hegyre felmászni, a velünk jött hintókat 's szekeret a völgyben kellett elhagynunk 's a málhákat ökrökön 's lovakon szállítani tovább. Nehány ló kidűlésével 5-6 óra alatt izzadtan, fáradtan felértünk a kopasz hegytetőre. Alattunk mintegy 20 öllel láttuk a nagy felhőket úszni, melyek naplement felé oly nagy számmal gyűltek össze, hogy az alacsonyabb hegyeket szemünk elől egészen eltakarták. Óh, mi pompás látvány volt ez! Az egész vidéket alattunk mintha nagy hófúvatok borították volna. A hegytetőn a hátramaradtakat összevártuk, 's a nagy hegytetőn végighaladva estve egy hajlásba vonultunk. Itt húztuk ki az éjet, mind mi, mind a lovak éhen 's fázva. Mert megjegyzendő, hogy ezen magas hegyeken oly hideg szél fújt, hogy bunda is jó lett volna.

Aug. 22-én

Hajnalban megindultunk a szörnyű magos, kopasz, köves hegyeken, egyes ösvényen haladtunk délkeletnek, 's déltájban egy hajlásban átléptünk Oláhországba. Vezetőinket Bem[től] megajándékozva visszabocsátottuk, 's az oláh határőr vezetett tovább. 3 óra hosszát mindég völgyre menve elértük a határörök tanyáját. Itt pihentünk, 's határőr vezérlete mellett egy nagy, hosszan tartó hegyen keresztül, meredek, kanyargó ösvényen, késő estve leértünk a völgybe, hol tábornagy úr két boglya szénát lovainak megvévén, egész éjjel etettünk, itattunk, pihentettünk 's pihentünk. Ez napon sok lovunkat hagytuk el az úton éhség és fáradtság miatt kidőlve.

Aug. 23-án

Reggel a völgyön dél felé tartva a hegyi oláhok között haladtunk, mintegy 2 óráig 's akkor néhány oláh házikónál letelepedtünk, 's a tábornagy úr által vett kukoricalisztből az oláhok által főzött mamaligát²⁴⁵ és sós juhtúrót faszoltunk. Déltájban innen megin-

dultunk völgyön végig 's egy néhány hegyen át, mintegy 4 óra múlva elértük Baja de Ráma²⁴⁶ városát. Ez faházakból álló, leginkább boltokból álló kereskedő helyök a hegyi oláhoknak. Itt faszoltunk húst és kenyeret.

Aug. 24-én

Délelőtt Zarzycki²⁴⁷ alezredes követünk a 2 állomásra táborozó török basához küldetve szerződés végett felölünk, hogy úgy, mint tábornagyunk által felszólítottunk, befogada egy évi katonai szolgálatra? Délután megindultunk, 's több apró falun keresztül mintegy 5 óra hosszát a völgyön délnek haladtunk, 's egy térségen éjjelre letelepedtünk, 's a vett boglya szénából éjen által etettünk.

Aug. 25-én

Reggel megindultunk 's néhány oláh szálláson keresztül egy faluhoz értünk, hol megtelepedtünk és az ott levő török tiszt által hússal és kenyérral bőven elláttattunk. Bem altábornagy úr innen előrement, mi pedig délután indultunk Chernic felé, de addig nem tudtunk menni, tőle mintegy egy mérföldre megháltunk, szénát kaptunk.

Aug. 26.

Reggel megindultunk 's két óra múlva Chernichez értünk. Itt 1 1/2 órát pihenvén, 's mi tiszték a kocsmában reggelizvén továbbmentünk a nem messzire Duna-parton fekvő Thurnba,²⁴⁸ hol a török tábor feküdt, 's hol találtunk a 77-78. zászlóaljából, vadászcsapatból, kevés székely huszárokból, 's tüzérekkel álló mintegy 2000 magyart, kik Ó-Orsováról²⁴⁹ jöven által a Török Birodalomba, Új-Orsován lefegyvereztettek. Mi is, a tisztéken kívül, lefegyvereztetünk, kenyeret 's szénát kaptunk. Estve felé a tőlünk 600 lépésre fekvő török táborhoz felállítottunk, miután az egész sereg felszólított, hogy azok, kik velünk Törökországba nem akarnak jönni, álljanak ki, hogy azok az Ó-Orsovánál álló muszkának általadassanak,²⁵⁰ senki sem találtatván oly balgatag: egy török tiszt minden embert 's lovat számba vett, 's még aznap kétszersültet faszoltunk.

Aug. 27-én

Reggel megindultunk mintegy 300 gyalog török katona fedezete alatt Vidin felé, Chernicen, 's más két falun keresztül egész nap menve, nem etette 's nem éve, estve későn értünk egy harmadik faluba, Patsilára, kevésbé dombos, hol fekete földű, hol homokos, kukoricával, 's fabokrokkal borított vidékeken keresztül. Itt kaptunk szénát, árpát, kukoricát 's kenyeret.

Aug. 28-án

Reggel megindultunk, 's délre Koschmira²⁵¹ nevű faluba értünk, itt csak pihentünk, 's estve felé egy más faluba értünk, itt kaptunk kenyeret, húst, szénát és kukoricát.

Aug. 29kén

Reggel elindultunk, 's déltájban Kalafat²⁵² nevű kis faluba értünk, mely török őrhely, 's rév. Délután a Nádor-huszároktól,²⁵³ a tiszteket kivéve, a lovakat mind elvették a törökök, kevés húst, szénát és árpát kaptunk. Estve felé vitorlás hajókon elkezdték a gyalogokat Vidin alá szállítani.

Aug. 30-án

Reggel egy dereglyén kezdtek tízenként a lovakat átszállítani, 's a törzse átvitelén, a többi tiszt lovak, Székely-huszároké²⁵⁴ 's lengyeleké is mind elvették, még a szekerekből is kifogattak, kardunkat a sorompónál elvették 's mindnyájunkat az Vidin alá szállítottak, hol a számunkra készített sátorokba szállásoltattunk.

Aug. 31-én, Szept. 1-én és 2-án
semmi sem történt.

Szept. 3-án

Délután az egész magyar tábor (3538 személy) kiállott, Kossuth Lajos elváltoztatott alakkal 's öltözettel,²⁵⁵ nyesett bajusszal, szakáll nélkül, hátraférsült hajjal, rövid rockban,²⁵⁶ fekete magyar kalapban, ezüstgombos szerszámú lovon, Guyon, Batthyány Kázmér,²⁵⁷ Perczel Mór- és Miklós²⁵⁸ 'sat. kíséretében 'sat., 's hozzá lelkes beszédet tartott vigasztalva 's reménnyel kecsegtetve.

Élelmezésünk rendesen ment, egy személy kapott egy napon:

	lat ²⁵⁹		lat	egy ló kapott	lat	font
300 drem kenyeret =	55	7 drem lisztet	1			
60 drem húst =	11	2 drem gyertyát	1/2	1200 drem árpát =	218	6.8
219 drem tűzifát =	41	6 1/2 drem sót	1	1200 " szénát =	218	6.8
3 " vaját =	1/2			Jegyzet: 5 1/2 drem =	1	lat
27 " rizskását =	5			400 drem =	1	oka
6 " vöröshagymát =	1			1 oka =	2 1/4	font

Szept. 8-án

Táborparancsnokunk Katona Miklós ezredes úrnak kiadott parancsában közöltetett a táborral, hogy azon sereg, mely Bem tábornok úrral jött ki Erdélyből, Elite nevet²⁶⁰ visel ezentúl.

Ezen napokban mennyi különféle vidító és leverő hírek terjengtek táborunkban, nem győzni leírni. Mint hiteles hírt mondta

egyik, hogy Görgei nem adta meg magát, sőt Bécs felé nyomul seregével a muszkával szövetségben Ausztria ellen, másik, hogy Görgei a komáromi várparancsnokot, Klapkát 2000 muszka katonával kíséretében felszólította a vár feladására, minthogy már minden veszve. Mások mondák, mint bizonyost, hogy Klapka a várból, hol 24000²⁶¹ katonával van, kiment, 's az osztrákokat megrohanván, leölt 7 ezeret, elfogott mintegy 40 ezerre való egész katonáöltözetet, sok társzekeret, temérdek aranyat 's ezüstöt, 's elveott kezökből 4 ezer újoncunkat. Híre volt, hogy 5 gőzös jön értünk 's visszamegyünk. Ismét híre terjedt, hogy bennünket a török Görögországba, Candiába²⁶² szállít, hogy 200 ezer arany útiköltséget küldött, 's ott földet ad letelepedésünkre. A cholera köztünk pusztítani kezdvén a dinnyeévés (mely itt egész nagy bövségben van) és a Dunában fürdés megtiltatott.

Márkus Zsigmond tüzérhadnagy nagybányai fi láz és honvágy betegségekben meghalván, a bolgár temetőben eltemettük.

Szept. 19-én

Reggel olvasta fel Katona Miklós ezredes úr a főtisztek előtt Andrássy Gyulának²⁶³ Kossuth Lajoshoz Konstantinápolyból szept. 14-én írott levelét,²⁶⁴ melyben tudatja vele, hogy ügyünk Konstantinápolyban nagy vita tárgya volt. Miután a muszka levelében 10 lengyel és 4 magyar, nevezetesen Kossuth, Mészáros, Perczel 's Batthyány kiadását különösen, általjában pedig minden magyar menekvőnek kiadását követeli Ausztriának, 's tiltakozik fenyegetődve, csak egyetlen egy magyarnak vidintőli elszöktetése ellen: a tanács nagyobb része a kiadás mellett volt, a miniszterek ellenkezőleg, de ezt csak egy úton látják elérhetőnek, ha a török vallást vesszük fel, ekkor mint a hadügyminiszter ígérére, mindenki rangjába vétetik be, felöltöztetünk 's fegyvereztetünk, aki tovább akar menni, útlevelet kap 's engedelmet, aki polgári állásban akar maradni, szinte mindennel elláttatik. Sürgetnek e levélben bennünket minél előbbi nyilatkozatra, hogy azok, kik a török vallást felvenni készek, még ugyanazon gőzöson Konstantinápolyba lemelessenek. De minthogy azon miniszterek, kik ezen gőzöson a levelet hozták, Kossuthnak azon kérdésére: mi biztosítékot ad a porta azoknak, kik a török vallást felveszik arra, hogy ki nem adatnak?, nem tudtak felelni, mind Kossuthnak, mind a tábornok felelete az lett: míg a Porta ezen biztosítékot ki nem mutatja, addig nem felelünk.

Szept. 21-én

Hajnatra táborunkból mintegy 343-an, használva az éjjeli setéséget 's esős zivatart, elszöktek, mi nagy zajra adott reggel okot, mert akkor a táborból nagyrész ismét podgyászosan útra készülve

sürgette elbocsáttatását. A zaj nagy volt, alig lehetett lecsillapítani. A tábor öszvehívatott, a városi pasa²⁶⁵ tisztjei kíséretében körünkbe jött, 's intette táborunkat, hogy nyugodtan várja el sorsa elhatároztatását, mert ha még ily eset lesz, fegyveres erőt fog használni, és szűkebb körbe szorítani; egyébaránt még sátorokat 's gyékényeket fog kiadni, már ezolta ruhákat is adott volna, ha katonáink saját ruháikat a törököknek potom árért el nem vesztegették volna. – Katona ezredes úr pedig Bem altábornagy úr nevében tudatta a táborral akaratát, mely az, hogy senki most ne határozzon, hanem csak akkor, ha a válasz Konstantinápolyból megérkezik.

Mindemellett is délután többen mentek be a városba, majd mind tisztok, törökökké leendők, de Bem úr ezeket is csak azzal utasította ki a táborba vissza. Egyébaránt ugyanaznap Bem úr a török vallásba beavattatott, 's Murát pasa nevet kapott,²⁶⁶ 's a török öszves tüzérség főparancsnokának tétetett.

Szept. 22-én

Öszvesen mintegy 130-an írátták be magukat töröknek. Ezen napon lehetett az osztrák consul ajtaján magyar, német és franc nyelven olvasni, melyben inti a consul, Dobroslavich M.²⁶⁷ a tábor, hogy türelemmel 's férfiasan várjon azon kevés ideig, míg onnan felülről megjön az ő kérelmére az engedelem honunkba visszamehetni, amidőn az idő ad módot hazaszállításunkra, tüstént tudunkra fogja adni. Ezen napon tudtam meg, hogy Egressy Gábor²⁶⁸ is itt Vidinben tartózkodik.

Okt. 5-én

Táborunk fejenként, közlegénytől főhadnagyig, 70 parát (7 váltógarast) kapott, mint mondák, váltságául azon egy napi elmara-dott élelemnek, mely napon Vidin alá jöttünk; főhadnagy kapott két részt 'sat.

Okt. 9-én

Mint mondák, Kossuth eszközlésére a török adott minden pipás egyénre fejenként egy öszvemarok jó dohányt.

Okt. 12-én

Táborunk számára megcsinálták a szállást Vidin városában.

Okt. 15-én

délelőtt a megcsinált szállásokba a táborból bevezettettünk 's az egész városban a bolgárokhoz 's oláhokhoz betéttünk, kiktől zúgolódás nélkül, sőt mondhatni szívesen fogadtattunk.

Okt. 16-án

Ragasztatott ki az osztrák consul ajtajára egy proclamatiot,²⁶⁹ az azelőtt harmadnappal ideérkezett osztrák generálmajor, Hauslab,²⁷⁰ melyben előadván csörgökígyói sima nyelvével, hogy az osztrák császár öfelségének szívére esvén az, hogy az ő alattvalói itt mily nyomorúságban szenvednek, kész őket atyai kegyelmes szárnyai alá visszafogadni: felszólítja a magyarokat a hazamenetelre, ígérvén örmestertől lefelé esőknek a vollkommene Amnestiet,²⁷¹ hogy büntetésük semmi sem lesz, csak az osztrák seregbe soroztatnak be (de hogy hány évre, nem mondja). A tisztekre nézve pedig azt mondja, hogy Páncsovára érvén a legközelebbi katonai bizottmányának általadja őket, 's érdem szerént az ítéli el.

Ezen proclamatióra örmestertől lefelé mondhatni mind, 's tisztek közül is sokan készek lettek a menetelre, magokat Hauslabnál beírátták. Kossuth pedig és generalisaink aggódtak, 's azon törekedtek, hogy az ily feltétlen elmenetelét seregünknek akadályozzák. Mert Hauslab még megbízólevelet sem tud mutatni hazulról.

Okt. 18.

Már indulás ideje volt a gőzösnek, de elhalasztatott. Hauslab az ittmaradók által a kikötőben kifütyöltetett, 's azután szállását a gőzösre tette.

Okt. 19-én

Az elmenni akarók felkerekedtek, hogy már indulnak, köpenyt, attilát, nadrágot, 's más egyebet olcsón vesztegettek, 's a kikötőbe tódultak. Az elmenetel azonban másnapra halasztatott.

Okt. 20-án

Kossuth Lajos kormányzó úr köröztetett egy felvilágosítást, elől sajnálkozván azon, hogy sokan a kiköltözöttek közül vakon vetik magokat gyilkos zsarnokunk lába alá, 's némelyek talán nyakukat a bárd alá; előadja, hogy a török kormány, mint eddig, ezentúl is ellát bennünket élelemmel, adni fog ruházatot, 's reménylhető, hogy a fényes Porta díszéhez illő pénzzel is fogunk segíteni. Tudatta azt, hogy kik a tisztek közül török szolgálatot vállalnak, vallásuk változtatása nélkül mostani rangjokkal alkalmaztatnak. Átaljában pedig minden kiköltözöttekről telepítés vagy más módon gondoskodva lesz. Végül értesít arról, hogy az itteni pasa a cár meghagyásából örmestertől lefelé senkit sem bocsát el addig, míg az osztrák generalmajor²⁷² kormánya nevében írást nem ad arról, hogy nekik semmi bántásuk nem lesz, hanem belmeggyőződése szerént szabadon választhat kényszeri-

tés nélkül mindenki. 'S felszólítottak az itt maradni akarók Ihász²⁷³ alezredes úrnáli személyes aláírásra, hogy az itt maradók élelemmel 's ruhával elláttathassanak.

Okt. 21-én

Délután 3 órakor három álgylövés a gözösről tudatta az elmenetelt. A menni akarók 's nem akarók a kikötőbe tódultak. A 3 gözös és 5 uszály estig megtelt visszamenő magyarokkal (leginkább székeyekkel), lengyelekkel 's olaszokkal, a hajófedezetre kijött Hauslab generalmajor az itt maradt, 's parton álló menekülttől nagy süvöltéssel 's nyávogással üdvözlötett, osztrák kormányt bosszantó 's gúnyoló dalok sem hiányoztak, míg az itt maradók a parthosszant kiállított török katonák által vissza nem utasítottak. A hajóra berakottak éltették az osztrák császárt és Hauslabot, az itt maradók Kossuthot, 's a szultánt.

Okt. 22-én

Kossuth Lajos kormányzó úr magához fogadott engemet.

Okt. 25-én

Érkezett Vidinbe Frics alezredes úr²⁷⁴ mintegy ötödmagával, kik a volt honvédek halálra üldözö osztrák inquisitio elől szöktek ki Magyarországból, 's hírül hozák, hogy borzasztó dühvel hordatja össze a kegyelmes császári inquisitio mind azokat, kik a magyar forradalomban részt vettek, 's hogy a pesti Újépületben 5000 fogoly van, hogy minden tábornokainkat, egy ezredest 's egy kapitányt kötéllel,²⁷⁵ temérdek sok tiszteteket golyóval végeztek ki, de egész ország az irtóztató kegyetlenségen megrémülve hallgat, de alattomban bosszút forral, 's várja az alkalmat a kitörésre.

Okt. 26-án

Érkezett Thompson Henry,²⁷⁶ angol, ki ügyünkben már több jó szolgálatot tett, ettől tudtuk meg, hogy Kossuth L. kormányzó úrnak Angolhonba küldött levele ott nagy részvétellel fogadtatott, 's hogy a franciák neheztelnek azért, hogy hozzájuk nem folyamodott.

Okt. 27-én és 28-án 29-én

Volt a töröknek egy nevezett Bairam Kurban=Kos-innep, mely nálok nagy áldozó innep. Szokás ezen nálok, hogy a gazdagabbak marhákat vagy kosokat vágatnak, 's azt a szegények között – magok is készítettén belőle maguknak – kiosztják. Az alantabb valók a fellebb valókat meglátogatják, 's tiszteletüket teszik, úgy a zenészek és táncosok. Ha egyenlő sorsúak jönnek össze

akár háznál, akár utcán öszveölelkeznek jobbról-balról, 's azt mondják egymásnak,²⁷⁷ ugyanezt mondják egymásnak az egyenetlen sorsúak is, csakhogy ezek nem ölelik meg egymást, hanem az alacsonyabb sorsú amannak kezét megcsókolja, 's vele homlokát érinti. Ezen 3 napon a török birodalomban minden várban naponként 5-ször 21-et lönek álgúval, estve a tornyokat kivilágítják.

Okt. 29-én

A török kormány tudtunkra adta Sumlára szállítatásunkat, 's mind adott a magyar kiköltözöttek számára 220 köpenyt, 220 nadrágot, 220 harisnyát, 220 cipőt, 220 pár fehér ruhát, 's útiköltésül – mind amellet, hogy az egész úton élelemmel ellátand – Kossuth úrnak 10 000, Batthyány és Perczel tábornok uraknak 5-5000 's az öszves kiköltözötteknek 25 000 ezer piaszt, melyből ezredestől őrnagyig mindenik fejenként 144, százados 126, fő-és alhadnagy, úgy minden tisztí fő 108 –, őrmestertől lefelé mindenki , úgy az asszonyaik 's gyermekek 30 piaszt kaptak. Kossuth úr a pasától ajándéku kapott egy 2000 forintos batárt.²⁷⁸ Kossuth úr a magáéból felosztás végett a közreadott 3000, Batthyány 5000 piaszt, melyből először nyakkendők 's ködmenek vétettek a legénység számára. Ezen kívül kaptunk a török kormánytól elmaradt élelmi relictumot.²⁷⁹

Nov. 3-án

Délfelé a török rendelte 100 kocsin és 30 nyergelt lovon Vidinből Akcsár palanká²⁸⁰ – (földvár, négy álgúval)ra mentünk 's az itt lakó törökökhöz beszállásoltattunk, 's szívesen fogadtattunk.

Nov. 4-én

Lom palankára²⁸¹ mentünk, ez is török város, szívesen láttattunk, Kossuth úr kíséretével 15-16 féle török étellel vendégtetett, de amelynek nagyobb részéből a nagy faggyúszag miatt, mellyel leginkább főznek és sütnék-, nem ehettünk, édes süteményeik jók voltak.

Nov. 5-én

Mogresz²⁸² bolgár faluban putrikba szállásoltattunk.

Nov. 6-án

minthogy nem érhattunk oly nagy helységet, melyben mind elfértünk volna, az őrmestertől lefelé esők beszállásoltattak Monaszterk²⁸³ faluba, mi pedig tiszték egy oláh kis falun keresztülmenve későn estve beszállásoltattunk Altimir²⁸⁴ nevű oláh falu földalatti lyukaiba.

Nov. 7-én Kossuth, Batthyány és Perczel urakat átszállították egy oláh falun keresztül, 's egy török falu alatt elmenve Iszmaelbunár²⁸⁵ török faluba, 's itt szinte putrikba szállásoltattunk. A többi tiszturak pedig az alattvalókat bevárták.

Nov. 8-án
Mahalat kis faluba mentünk.

Nov. 9-én
Plevne²⁸⁶ nevű nagyobb, részint török városba értünk, 's a bolgárokhoz csinos helyekre beszállásoltattunk. Ezen város nagyságára 's minőségre Vidinhez hasonló vagy azt valamivel felülmúlja. Nevezetes benne a temesvári volt pasának temetőhelye, hol ő fekszik magyar nejével 's 15 gyermekével, egy fiú a magyar nejétől, ki vitéz férfiú volt, és minthogy buzgó muzulmán nem volt, amennyiben estve nem szokott imádkozni, mellettök külön fedél alatt fekszik. Ezen sírszobát, mint szent helyet a törökök szokták látogatni. Nevezetes itt még ugyanazon Mehmed Ali pasa kertjében lévő 2 1/2 öl mélységű 's ugyanannyi átmérőjű víztartó, melybe a víz fél óra járásnyiról vezetetik a hegyek közül, 's innen több ágakon vezetetik széllal a városba, 's több helyeken több csöveken szabadon foly ki. Meglepő azon víztartónál az, hogy a kristálytiszta víz fenekén levő sziklát a tető alatt betörő napsugarak kékes-zöld varázsszínben tünteti elő. Soha annyi és oly óriási nagyságú fejes káposztákat nem láttam, mint itt ezen városban a piacon.

Nov. 10k-én
Itt pihentünk, 's a sereg utolért estve.

11-én
Lovcsa²⁸⁷ nagyobb részint török városba mentünk, 's Gends Ozmana bej lakába szállásoltatva, általa igen szívesen fogadtattunk. Ezen úr lakjából az alatta folyó víz felcsaptatása okozza 50-60 öl széles tó felett (födelezett fahíd van boltokkal rajta) a sziklás hegyekre 's a meredek oldalon elterült városrésze szép a kilátás, mit a felcsapatott víz zuhogása még regényesebbé tesz. Az egész város hegyekkel környezve.

12-én
A nagy hegyekre felkapaszkodtunk, mely szőlővel van ültetve, 's estve későn egy víz mellett fekvő Szalvi²⁸⁸ nevű, nagyobb részint török városba értünk 's

13-án

reggel a vízen átgázolva, két török és egy nagyobbára török falu mellett elmenve, jobbra távolról a balkán Sipka nevű havas csúcsát látva, szünet nélküli hegyeken, dombokon keresztül éjjel után 1/2 órakor beértem a szekerekkel Ternova²⁸⁹ nagyvárosba, mely a nagy hegyek közt kígyózdó Jantra folyó sziklás, meredek partjaira építve bámulatja rendkívüliségét az utazóval. E város a folyó és sziklák által öt darabba szakasztva ugyan, de két híd és egy sziklán átvágott út által van egybekötve. Általában az egész városbani házak földszint köböl, az emeleten gerenda közé rakott vékony kőfalakból építvék öszvetömve, ízlés nélkül. Utcái szűkek, tekervényesek 's többnyire meredekek. Lakosi nagy részint törökök, vannak bolgárok és görögök. Ezen város lakosi majd mind iparúzők.

14-én 's 15-én

itt pihentünk 's 13-án Kossuth, Batthyány és Perczel urak kíséretökkel együtt meglátogatták az itt lakó Dsamal pasát, aki kitűnő szívességgel fogadott és vendégelt bennünket (keresztény modorban, török, franciás ételekkel és borral).

Nov. 16-án

Kadiköj²⁹⁰ faluba értünk 's a sereggel itt pihentünk, 17-én estve Egressy társaságával mulattunk.

Nov.17-én

Karagács²⁹¹ faluba értünk. (Karagács = fekete fa)

Nov. 19.

A sereg alsóbb rangú fele Jeniköj (új falu) török faluban maradt, a főtisztek pedig 's mi kormányzó úrral Köpzeköj²⁹² török faluba előbbre mentünk.

Nov. 20.

Dzsuma²⁹³török-bolgár városba mentünk.

Nov. 21-én

Termékeny, terület dombokon általmelve déltől estig berkes, sziklás, meredek hegyeken keresztül utazva naplementekor beértünk Vidintől 19 napi utazás után Sumlára;²⁹⁴ a főtisztek többnyire a városban, azon alóliak pedig laktanyába szállásoltattak. Sumla egy 25 000 lélekből (melyből 11 000 török, a többi bolgár, örmény, görög és zsidó) álló, megerősített hegyekkel környezett, terület dombokon fekvő, kereskedő város. Utcái szűkek, tekervényesek, randák, épületei, mint máshol, fából vannak. Szőlőhegye

jófekvésű, szőlője édes, de bora, minthogy vele bírni nem tudtak, rossz.

Nov. 23-án

Teleki Lászlónak²⁹⁵ Párizsból estve kormányzó úrhoz érkezett leveléből tudtuk meg,²⁹⁶ hogy a vendégszerető, fényes Porta az osztrákkal tractatus következtében az emigránsokat Kisászsia Kütahya nevű nagyvárosába szándékszik rövid időre küldeni, hol a tengertől 's mívelt világtól távol semmit nem árthatva, tétlenségben, szokatlan élelem 's lég által apródonként elfogyjunk.

Nov. 24-én

Perczel Mór tábornok úr szállásán a laktanyában, nagy nyílt gyűlés tartatott. (Perczel Mórban a pártoskodó szellem felébredt, főparancsnok lenni vágyott 's e célból tartotta szállásán a gyűlést, hogy a gyenge fejűeket elkábítva részére vonja, 's Kossuth kezéből a főhatalmat a magáéba ragadja, de célja nem sikerült.²⁹⁷)

Mint 24-én, úgy 25-én 's azutáni napokban Kisászsiba szándéklott deportáltatásunk tárgyában megtétettek a lehető lépések, hogy az meggátoltassék, mint morális meggyilkoltatásunk. Irattak levelek mindazon személyekhez, kik e tárgyban hatással bírnak.

Nov. 25-én

A török kormány által nov. 3-21-ig számunkra adott relutum²⁹⁸ mikénti kiosztása tárgyában kormányzó úrnál választmányi gyűlés tartott 's a pénzkiosztás még aznap megkezdetett.

Nov. 28-án

Reggel ment el levelekkel 's megbízatásokkal kormányzó úrtól Kékessy²⁹⁹ alezredes, ki Magyarországból kiszökve ezelőtt harmadnappal érkezett.

Nov. 29-én

hajnalra megfagyott 's nagy hó esett.

Dec. 3-án

Estve kormányzó úron nervosa³⁰⁰ betegség kezdődött, 's dacára ennek mégis másnap

Dec. 4-én

a másik szállásba költözködött. E napon tartatott engesztelő mise az osztrák kormány bakója által kivégzett hű honfiainkért, mely alkalommal Ács Gedeon³⁰¹ reform. lelkész lelkesítő alkalmi beszédet tartott. E napon kezdetett meg az aláírás avégett, hogy kik

akarnak együttmenni azon 30-35 egyénnel kik, mint internálandók Filippolisba³⁰² fognak küldetni. Az enapi közgyűlésen kormányzó úr betegsége miatt meg nem jelenhetett, 's még estve is rosszul volt. E napon azok emlékére 6 napi gyászt kezdetünk hordani.

Menekült koromban kaptam

Hely	Hó-nap	Adó megnevezése	piaszter grus	para
Vidin	Oct. 5	Török kormánytól 1 napi élelem váltáság	1	30
"	Oct.	D[et]to D[et]to	2	-
"	" 24	Dto 2 rész relut[um] Kossuth úr kezéb[ől]	30	-
"	" 30	Dto 2 rész relut[um] Dto	30	-
Sumla	Nov. 25	Dto elmaradt relut Kabos Örnagy ³⁰³ kezéb.	10	-
"	"	Dto Nov. 5-21 relut. Lórodi Ede ³⁰⁴ kezéb.	60	-
Vidin	Oct. 30	Dto Sumlág úti költségül Kossuth úr kezéb.	108	-
Sumla	Dec. 3	Dto Nov. 23 – Dec. 7 ig Lórodi kezéből	60	-
			301	30

Jegyzék

1 piaszterben van 40 para

1 piaszter a mi számításunk szerint = 12 váltó Ft.

Ami 20 p[engő]Ftosunk értéke Törökhonban 154 para

Ami császári simpla aranyunk értéke 54 piaszter

Jegyzet

- ¹⁵⁹ A várőrséget nem 3, hanem 4 gyalogzászlóalj alkotta.
- ¹⁶⁰ hálaadó mise (latin)
- ¹⁶¹ előjáró, felettes (latin)
- ¹⁶² Psotta Mór (1807-1863), 1848 tavaszától főhadnagy, a feldunai hadseregnél őrnagy, honvéd ezredes, a bukás után bebörtönzik, amnesztiával szabadul, majd öngyilkos lesz.
- ¹⁶³ Redut, Redoute – régi pesti Vigadó
- ¹⁶⁴ Notttheater (szükségsszínház)
- ¹⁶⁵ A lombardiai kiegészítésű 23. (Ceccopieri) gyalogezred 1. zászlóalja.
- ¹⁶⁶ Hentzi von Arthurm, Heinrich (1785-1849), cs. kir. vezérőrnagy, Buda várának parancsnoka, a vár bevételekor elesik.
- ¹⁶⁷ Allnoch von Edelstadt, Alois (1799-1849), 1849-ben a cs. kir. 23. gyalogezred ezredese. 1849. május 21-én a budavári osztrák őrség dandárparancsnokaként hal meg a Lánchíd felrobbantásának megkísérlésekor.
- ¹⁶⁸ Itt Esterházy Miklósról van szó, akinek fraknoi várából több ágyú került a honvédség, majd Budán a cs. kir. csapatok kezébe.
- ¹⁶⁹ Ma: Stúrovo (Szlovákia)
- ¹⁷⁰ Ma: Gbelce (Szlovákia)
- ¹⁷¹ Ma: Pribeta (Szlovákia)
- ¹⁷² Philippovszky Tamás (1808-1885), 1848 áprilisától alhadnagy a 18. (illirbánsági) határőrezredben, 1849 ápr.-től őrnagy, július közepétől az aradi vár tüzérparancsnoka. 15 év várfogságra ítélik, 1856-ban kegyelmet kap, 1885-ben öngyilkos lesz.
- ¹⁷³ Collig Ferenc honvéd őrnagy (1808 – ?), 1828-tól hadfi, októberben csatlakozik a honvédsereghez, a 132. zászlóalj parancsnoka.
- ¹⁷⁴ Ma: Palárikovo (Szlovákia)
- ¹⁷⁵ Ma: Nesvady (Szlovákia)
- ¹⁷⁶ Ma: Kolárovo (Szlovákia)
- ¹⁷⁷ Ullrich Ágoston (1818 – 1888), 1847-től tüzemester az 5. tüzérezrednél Budán, később löszergyártási felügyelő. Júliustól a szegedi-aradi tartalék hadtest tüzérparancsnoka, alezredes.
- ¹⁷⁸ Chappon Lajos (1802-1878), francia származású vívőmester, 1825-től vívőmester Pesten, 1848. júl.-tól honvéd hadnagy és kiképző tiszt a pesti nemzetőr-seregnél, az 1850-es évektől kávéházat tart fenn Pesten, 1873-tól haláláig vívóiskola vezetője és tulajdonosa Kolozsvárott.
- ¹⁷⁹ Besztercét elfoglalta Bem, július 1-jén Arad császári őrsége szabad elvonulás fejében átadta a várat az ostromló honvéd csapatoknak.
- ¹⁸⁰ Ma: Subotica (Szerbia)
- ¹⁸¹ Kishegyesnél július 14-én Guyon és Vetter súlyos vereséget mértek a támadó Jellaëiara.
- ¹⁸² Ma: Žednik (Szerbia)
- ¹⁸³ Ma: Backa Topola (Szerbia)
- ¹⁸⁴ Az említett „Csicsó” nevű ágyút a honvédek márc. 5-én zsákmányolták, amikor Gál László alezredesnek a IV. hadtesthez tartozó dandára Szabadka és Bajmok között, a kaponyai csárdánál megverte Dragiaë őrnagy vezette, Szabadkát veszélyeztető szerbeket.
- ¹⁸⁵ Ma: Mali Idoš (Szerbia)
- ¹⁸⁶ Ma: Novi Verbász (Szerbia)
- ¹⁸⁷ Ma: Lovinac (Szerbia)
- ¹⁸⁸ Ma: Temerin (Szerbia)
- ¹⁸⁹ Peretzi Mihály (1809-1865), honvéd ezredes, az aradi várőrséggel esik fogóságba, 18 év aradi várfogságra ítélik, 1856-ban kegyelmet kap.

- ¹⁹⁰ A 15., Mátyás király nevét viselő huszárezredet Erdélyben toborozták, nevük kezdetben Kossuth-lovasság (Kossuth-lovagok) volt.
- ¹⁹¹ Schultz Róbert (1812 – ?), szász származású, a feldunai hadtestben főhadnagy, 14 év aradi várfigyeltre ítélik, kegyelmet kap.
- ¹⁹² Ma: Žabalj (Szerbia)
- ¹⁹³ Ma: Durdevac (Szerbia)
- ¹⁹⁴ Stratimiroviaeek még 1848. aug. 30-án foglalták el és égették fel Temerint és Járeket.
- ¹⁹⁵ Ma: Mošorin (Szerbia)
- ¹⁹⁶ Ma: Viloovo (Szerbia)
- ¹⁹⁷ Ma: Curug (Szerbia)
- ¹⁹⁸ Kmety György (1813-1865), főhadnagy és ezredsegédtiszt a cs. kir. 19. gyalogezredben, a szabadságharc során honvéd tábornok, kimenekül, Ismail pasa néven török tábornok lesz.
- ¹⁹⁹ Ma: Mol (Szerbia)
- ²⁰⁰ Ma: Ada (Szerbia)
- ²⁰¹ Ma: Senta (Szerbia)
- ²⁰² Ma: Kanjiža (Szerbia)
- ²⁰³ Július 8-án a kormány elhagyta Budapestet, és Szegedre tette át székhelyét.
- ²⁰⁴ Az említett zászlószentelés alkalmával a 122. és a 148. honvédzászlóalj zászlaját szentelték fel.
- ²⁰⁵ Újszentiván
- ²⁰⁶ Augusztus 2-án Dembinski feladta Szegedet, de a katonák elégedetlensége miatt kénytelen volt a harcot vállalni.
- ²⁰⁷ Augusztus 5-kén délután Haynau vezetésével a császári főszereg is támadásba lendült, a magyarok kezdetben visszaverték őket, de amikor Ramberg csapatai közeledtek Dembinski elrendelte a visszavonulást. Dembinski a kormány határozott utasítása ellenére Arad helyett, ahová Görgei seregei már útban voltak Béba-Óbesenyő-Nagykikinda felé vonult vissza.
- ²⁰⁸ Ma: Beba Veche (Románia)
- ²⁰⁹ Ma: Duesti Vecchi (Románia)
- ²¹⁰ Ma: Teremia Mica (Románia)
- ²¹¹ Ma: Dugoszello Neran (Románia)
- ²¹² Ma: Lovrin (Románia)
- ²¹³ Benő István volt az őrnagy
- ²¹⁴ Kisösz. Ma: Gottlob (Románia)
- ²¹⁵ Ma: Šandra (Románia)
- ²¹⁶ Kovács István (1817-1864), 1849-ben Szegeden megszervezte a „torontáli önkéntesek” zászlóalját, Guyon segédtisztje, a szabadságharc bukása után emigrál, az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán harcol, 1863-ban megsebesül, a déliek fogságába esik, meghal.
- ²¹⁷ Ma: Bulgarus (Románia)
- ²¹⁸ Ma: Visea (Románia)
- ²¹⁹ Billéd. Ma: Biled (Románia)
- ²²⁰ Besenova. Ma: Duestii Noi (Románia)
- ²²¹ Szentandrás. Ma: Sîntandrei (Románia)
- ²²² Orczyfalva. Ma: Cocota (Románia)
- ²²³ felszerelés (latin)
- ²²⁴ Ma: Timisoara (Románia)
- ²²⁵ Vécsey Károly gróf (1807-1849), cs. kir őrnagy, a 2. Hannover huszárezredben, 1848. október 12-től ezredes, végül tábornok az V. hadtest parancsnoka, aradi vértanú.
- ²²⁶ bataillon (francia) – zászlóalj
- ²²⁷ divízió (latin) – hadosztályt vagy két századból álló lovasosztályt is jelent, itt az utóbbit jelenti

- 228 ulánus – dzsidás, lándzsával felfegyverzett könnyűlovas
- 229 Az említett egy dívizio uhlánus a 2. (Schwarzenberg) dzsidásrezredhez tartozott.
- 230 muníció – lőszer
- 231 Temesgyarmat. Ma: Giarmata (Románia)
- 232 Hidasliget, Bruckenu. Ma: Pischia (Románia)
- 233 Lippa. Ma: Lipova (Románia)
- 234 Rékas, Temesrékas. Ma: Recas (Románia)
- 235 Kiszető. Ma: Chizatan (Románia)
- 236 kinin
- 237 Facsád. Ma: Faget (Románia)
- 238 Bozsor. Ma: Traian Vuia (Románia)
- 239 Kostil. Ma: Costiu Mare (Románia)
- 240 Ma: Lesnic (Románia)
- 241 Ma: Dumbravita (Románia)
- 242 Katona Miklós (1813-1886), kilépett cs. kir. hadnagy, Kövárvidék szolgabírája, 1848. október 19-től honvédőrnagy, végül alezredes, kimenekül.
- 243 Ruszkabánya
- 244 Faszol (német) – vételez
- 245 puliszka (román)
- 246 Ma: Baia de Arama (Románia)
- 247 Zarzycki, Dionizy (1821-?), lengyel születésű, kilépett császári hadnagy, Bem segédtszije, 1849 februártól az erdélyi lengyel légió szervezője és parancsnoka. A szabadságharc után emigrál, Oszmán bej néven Aleppóban szolgált.
- 248 Ma: Drobeta – Turnu Severin
- 249 Ma: Orsova
- 250 Az oroszok még 1848-ban megszállták a fejedelemségeket.
- 251 Ma: Gusmir (Románia)
- 252 Ma: Calafat (Románia)
- 253 A 12. huszárezred a mindenkori nádor nevét viselte. 1848-ban Csehországban állomásozott, de az ősz folyamán az ezred századai megpróbálták hazaszökni. Az utolsó szökésekre 1849 júniusában került sor. A hazatért századokat kiegészítették, s folyamatosan harcba vetették. Az ezred parancsnoka Farkas Károly volt.
- 254 A 11. székely huszárezred az erdélyi határvidék szervezetébe tartozott. Két román legénységű százada 1848 őszén átvált a cs. kir. csapatokhoz. A magyar kormányzat ezek helyett újakat szervezett. Az ezred századai részt vettek Erdély, illetve a Bánság felszabadításában.
- 255 Kossuth már Aradon elváltoztatta külsejét, James Bloomfield névre kiállított hamis útlevelel kelt át a határon.
- 256 kabát (német)
- 257 Batthyány Kázmér gróf (1807-1854), az 1840-es évek reformpolitikusa, a szabadságharcban a Szemere-kormány külügyminisztere, ideiglenesen rábízták az ipar-, kereskedelem- és földművelésügyi tárca vezetését is. Világos után előbb Kossuthal Törökországba menekült, majd 1851-től Párizsban élt haláláig.
- 258 Perczel Miklós (1812-1904), honvéd ezredes. Törökországon keresztül Amerikába emigrált, a kiegyezés után tért haza.
- 259 lat – 1/32 font, font – kb. fél kilónak megfelelő tömeg- és súlymérték. Drem, helyesen dram (dirham) török mértékegység. 100 dram = 1 oka Az oka értéke területenként változott, Törökországban 1,281 kg volt.
- 260 Az Elite nevet azért kapta a csapat, mert korábban Bem testőrszázadát is Elite-Corps-nak hívták.
- 261 Klapka kitörésére 1849. aug. 3-án került sor a Duna jobb partján.
- 262 Iráklion (Görögország)
- 263 Andrássy Gyula (1823-1890), 1848-49-ben a felsőház tagja volt, katonatiszt.

- 1849 májusában küldték diplomáciai megbízottként Isztambulba, Londonban, majd Párizsban élt. 1858-ban amnesztiával tért haza. 1867 és 1871 között miniszterelnök és honvédelmi miniszter, majd 1871-től a Monarchia külügyminisztere.
- ²⁶⁴ Andrassy említett levele megjelent Hajnal István i.m. 468-470.
- ²⁶⁵ Zia pasa, 1849 augusztusától novemberig intézte a menekültek ügyeit.
- ²⁶⁶ A nevezetesebb személyek közül Guyon, Kmety, Stein is áttértek. Bem azt remélte, hogy ezzel vérig sérti az oroszokat és háború következik. Kossuth ellemezte az áttérést.
- ²⁶⁷ Vidini osztrák konzul
- ²⁶⁸ Egressy (Galambos) Gábor (1808-1866), színész, a Nemzeti Színház rendezője, nemzetőr százados, majd kormánybiztos. Világos után emigrált, 1851-ben kegyelmet kapott.
- ²⁶⁹ kiáltvány (latin)
- ²⁷⁰ Hauslab, Franz von, lovag (1798-1883), cs. kir. altábornagy, 1849-ben a magyarországi, 1859-ben az olaszországi osztrák hadsereg tüzérségi parancsnoka, nyugállományú tábornagyként hal meg.
- ²⁷¹ teljes amnesztia (német)
- ²⁷² vezérőrnagy (német)
- ²⁷³ Ihász Dániel (1813-1881), honvéd ezredes, az erdélyi harcokban többször kiűntette magát, Kossuth hadsegéde lett. Az oroszok szorították ki Havasalföldre, az olasz hadseregben is vitézül harcolt.
- ²⁷⁴ Frits Gusztáv Adolf (1819-1881), német származású, 1848-ban jelentkezik a honvédseregbe, júliustól az aradi várórség vezérkaránál szolgál, a vár feladásakor fogságba esik, megszökik, emigrál. Török katonai szolgálatba lép.
- ²⁷⁵ Az említett tábornokok alatt az aradi tizenhármat érti, az ezredes az Aradon kivégzett Ormai Norbert, a kapitány valószínűleg az aug. 20-án Temesvározt kivégzett Hruby Gyula őrnagy .
- ²⁷⁶ Thompson Henry – Henningsen, Ch. F. – a londoni Daily News volt tudósítója, akit Pulszky küldött Magyarországra, Kossuth támogatója a törökországi emigrációban, kísérője angliai és amerikai útján.
- ²⁷⁷ L.K. itt valószínűleg kihagyott valamit, a Naplótöredék 13. oldalán "egymást megölelik s egymásnak jót kívánnak".
- ²⁷⁸ Üveges fedett hintó.
- ²⁷⁹ maradvány (latin)
- ²⁸⁰ Akcar (Bulgária)
- ²⁸¹ Lom (Bulgária)
- ²⁸² Mokres (Bulgária)
- ²⁸³ Monaster (Bulgária)
- ²⁸⁴ Altimir (Bulgária)
- ²⁸⁵ Izmael Bunár (Koinare – Bulgária)
- ²⁸⁶ Pleven (Bulgária)
- ²⁸⁷ Lovec (Bulgária)
- ²⁸⁸ Sevlijevo (Bulgária)
- ²⁸⁹ Trnova (Bulgária)
- ²⁹⁰ Chalžiköi (Bulgária)
- ²⁹¹ Karatlar (Bulgária)
- ²⁹² Köprüköi (Bulgária)
- ²⁹³ Eski Dzumaja (Bulgária)
- ²⁹⁴ Sumen (Bulgária)
- ²⁹⁵ Teleki László gróf (1810-1861), ellenzéki politikus, 1844-től a Védegyelet alelnöke, 1847-től az Ellenzéki Kör elnöke. A szabadságharc idején Párizsban diplomáciai megbízott. Emigrációban él 1860-ig, amikor Drezdában elfogják és hazahozzák. Az 1861-es országgyűlésen a határozati párt vezére. Öngyilkos lett.
- ²⁹⁶ Az internálás hírére Andrassy Gyula november 19-ki levele hozta, ő mellékelte Teleki október 26-i párizsi levelét, amelyben az eljövendő európai háborúról ír

Napoleóonnal való beszélgetése után, Kossuthot Európa legnagyobb emberének nevezi.

²⁹⁷ Perczel Mór már a határ átlépése előtt beszédet tartott a katonáknak, amelyben Kossuthot okolta a bukásért, ellentétüket tovább növelte, hogy a sumlai pasa Perczelt bízta meg az emigráció parancsnokságával, az internálás előtt újból mozgolódni kezdett Kossuth ellen.

²⁹⁸ reliktum – hátralék (latin)

²⁹⁹ Kékesi (Blauhorn) Mihály honvéd alezredes. 1849-ben Törökországba emigrál, 1851-ben Londonon át Amerikába vándorolt, megfordult Kanadában is. 1863-ban Brüsszelbe költözött, majd egy év múlva hazatér.

³⁰⁰ nervozitás – idegesség, idegegyengesség (latin)

³⁰¹ Ács Gedeon (1822-1887), református táborigazgató, századosi rangban, az "emigráció főpapja". A világosi katasztrófa után csatlakozott a menekülőkhöz, Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott. Az Egyesült Államokban az első magyar nyelvű egyházközség első megválasztott lelkésze. 1861-ben hazatért, 1862-ben Csuzán lelkésszé választották. Tízkettes kiadatlan naplója jelentős forrása az 1860-as éveknek.

³⁰² Philippopolis (Bulgária)

³⁰³ Kabos Károly (1814-1876), vagyontalan, erdélyi származású honvéd őrnagy. Emigrál, Kossuth Vidinben alezredessé lépteti elő. 1852-ben hazatér, 2 évet börtönben tölt, 1869-től honvéd őrnagy.

³⁰⁴ Lórodi (Eischl) Ede, a népképviselői országgyűlés tagja, a szabadságharc bukása után Noury effendi néven török szolgálatba lépett, 1851-ben az USA-ba távozott, ott hal meg 1858-ban.

III. Füzet

1849. december 8-tól 1850. július 3-ig

Dec. 8-án

Kaptuk ki a török kormánytól élelmiszer-váltságunkat (egy személy részletet 42 piaszterével számítva egy óra) november 23 – dec. 7-ig.

December 16.

Kaptuk ki a török kormánytól élelmiszer-váltságunkat dec. 8-13-ig.

Dec. 17-én

Érkezett Konstantinápolyból Bárdy³⁰⁵, olaszhonbani zászlóaljainktól elszökött 's egy évi utazás 's bujkálás után hatodmagával a magyar emigrációhoz érkezett őrmester, ügyes, lelkes magyar, ki a többek között hírül hozá, hogy Konstantinápolyból 2 osztrák tiszt vezérlete alatt, mintegy 12 főből álló horvát bérgyilkos csapat fog érkezni a magyar emigráció kitűnőbb egyénei élte eloltására. Kik másnap meg is érkeztek. Ennek következtében

Dec. 19-től fogva

Az emigráció rendeletéből kormányzó úrnál éjjel-nappal egy lengyel és egy magyar tiszt volt, örököndök, hogy semmi idegen hozzá bé ne mehessen.

Dec. 23-án

Kaptuk ki a török kormánytól dec.13-22-i élelmiváltságunkat.

Ugyanez napon érkezett Magyarországról Berzenczey László.³⁰⁶ Ez nap érkezett stambuli levelekből tudtuk meg azon megnyugtató hírt, hogy az osztrák először örökös internáltatásunkat³⁰⁷ sürgette, de ezt a Porta megtagadta, azután azt kívánta, hogy csak addig internáltassunk míg a békét Magyarországon helyreállítja (értsd míg azt tökéletesen le nem igázza) a Porta ezt is megtagadta; ez után kívánta, hogy ő hadd tűzze ki számkivettetésünk helyét, a Porta erre rá nem állott; utoljára azt kívánta, hogy legalább oda, hol mi internáltak leszünk ő egy osztrák consult felügyelőképp küldhessen, a Porta ezt is megtagadta, ügyeink intézése körül a jogot magának tartván.

Dec. 25. Karácson

lő napján az örmények templomában a magyar emigráció isteni

tiszteletet tartott, Ács Gedeon egyházi beszédet tartott 's Úrva-csorájában részesített bennünket.

Dec. 26-án

Ugyanazon templomban a magyar 's lengyel emigránsok előtt a lengyel pap által mise, azután lengyel 's utána magyar nyelven egyházi beszéd tarttatott, azután Ács Gedeon egy imát végezvén utána Berzenczey László úr tartott lelkes, könnyfacsaró beszédet az emigrációhoz 's végre bocsátott térdre esve buzgó imát a magyarok Istenéhez.

E napokban kapta meg a ránk felügyelő török parancsnok a szigorú parancsot Stambulból, hogy a Sumlán lappangó orgyilkosok merénylet végrehajtása ellen örködjön; 's több pontokon a városban mindjárt erős őrsök állítottak fel, a vendégfogadóba huszárok szállásoltattak, 's ezen rendeletet velünk is közölték, figyelmeztetve, hogy amellet mi is vigyázzunk magunkra.

1850. Újév

Reggel a magyar emigráció Prick³⁰⁸, választmányi jegyző szónoklata mellett tisztelkedett, 's kormányzó úr először az udvaron álló altisztekhez 's közhonvédekhez, azután a szobában öszvegyült fő- és törzstisztekhez tartott lelkes 's jó reménnyel biztató beszédet, melyben mondá, hogy ügyeink oly jól állanak, hogy reményelhetjük, sőt mintegy ígérheti, hogy tavasz kiderültével szenvedő honunkat ismét látandjuk, mondá, hogy ő az emigrációt ösmeri el a magyar nemzet képviselőjének 's hogy ő annál fogva mindenben aláveti magát annak 's felelőségének, kért bennünket, hogy bizodalunkat helyezzük benne, még akkor is ha talán működése nem világos, minthogy vannak dolgok, melyeknek fejlődése nem lehet nyilvános, 's általában ennél fogva inte bennünket, hogy visszamenetelünkör akárkit állítunk élire seregünknek, azt teljes bizodalunkkal ajándékozzuk meg, egyet-értsünk, akárkit választunk mást, ő a közremunkálástól vissza nem vonul, 's ha talán választásunk őt érné, választásunkat mint nép szavát parancs gyanánt veszi, melyet nem teljesítnie bűn lenne; de azt kinyilatkoztatja, hogy nemzetünk megszabadítása nagy munkája végrevitetvén, ha kérné, ha erőszakolná is őt a nemzet a főhatalom megtartására, el nem fogadná, hanem, mint szegény igénytelen polgára a szabad honnak nyugalomban élend. Ez után az örmény templomba mentünk, hol a magyar 's lengyel emigránsok nagy száma előtt előbb a lengyel pap misét, azután lengyel tanítást tartott (mise alatt a lengyelek zene mellett énekeltek), utána Ács Gedeon szólott a magyar emigránsokhoz intve 's reményünket élesztgetve. Délután néhányan vegyesen, minden

rangúak gr. Batthyány Kázmér külügyminiszterünk tiszteletére 's köszöntésére mentünk, szónokunk volt Berzenczey László úr.

Jan. 2-án

Kaptuk a török kormánytól dec. 23 – jan. 2-ig járandó élelmi illetmény-váltságunkat.

Január 15-én

Carossini³⁰⁹ Belgrádban tartózkodó sardiniai consul kíséretében érkezett Sumlára hozzánk kormányzóné asszonyság, 's ezáltal nekünk, kik a kormányzó úrnak hosszú életet, jóllétet 's nagy teendőihez lelkinyugalmat szívünkől óhajtottunk, kívánságunkat az ég megadta. Áldassék érette a magyarok Istene, ki ezáltal tanúsítja, hogy még a hű magyarokról el nem feledkezett, mert íme most szerencsétlen szabadsági harcunkban nagy részt vevő hű leányát honunknak, visszaadta epedő férjének, 's ezáltal azt nyugodttá, erőssé tette szenvedő honunk megmentése nagy munkájában. Áldassék a Gondviselés!!! – Megmentése ekképpen történt.

Waagner Gusztáv³¹⁰ tüzérőrnagy anyja még a múlt ősszel egy, a kormányzó úr által nejéhez írott levéllel őérette visszament Magyarhonba, 's Pesten találkozott Meyerhoffer József³¹¹ honvéd tüzér főhadnaggyal, (ki az osztrákok által öregsége miatt be nem soroztatván szabadlábbon járt) 's ennek felfedvén a titkot, sok fáradság után megtalálták őt Orosházán, hol egy asztalosnál mint szegény özvegy honvédtisztné rejtezkedett, onnan nagy betegen vele megindultak, 's Szolnokon, Pesten, Péterváradon, Zimonyon, 's Belgrádon, Vidinen 's Ruscsukon keresztül egy oly útlevelel, mely Meyerhoferra, annak nejére 's leányára szólott, sok bajok, veszélyek 's nyomorok között szerencsésen megérkeztek. – Ugyanaz napon jött látogatására kormányzó úrnak Bennett³¹² angol consul Várnáról.

Január 16-án

Kaptuk ki a török kormánytól jan. 3 – 13-ig járó relutumunkat.

Január 17-én

A magyar menekvők a városban nagy zajt csináltak, mely ebből állott: – bizonyos Pollák³¹³ nevű, születésére nézve zsidó, volt honvédtiszt 's magyar menekvő az itt tartózkodó osztrák ügynök által, mint más néhány, elcsábítva magát annak szárnyai alá adva, 's egy kávéházban nagy kifakadással Kossuthot agyonlövéssel fenyegette, melyért őt a magyarok több leskelődés után egyszer elfogták, 's katonai parancsnokunknak átadatván börtönbe tették, de a török örök hanyagsága miatt 17-én onnan kiszökött 's a városban elrejtőzött, ezt megtudván a mégis itt korhelykedő

Bárdy, néhány társával annak felkutatására indult, először is az osztrák ügynök melletti segéd, egy kolozsvári születésű magyar lakára rohantak, követelvén tőle Pollák kiadatását, amit az nem tevén, őt kormányzó úrhoz több öklözés közt felhozták, itt azt kezeikből, 's talán a halálból kiszabadítván török fedezet alatt Faik bej török alezredeshez kísértették. Bárdy pedig társaival ez után az osztrák ügynök lakára rohant, keményen követelvén Pollák kiadatását, mire az a zárt lakból 7 pisztolylövéssel válaszolt a nála tartózkodó bérgyilkosok által. A támadók eloszlottak 's 40 század fegyveres török katonaság kereste, siker nélkül.

Január 18-án

Ezen alkalmon kapott a gögös nagyravagyó, 's ezen szenvedélyének mindent, még a legszentebbet is feláldozni kész Perczel Mór tábornok, ki különben is mindenkor ujjat húzott kormányzó úrral, 's most ahhoz, „Kossuth Lajos úrhoz” (mert ő kormányzónak nem ismeri többé), mint „Tábornok” egy parancsoló, gögös, lealázó levelet küld, melyben a többek közt meghagyja neki, hogy az emigráció dolgaiba magát többé ne avassa, 's szemrehányólag tudtára adja, hogy a választmányi elnökséget is neki ő (Magyarország kormányzójának, Perczel tábornok, ki amannak teremténye, csak szívességből engedte által. A katonai parancsnok Kabos alezredes úrhoz küldött levelében tudatja Halim pasa³¹⁴ azon rendeletét, hogy a tegnapi botrány következtében alezredestől lefelé holnap d.e. 10 órakor minden magyar menekvő a katonai laktanyába beköltözzön, 's hogy minden csoportzatok öszvejövetelek tiltatván a holnapra (a választmány által) rendelt bíróság-választó gyűlés is elmaradjon. Igen, mert tudta azt, hogy azon gyűlésben mint ő a főparancsnokságból, mint pártosai a bíróságból ki fognak hagyatni. Mi úgy is történt. Mert kormányzó úr Halim pasával tudatván a körülményeket, hogy bírákat választani mulhatlanul kell, 's biztosítékul 's szemtanúul, hogy ott semmi török kormányt sértő dolgok nem történnek, egy török törzstiszt odarendeltetése kéretett. Ez napon tette az emigráció kormányzóné asszonyságnál Berzenczey úr érzékenyítő szónoklata mellett üdvözlő tisztelkedését.

Január 19-én

A nagy kaszárnyában öszvesereglettünk. Kormányzó úrnak a gyűléshez intézett felszólítása, 's ennek következtében a 'Perczel tábornok által Kossuth Lajos úrhoz' tegnap küldött levél felolvastatott, elmondott szóval Halim pasa szóbeli válasza, hogy ő az emigráció fejének egyedül, mint a fényes Porta, csak Kossuthot ismeri. Az egész gyülekezet átkos kifakadásokra tört a köztünk itt is szakadást csinálni akaró, nagyravagyásáról

megrótt 's megutált Perczel Mór ellen, egy szívvel 's egy szájjal kiálták elnöknek, a magyar menekvők fejének Kossuth Lajost, 's határozzák, hogy Perczel Mór tábornok úrnak még a magyar menekvők pénztárába ajánlott havonkénti segély is köszöntessék meg, 's többé tőle el ne fogadtassék. Ezután a török törzstiszt mellé 4-en választattak közülünk, kik Halim pasával a gyűlés határozatát tudassák, 's a magyar menekvők nevében kérjék, hogy a beköltözés iránti rendeletét vonja vissza. Halim pasa beteg lévén, Mahmud pasához mentek, hol volt Faik bej is, 's a jövetel okát ezekkel tudatták, az elsőt ezek is helyeselték, a másodikat Halim nélkül nem tehették, csak három napig halasztották el a beköltözést, ígérvén, hogy annak elmaradását Halim pasánál eszközöndik. Az idő nagyon eltelvén a bíróság választása másnapra halasztatott.

Január 20-án

Asbóth Sándor³¹⁵ alezredes úr szállásán kormányzó úr elnöklete alatt a törvényszéki bíróság megválasztatott, 's ezek által magok közül elnökké Berzenczey László úr.

Január 21-én

Estve felé Halim pasa rendeletéből a városi szállásokból az emigránsok a századoson alóliak, majd mindenünnen kiverettek, a katonai laktanyába menésre kényszerítették, a menni nem akarók podgyászai a török katonák által kihányattak, 's minden emigránsi szálláson 4-5 török katona maradt szálláson. Hiába mentek panasszal a durva bánásért, hiába kérelemmel a szálláson maradhatásért, akár Faik bejhez, akár Halim pasához, mert ezek részint elbújtak, részint még kormányzó úr leveleire sem válaszoltak. A kivertek éjszaka bújkáltak a még ki nem vertekhez és a laktanyába.

A következő napokban

Részint elnézték a török parancsnokok, részint megengedték a kiverteknek a szállás-megtartást vagy kibérlést.

Január 27.

Kikaptuk a török kormánytól jan. 14 – 23-ig járandó élelmi váltásunkat.

Február 2-án

Gyertyaszentelő estvén tartott kormányzó asszony asszonyág szerencsés megérkezése örömmünneplésére a fáklyás zene vagy helyesebben lámpás dana. Fenn az ebédlőteremben volt felállítva egy jó ízléssel, finom munkával készült 4 láb magos, hatszegű,

díszes, oszlopalakú transparent³¹⁶, tetején lobogó lánggal, célszerű ábrázolatokkal 's ünnepélyünkhöz illő mondatokkal lapjain. Kinn a ház előtt a Szózat zengett, utána Prick József üdvözölte hõ szónoklattal az ablakon férjével kinézõ szenvedõ asszonyát szegény honunknak. Mit õ sírástól elfojtott hangon néhány szíves reményt nyújtó szóval viszonzott; míg néhány friss csárdás, 's végül a Himnusz hangzott. Ez után kormányzó úr nyájas, szelíd, vigaszteljes beszéde után kedves nejét a tisztelgõk körébe levezette, 's a 101, mind nemzeti három színeinkkel ragasztott lámpák varázsfényénél a tömeg közt karján meghordozta. Szónoklatok, dalok után, 's a lennjárás közben 's után a szûnni nem akaró éljeneket a hegyek visszhangozák, 's a nagyszerû jelenetet az ilyest nem látott, nem hallott, csendes kedélyû törökök szobrokká meredten bámulták. – Ez nap kaptam ki a török kormánytól jan. 24 – febr. 2-ig járandó érlelmi váltságomat, 40 piaszt. Asbóth Sándor alezr., Bodola Lajos³¹⁷ főhad. és én, ezen esteli tisztelgés előtt fedeztük fel a kormányzó úr előtt az ökörlite levõk 's a magyar menekvõk nevében, hogy Dembinski Tódor örnagy³¹⁸ (ki szinte az õ köréhez tartozik, 's kinek deli termetû, ifjú, szép, bájos neje Vidintõl óta mélyen tisztelt kormányzónénk megérkezéséig nyájas, kellemes társalgásával kormányzó úr homlokáról a fájdalom 's bú komor ráncait lesimogatta, 's a hontalanság keserû poharát kissé édesítgette) észrevévéen, hogy mi õt 's nejét kormányzó úr körétõl mint felesleges, sõt veszélyes egyéneket el akarjuk távolítani, minket megelőzendõ, ellenünk akar vádlólag kormányzó úr előtt fellépni, hogy mi kormányzó úr körüli magyarok complottirozunk³¹⁹ ellene 's minden német légióbeliek 's lengyelek ellen 's ezeket kormányzó úrhoz bejutni nem engedjük; feltártuk, hogy õ most a napokban már két éjjel magánkívül, részegen hozatott haza szállására a magyar emigráció számára közköltségen felszerelt menageirozó³²⁰ közszállásról, 's hogy a múlt éjjel ott minden pénzét eljátszotta 85 arany adósságot csinált, 's miután neki senki nem akart kölcsönözni, a vele egy asztalnál játszó szolgálja jótállására kapott kölcsönt, 's utóbb ott részegen ablakot tört; elõadatott, hogy õ az, aki Vidinben a kormányzó úr több tiszteletben tartására intetvéen azt mondá: „mit? neki nem kormányzója, neki semmi, mert õ lengyel”, 's így lerántatván az álarc a haszon-'s nagyravágyért mindenét eladni kész jellemtelen egyénrõl, kormányzó úr úgy nyilatkozott, hogy óhajtott volna, ha ezt mi személye nélkül igazítottuk volna el, megkímélve õt a kellemetlen mûködéstõl. Mire válaszunk volt, hogy mi azt már tettük is ezelõtt, többen a jobb gondolkozásúak az emigrációból, õket e szent körétõl eltávolítandók, de õ a kormányzó úr kegyébe bízva intésünket, fenyegetésünket, mocskolásunkat fel sem vette, 's ha most is kormányzó úr nélkül tesszük

e lépést munkánk bizonyosan sikertelen leendne. Végre azt a tanácsot adta, hogy másnap reggel menjünk által Dembinskihez, tudassuk vele a történeteket 's szólítsuk fel arra, hogy kérje kormányzó úrtól elbocsátását a lengyel légióhoz, 's nejét küldje el Waagnerné asszonnyal Konstantinápolyba, ki mostanában induland, így mentve lesz mostani rangja, fedezve piszkos magaviselete 's kockára nem téve neje becsülete. Ellenkező esetben, azaz, ha ezt holnap délig nem teendi, hivatalosan kapja meg kormányzó úrtól azon levelet, melyben a vád ellene leírva, 's mely által ő feleletre szólíttatik fel, 's törvényszék elibe kerül az ügy 's csak roppant gyalázata 's örökös szerencsétlensége lenne következménye.

Febr. 3-án

Reggel Asbóth Sándor vezérlete alatt Ihász Dani alezr., Kabos Károl alezr., Bíró Ede őrnagy,³²¹ Bodola Lajos főhad. és én Dembinski szállására általmentünk, 's mindent mint meg volt hagyva vele tudattunk, 's ígérte, hogy elbocsátását még ma kérni fogja 's nejét Waagnernével Konstantinápolyba küldendi.

Febr. 4-én

Dembinski őrnagy a lengyel légióhozi bocsátását kérte 's kapta kormányzó úrtól.

Febr. 5-én

A fényes Porta határozatát velünk közlendő, régen várt Achmed effendi (másképp Achmedzsi, mely olyan forma értelmű, mint oly egyén, ki a jött leveleket felnyitja, minthogy a padisához menő minden levelek az ő kezébe mennek 's ő nyitja fel; tulajdon neve Rifát) a szultán egyik minisztere dél felé Sumlára érkezett. Érkezése után alig 1 óra múlva kormányzó úrhoz jött, 's egypár óráig ott mulatva minket jó reménnyel hagyva távozott. Estve Asbóth alezredes úr szállásán a negyed nappal ezelőtt használt nemzeti színű lámpákkal a magyar emigráció öszvegyülekezett 's mintegy 200-an a Müdir (főispán forma hivatalnok)nél szállásoló Achmed effendi tiszteletére mentünk. Az utcahosszant elnyúló lámpaözön varázsfénnyel önté el a vidéket. Az udvaron a lámpák nagy körre alakítottak, 's a lámpástalanok 's dalnokok a kör közepét foglalták el. Egy-két darab eldallása után nevünkben Cseh Imre százados³²² török nyelven előadta véleményünket 's forró óhajtásunkat, köszönve a szultánnak nagyszerű kegyét, milyenben egy más nemzet sem részesít vala bennünket, kérve ezt továbbra is; kérve különösen, hogy Kossuth Lajos kormányzónktól, kit azzá egy nemzet bizalma tett, 's melynek kormányát 1 1/2 évig tartotta, ne szakasszon el bennünket, 's ha talán öt fel-

sőbb változhatlan határozat következtében néhány más internálódókkal, mint hallik Kisásziába szállítandónak, szabad legyen őt, akinek tetszik követni. Ismét 2 dal után Achmed effendi válaszolt röviden 's jó reménnyel bocsátott dal 's beszédek után háromszorosan éljeneztetett a padisa és Achmed effendi, 's csendesen kivonulva szétoszlottunk.

Febr. 6-án

Dembinski őrnagyné, Kapner százados és az öreg Waagnerné, szül. Sonnenwert Josepha, társaságában Konstantinápolyba indult, onnan Magyarhonba menendő. 'S így valahára megértük azt, hogy szeretve tisztelt, sőt imádott kis Istenétől szegény honunknak eltávozott azon veszélyes Syren, ki ingerlő bájaival 's csábjaival a Magyarhonban nyomor közt bujkáló nejét 's állása fontosságát szinte feledteté, 's ötöt tőlünk 's az őt imádó nemzetétől csaknem magának ragadá. Önsorsának átadva minden Kossuthot 's nemzetét szerető magyar menekvő öröme, mindnyájunk megvetésével távozott.

Febr. 10-én

Délben kormányzó úr minket svittjéhez³²³ tartozókat u.m. Asbóth Sándor alezr., Waagner Gusztav őrm., Cseh Imre század., Meyerhoffer József főhadn., Grechenek főhadn.³²⁴ és engemet az emigrációból veletartó néhány lelkes egyént u.m. Ihász alezr., Berzenczey László, Bíró Ede őrm., Házmán,³²⁵ Lórody (Eischl) Ede továbbá a személye mellett rendre örködni szokott ordonnance³²⁶ tiszteteket nevez. Török Lajos,³²⁷ Frater Alajos,³²⁸ Wajgli Vilmos,³²⁹ Kinizsi István százados³³⁰ és Bodola Lajos főhadnagy urakat magához behívott. Asszonyunk sírt 's ő leveretve mellette állott legmélyebb fájdalommal közölte velünk az Achmed effendivel most tartott tanácskozmányt, hogy nekünk tőle el kell válnunk. Indulattal mondá, hogy tapasztalta ugyan már mostanában a török kormány gyávaságát, de hogy ily alacsony, mondhatni gorombán, méltánytalanul bánjanak vele, nem hitte, ő tartotta fel eddig a külhatalmak rokonszenvét a török iránt 's hatalmában volt és van azt szétrombolni; mondá a többek közt elfogódva azt hittem uraim! hogy ma temetésük lesz, de gondolám nem szerzek ezzel is nekik örömet, különben is olyan levén én honom hű fiainak, mint a régi keresztényeknek a kereszt, abban hittek, hogy győzni fognak, mondá, hogy a legvégső 's legrosszabb pontra jutott midőn jó emberi, baráti nélkül egyedül kell neki a mívelt világból a tengeren átkelni, de talán a sors úgy rendelte, hogy míg neki a nagy csapást, a magánosságot, elhagyatosságot is meg kell kóstolni. Mondá, hogy magával, nejével együtt öszvesen megengedtetik neki 24 fejet vinni, beleértve

ebbe a podgyászát szállító bolgár kocsisokat is (oh! bölcs török politika!) de, hogy a vele menendő egyének semmi rangra, semmi fizetésre, vagy csak élelemre, számot nem tarthatnak, kérdésére pedig, hogy hát ő mennyi fizetést fog kapni? azon feleletet kapta, hogy ő azt nem tudja, hanem reményli, hogy a szultán a maga fényéhez 's az ő állásához illőt fog adni: ő tehát, ki büszke arra, hogy szegény, nem tudván azt, hogy tudand-e valakit tartani, senkit közülünk nem viend, még moralis tereh nyomja az ő vállát 's nem akarja még azt is magára vállalni, hogy valakinek rossz állapotjéért lélekismerete számadásra vonja: ha ő maga éhezik békén szenved, de ha azt látná, hogy egy másik, ki ő iránti vonzalomból, szívességéből, barátságából ment oda, vele éhez, el nem viselhetné. Annál fogva ily bizonyos rossz sorsra vele menni senkit nem enged. Mi azzal jöttünk ki tőle, hogy eziránt értekezni fogunk Achmed effendivel.

Febr. 11-én

Csakugyan el is mentünk Achmed effendihez, Lórodi Ede szónokunk előadá franczia nyelven, hogy mi azon férfiút, kit 15 millió fő kormányzójának választott 's kit mi most is annak tartunk, semmi esetre el nem hagyjuk, megvetne bennünket nemzetünk, 's méltán, ha mi őt számkivetése helyére egyedül bocsátnók; kértük mondja meg a számot, hogy hányan követhetjük őt 's ott a Portától mi gyámolítatásra számíthatunk. Sima válaszában az egyenes feleletet kikerülé, annyit kivettünk belőle, hogy cselédjein kívül csak 5-6 tisztnek ígérheti, hogy gyámolítást reménylhet, de bizonyost egyáltalában nem mondhat. Estve Házmán és Asbóth urak e tárgyban újra hozzámentek kérni 's válaszul nyerek, hogy maga 's nejevel, cselédjeivel együtt vihet 25 személyt, hanem azoknak neveit holnap reggel hozzá vigyék, hogy ő azokat kategorizálja, mert mint mondá a török Porta ellenségekkel van környezve, kik az internáció végrehajtását őrszemmel kísérik, 's a menendő személyeket úgy kell kategorizálni, hogy azoknak a kormányzóval menetele szemet ne szúrjon. Azon kérdésre, hogy azok kapnak-e 's mennyi segedelmet a Portától?, azt válaszolá :a Porta ki a magyar ügy miatt már 150 millió piasztert kiadott, ki fogja adni még a 151-ket is, de hogy a Porta a mennyiség iránt magát lekötelezze ezt a kormány méltóságán alólinak tartja. A dolgok ily állásában kormányzó úr felszólított bennünket, hogy egyenként vessünk számot magunkkal 's kik őt ily kétes állásban is követni akarjuk, írjuk össze neveinket.

Febr. 12.

Bodola visszalépett, mi neveinket beadtuk, 's bennünket kormányzó úr így kategorizált:

A török császári biztos úgy kívánván, hogy akik követni akarnak Kütahyába ne mint független helyzetű egyének, hanem mint bizonyos minőségben mellettem szolgálatot tevők adassanak be, ez oknál fogva következő módon gondoltam e kívánságnak megfelelni; magában értetvén, hogy ebből a velem jövők között egymás irányában semmi hierarchialis osztályozás nem következik:

Személyzeti lajstrom

Én és nőm	személy: 2
Kíséret	
Tábori segédkar Alezredes Asbóth, Ihász	
Őrnagy Waagner, Bíró urak	4

Ezen urak közül mindenkihez egy-egy tiszt úr mellékeltek, az alezredeshez a kapitányi, az őrnagyokhoz a hadnagy karból tehát: Frater

Kinizsi kapitány 's	
Kalapsza és	
Grechenek főhadnagy urak	4

Irodai kar

1. Igazgató Házmán úr, volt külügyminiszteri-osztályfőnök ezredesi ranggal
2. Tanácsnok Berzenczy úr, volt képviselő 's székelyföldi fő kormánybiztos, ezredesi ranggal
Titoknokok, fogalmazók, fordítók 's írnokok
3. Waigli százados
4. Koszta százados³³¹
5. Török százados
6. Szerényi szolgabíró³³² (századosi rang)
7. László Károl hadnagy urak

7

Házi tiszti kar

1. Magántanácsnok, egyszersmind rendőrfőnök, 's főpénztárnok
Lórody úr, volt belügyminiszteri tanácsnok, rangja alezredes
2. Udvarmester (maitre de hotel) Kappner kapitány úr
3. Udvari káplán Ács úr (kapitányi rang)
4. Orvos Szpaczek kapitány úr³³³
5. Tolmács Cseh kapitány úr
3. cseléd u.m. szakács, inas és Hadzsi³³⁴

5

3

Öszvesen: 25

Február 14-én útiköltségül kaptam 225 piasztert

Február 15-én relutummal kaptam 44 piasztert

Február 15-én

Az internáltak közül heten u.m. Kossuth, Batthyány, Mészáros³³⁵ (ez nem volt a listán, hanem maga ajánlkozott a Kütahyába menetelre) Gyurman,³³⁶ Wysocky lengyel generál,³³⁷ és Perczel Mór, Perczel Miklós.³³⁸ És ezekkel menők öszvesen 40-45, szekereken 's lovakon, lovas dsidás³³⁹ katonák kísérete mellett megindultunk Várna felé 's aznap későn elértünk a 4 órányira eső Jenipazárba

Február 16-án

a 4 órányira fekvő Jesztep³⁴⁰ faluba.

Február 17-én

3 órányira sok malmoknál eső 2 vendégfogadóba – neve Devnehám – szállítottunk.

Február 18-án

Délután ozsonna tájában beértünk Várnára, hol a város szélén mindjárt az ottani pasa nagy lakába szállásoltattunk be, hol estve pompás vacsorával láttattunk el. Említést érdemel különösen az asztalra felhordott fekete, erős, kellemes ízű, a magyar siklősi, nagyharsányihoz hasonló, Várnán termett bor.

Február 19-én

Villásreggelizés után, délután 2 óra tájban elkezdtek bennünket a kikötőbe szállítani, (az internáltakat hintókon, mi pedig a bagázsias³⁴¹ szekerek mellett gyalog) két sor gyaloghuszár között. Az 1000 lépésnyire tengeren horgonyzó Tári-bahri (tari=Isten bahr=tenger arabul=tenger Istene) 240 lóerejű gőzösön délután 5 óra tájban Kütahya felé megindultunk. Naplement tájban már néhányan, mindamelllett, hogy a tenger nyugodt volt a szép, csendes estén, a tengeri betegségbe beleestek. A gőzösön kaptunk vacsorát. Másnap

Febr. 20-án

reggel meglepő volt látni a Nap feljöttét. Varázsszép volt a kelet felé elterült végetlennek látszó zöld tenger felett az aranyzott felhőcsoportozat, és az erős fényű nap felbúvása, mely úgy látszott, mintha a tengerből suhant volna fel. – Ekkor már feltűntek előttünk a Boszporusz torkolatának partjai a két oldaloni világítótoronnyal. Beértünk a szorosba 's a két parton egymással szemközt, egymástól alig egy álgylövésnyire fekvő erősségek között haladtunk. Amint Konstantinápoly felé közeleedtünk, a két part mind jobban-jobban meglepőbb, bámulatos szépségű volt. Mert a két parton csaknem egymást érő kisebb-nagyobb, néhol

falu nagyságú csoportokban a legszebb keleti ízlésű különféle színre festett délceg házak, kastélyok, gyárak, cipruserdők, mulatókertek 's erősségek tűntek fel és el. Ezen szoros olyan, még most téli időben is, mint egy élő nagy panoráma, hol a varázsszépségű tájak egymást gyorsan váltva jönnek az ember elibe, 's a sok szép közül nem tudja az ember, mit nézzen, 's e kéjélvezetbe utóbb elkábulva vallja, hogy a földön ennél szebb nem lehet, mert ily magasztos szépet képzelni sem lehet. – E mulató, bájos szorosan haladva feltűnt szemközt Konstantinápoly egy dombon, sok minaretivel (torony) 's kúptetejű dzsámijaival (török imaház), legelől a domb orrán a szultán szeralja, mely annyira egyszerű 's alacsony épületekből álló, hogy nem császári, de nagyúri laknak sem nézné az ember. Elértük ezt reggel 9 óra tájban, balra hagyva mellettünk a tengerben sziklán épült Leander Thurmot³⁴² (törökül Kiz-kulesi=leány vára), 's a domboldalon elterült Skutarit.³⁴³ Az eső cseperészni kezdett, lementünk a hajóba, daloltunk, mulattunk, ebédeltünk, mi állott juhhús-levesből hosszúmetélttel, hideg főtt juhhúsból 's főtt tengeri sós ízű, jó halból olajjal és olajfa-gyümölcsből, ecettel, olajjal, 's jó veresborból 's feketekávéből. Délután 4 óra felé a gömleki kikötőbe értünk, hol egy álgyűlövésseli jeladásunkra csólnakok úsztak hozzánk, 's kiszállítottak bennünket a partra, hol az internáltak közül a főbbek egy szép úri lakba, mi pedig egy nagy vendégfogadóba a tengerparton beszállásoltattunk, 's naponta délfelé és este 3-4 féle étellel 's felséges jó borral elláttattunk.

Febr. 21-én

Itt pihentünk, délután kedvünkért a török ezredesünk, Szulejmán bej halásztatott, mely alkalommal fogott osztrigát (kagyló), különféle csodálatos alakú halakat, pókot és rákot megkóstoltam.

Gömlek³⁴⁴ egy tengeröböl végénél a tengerhez építve egy domboldalon fekszik a völgyben szőlők 's még zöldséggel gazdag kertek vannak, melyeknek a tél nem ártott semmit, a várost környező hegyek oldala mind olajfával van beültetve, a hegyek teteje még hóval fedve, bárha idelent a városban a legkellemebb tavaszi meleg, tiszta nap van is, annyira, hogy a kikötőnél mandulafák teljes virágzásban voltak.

Febr. 23-án

A hideg eső miatt nem indultunk ki Gömlekből.

Febr. 24-én

Podgyászunkat kétkerekű ökörtaligákra (mert másféle e vidéken nincs) felpakolva, magunk lovakra ülve délelőtt elindultunk Brussa³⁴⁵ felé délnek, a kikötőnél hegyen általvergődve, a göm-

leki kikötő másik könyökénél tavaszi zöld színben virító völgy felett kellemes volt a kilátás a távolabbi havas hegyekre. A völgyben egy kis török falu mellett elhaladva mindig magasabbra-magasabbra hágtunk zöldellő berkekkel borított sziklás hegyek között, 's minél feljebb hágtunk, annál több havat, 's annál nagyobb sarat értünk annyira, hogy ki a magyarországi alföldi őszi rossz utakban 4-5 lóval is elakadva eget káromlásokra fakadt, ily rossz útról tengelyt elnyelő, enyvként ragadó agyagsárról fogalma sem lehet, itt magas hegyeken kormányzó 's Batthyány Kázmér urak hintójait 10-10 lóval nem bírák elvinni, közel falukból hozott 8-8 bivallal vitték azokat keresztül a borzasztó sáros utakon. A hegyeket itt 3-4 hüvelyknyi friss hó fedte, de a sár feneketlen volt. Estve későn beértünk Démirtás nevű faluba, (demir=vad, tas=kő) mely egy sziklás hegy oldalában majd mind 1-2-3 emeletes keleti módon épült házakból áll, 400 házban lakosa 2000, mely selyemtenyésztésből él.

Febr. 25-én

Egy széles, majd egészen szederfákkal sűrűn beültetett termékeny földű rónán keresztül, melyen kanyarogva a ... nevű sebes patak fut a tengerbe, mintegy két órai utazás után beértünk a már egy nap olta mindég szemünk előtt látszó 70-80 minarettel (török imaház tornya) büszkélkedő Kisázsia óriási városába, Brussába.

Olaszországból a magyar forradalom hírére elszökött, 's csak idáig jöhetett néhány honfiaink, 's az utolsó oláh lázadásakor a török által ide internált néhány oláhok minden rendelést megtettek tisztes fogadtatásunkra. Pompás ebédre vártak, 's mindnyájunk számára a városon többnyire görögök házaiba a legkényelmesebb, 's díszesb szállást készítették, de szíves barátink botránkozására Szulejman bej török ezredesünk szívességöket visszautasította, 's mindnyájunkat a pasa lakába szorított be, kivált minket 14önket, a Kossuthoz szorosabban tartozókat, az ő szomszédságában nagy katonai lakterembe, szolgálatot tevő török katonákkal, magunk cselédjeivel, 's a mellénk fogadott örmény szolgálkkkal együve szorított. Élelmezésünk március 9-én nagyon jó volt, 11 órakor volt a 4 féléből álló villásreggeli borral 's csemegevel, estve volt 6-8 tál étel, cukor, süteménnyel, gyümölcs-csel, 's finom borral. De mi megtudván azt, hogy Szulejman bej kosztunkért, az alánk adott ágyneműért, szolgálatért, 's szénért az olasz fogadósnak fejenként, naponként 27 piasztért ad; kértük őt, hogy ne adjon élelmet, hanem annak váltságát, 's ő szolgálatért, szénért, ágyneműért 's gyertyáért lefogva tölünk fejenként 7 piasztért, ezentúl naponként adott mindegyikünknek, kik internáltak nem voltunk, 20 piasztért, az internáltaknak valamivel többet. Ezen város fekvése igen kellemes. Az ekkor még

hóval fedett tetejű Olymp hegy tövében kissé emelkedetten elterülve, a hegyekről rohanó, mély árkot mosott, 's sok malmot hajtó patakok által megszagatva, méltósággal néz a termékeny 's roppant kiterjedésű rónán keresztül a körülte fekvő falvakra 's a rónát bekerítő (még ekkor többnyire havas tetejű) hegyekre. E város hajdan nagyobb lehetett, mit a városon most kívül eső romok, elhagyatott állapotban fél-rom dsámik (imaházak) bizonyítanak. A lakosok számát most némelyek 100, mások 150 000 teszik. Lakosai nagyobb részint törökök, vannak görögök, örmények és zsidók is. – A városnak azon része, hol a görögök 's örmények laknak meglehetősen csinos, helyel-közzel pompás, 2-3 emeletes, keleti módon oszlopokra épült házak vannak, de azon része a városnak, hol a törökök laknak, az utcán nézve ronda, minthogy a törökök, hölgyeik miatt, lakóházaikat keleti fényvel virágoskertté alakított udvarokon benn szokták építeni, még a szomszédok szeméitől is gondosan elkerítkezve, 's az utcára csak istállókat, kamarákat, 's felszereket szoktak építeni, melyek mind meszeletlenek, rendetlenül építettek, 's dűlőfélben lévén a kigyózdó, 1-2 öl széles utcáknak borzasztó színt adnak.

E városban a szorgalom nagy, minden töröknek szükséges mesteremberek vannak, vannak temérdek boltjai, közöttök 2-3 európai módon kiállított. A selyemtenyésztés és szövés igen nagyban megy, majd minden gazdának van szedreskertje, selymet produkál, 's a hölgyek saját lakukban úgy szövik itt a selymet, mint Magyarhon Alföldén a házivásznat, selyemingeket 's gatyákat hordanak még a közrendűek is. – Nevezetes a francia és orosz consulok nagyszerű selyemgombolyító vagy motolláló gyáraik (filatorium).

Nevezetes itt az ulu dsámi=fő imaház, roppant épület két nagy minarettel (torony), 's 20 kúpboltozattal, melyeknek középsője üveggel van fedve, közepén több ágon csorgó szökőkúttal, nagy kömedencébe.

Több császári családok pompás temetkezési helyeik, épületeik is emelik e város díszét. Ilyen a város felső részén a Müráde, mely áll egy dsámiból 6 temetőhellyel (türbe), melyeknek egyikében fekszik II. Muráth³⁴⁶, a többiben családja. Egy másikban a vezető szerint az Engüri királynak (talán Brankovicsnak³⁴⁷) elrablott leányai, kiket a padisah elvett. (megjegyzendő itt, hogy padisah a császár neve, sultán pedig a császári családbelié).

A harmadikban Dsem sultán Jildürim (villám) Bajazet³⁴⁸ öcsöje, ki vezetőként a frankokkal harcolt bátyja ellen, elesett s teste idehozott. Udvarán roppant ciprusok s 5 öl körméretű vastag platánok vannak.

Negyedik a Jesil³⁴⁹ (:zöld:) dsámi, melyben fekszik Cselebi³⁵⁰ (:úrfi:) Mehemed³⁵¹ sultán. Előtte a hegy élén büszkén áll egy

keresztény templomhoz hasonló dsámi, egészen faragott kövek-ből pompás gótikus ablakokkal. Udvaráról pompás kilátás van az alatta elterülő városrészre, a termékeny völgyre, 's a látást határozó hegyekre.

Ötödik a sultán Emir sírboltja, (melybe senkit be nem bocsátanak, csillogó pompáját csak ablakon át nézzük.)

Hatodik a városon kívül, egy kis dombon áll Jildürim Bajazet³⁵² temetkezõ helye, egy nagy dsámi, mely elhagyatott, rongyos állapotjában is büszkén mutat vissza dicsõ virágzó korára.

A vár még a Paleologok³⁵³ korából való; mint minden török várban, kizárólag csak törökök laknak.

Legnevezetesebb a várban egy bizánci stylben épült régi egyház: körítése kapujánál két görög oszlop áll fejtetőre állítva, 's mellette egypár oszlopfõ 's talap. A templom most a törökök által imaházzul használtatik. Belõl gyönyörû mozaikkal van borítva. Az egyik igen vastag oszlopán egy mozaik mű, nagy kettõs kereszt vontá magára figyelmünket, mely a törököknek azelõtt a keresztényekkel nagy mértékben éreztetett türelmetlenségük dacára is sértetlen állapotban van. Egyik falán, mely a mellette állott klastromhoz volt ragasztva, most kívül görög szentek festett képei látszanak, mit a századok dúló viharai sem bírtak lemosni. – Ebben fekszik Orhán padisa,³⁵⁴ Othmán³⁵⁵ fia, ki Brussát elfoglalta 1326ban 's ettõl fogva Brussa fõvárosa volt a török birodalomnak, Drinápoly³⁵⁶ bevételéig. Ugyanazon kerítésben egy sírbolt van, melyben Ali Ozmán sultán és gyermekei fekszenek, a padlata szép mozaik.

Ezen sírboltok többnyire 4-6-8 szegletû, 's kúpfedelû szilárd kõépületek, pompás kiállítással, belsejében középen fekszenek a holtakat fedõ vagy magokban záró nagy kõkoporsók vagy koporsó alakú kõépitvények, melyek többnyire posztóval vannak befedve, a fejkénél egy oszlopra van téve a megholt turbánja; a koporsó körül a Koránnak több apró kötetei, nagy gyertyatartók, 's függõ üvegmécsek, némelyekben lobogók.

Ilyen régi sírbolt Törökhon nagyobb városaiban igen sok van, de annyira elpusztult állapotban, hogy ritkának van a kúpboltozaton felül borítékja, kevésnek van ajtaja, 's többen már kõkoporsó sem találhatik, hanem a kolduló rongyos török dervisek (szerzetesek) ütik fel bennök, mint szent, 's így õket joggal illetõ helyben tanyájokat. Hogy az ily épületek elpusztulnak, nem csuda, mert részint alapítványaik elvesznek, részint pedig mert vérében van a töröknek, épületét amint felépítette, soha többé nem megszeli, nem vakolni, nem újítani. Nyugodtan nézi, hogy furkálják õszve tövét az ott tanyázó állatok, 's mint alakítják át lassan-lassan a kíméletlen idõ vaskarjai a díszes épületet romokká. Így van õ lakóházával is, nem újítja soha; ha õszverogyik, újat épít, de

nem újít. A város közepén emelkedett sziklás dombon van a meglehetősen kiterjedésű vár, melynek omladozott 's repkény borostyánnal buján benőtt falai 's bástyái roppant régiségre 's nem török műre mutatnak.

A várban van az ordító dervisek (török nevök Rufai, ösmertető öltözetük nincs, mesterséget 's kereskedést űznek, 's a városban szerte laknak 's nőszülnek), török szerzetesek klastroma, kiknek isteni tiszteletök bámulatos, babonás és vidító. Az imaterem egyszerű, csinos. A szerzethez tartozók (kik különben megkülönböztető öltönyben nem járnak, a városon szerte laknak 's mesterség, kereskedés vagy más által keresik élelmöket) a teremben körülállva csudálatos és sokszor botrányos testmozgatások között fejük szünteleni jobbra-balra hányása, előre-hátra hajlongás jobb 's bal lábbali szünteleni dobogás közt örült emberéhez is alig, inkább oktalan állatéhoz hasonló értetlen hangokat, mondhatni bőgést adtak. Ezen irtóztató testhánys és ordítás tart majd egy óráig folyvást, hol sebesebben, hol lassabban, mint a közepén éneklő 's dobogásával taktust tartó kántoruk³⁵⁷ a jelt adja. Míg végre néhányan közülök (mint hitetik a néppel) az Isten által megihletve földhöz csapják magokat 's iszonyú görcsök által gombolyaggá húzatnak, szájok tajtékzik, 's az arra rendelt egyének tüstént odasietnek hozzájuk 's döngölés, nyújtóztatás által görcseit megszüntetvén helyére viszik. Közepén a teremnek 3-4-en ülnek, kik úgy látszik a szerzet fejei. Utoljára sok rosta alakú- 's üstdobokat, réztányérokat vesznek elő, 's fülsértő éneklés, csörömpölés közt néhányan közülök ámító mesterséget mutatnak.

A vár fala alatt délre van a forgó dervisek, (török nevük Mevlevi, ösmertető öltözetük csak egy magos, vastag, festetlen, szőr, durva (kalap) ilyen formájú [rajz], mesterséget 's kereskedést űznek, a városon szerte laknak, nőszülnek), zárdája 's imaháza, itt azonban úgy látszik csak a fők, mintegy papjaik laknak, mesterséget vagy kereskedést űznek, megkülönböztető öltözetük egy magyar béreséhez hasonló magos, fakó, sárgás színű, de annál vastagabb posztójú kalap. Isteni tiszteletök ilyen forma: az egyszerű, de csinos, karzattal körül ellátott imaházukba mikor belép, az ajtóval szemközt eső fő rész felé, jobb lába hüvelykét a balra téve, keresztbe tett kezekkel magát mélyen meghajtja, 's a circusban³⁵⁸ állva helyt foglal. Egy darabig a karzaton levő kántor és a főhelyen, arccal az ajtó felé fordulva, térdelő főpap egymást felváltva énekelnek, a hívek csendesen állnak. Egy jó negyed múlva sorban a főpap előtt elhaladva balról jobb felé oldalvást magokat meghajtva körüljárnak néhányszor (az ajtónál és a főpap felé oldalt magokat meghajtva). Azután síppal-dobbal zene kezdődik, mire a hívek derékra felkötött hosszú szoknyájokat

leeresztik, bő ujjú köpenyüket leteszik 's táncra kerekednek, mi abból áll, hogy szétterjesztett kezekkel 's meredt nyakkal balra folyvást sebesen forogva a teremben balra körül-körül haladnak, időnként a főpap felállván mindnyájan egyszerre megállanak 's magokat mélyen meghajtják, 's ismét forognak. Ezen forgás tovább tart fél óránál, 's mind amellet is a rögtöni megállásnál legkisebbé meg nem tántorodik, el nem szédül egy sem. Ez után a főpap előtt sorban elhaladnak, annak kezét megcsókolják 's vele homlokukat érintik, ez után sorban, egyenként megállanak 's egymást megcsókolják.

Március 13-áig kellemes tavaszi idő járt, csak a vén Olymp havas feje juttatta eszünkbe az elmúlt telet. Hanem eznep éjjel elkezdett a hó esni, 's 16-ára térdig érő hó borította a vidéket.

Márc. 16-án

Halt meg bélgyulladásban Mertai Károl, kormányzó úr volt szakácsa, 's temettetett a várostól délkelet felé a katolikusok temetőjén túl, a szedres kertek között temetőnek hagyott kis téren, az Olymp tövében. Társai a földben, egy-két ott nyugvó olasz. Sírját jelöli egy ráfektetett fehér kőtábla, melyre vésve van:

Mertai Károl
Magyar szabadság harcosa,
követve bujdosásban
Kossuth-ot
kimúlt
Brussában Marz 16kán 1850
itt temették
társai.

Ez naptól fogva kormányzó úr számára főzött Németh József³⁵⁹, volt gyalogszázados, ki nem volt ugyan szakács soha, de három-négy tál jóízű, egyszerű ételt naponta az asztalra feladni képes volt. Vállalta pedig ezen terhet magára, önként örömet, a kormányzó úr iránti hő ragaszkodásból, kiért mindnyájan, kik körülte voltunk remegtünk a borzasztó hírek hallatára, hogy Sumlán éltünk után leselkedő osztrák bérgyilkos horvátok Jazmadzsi³⁶⁰ vezérlete alatt ide is megérkeznek a napokban 's kísérnek Küta-hyába, 's hogy Jazmadzsi Várnán az osztrák-franc consul lakán úgy nyilatkozott, hogy Kossuthnak meg kell halnia, mert addig a Habsburg-ház nem lehet nyugodt. Sőt egy bizonyos egyén, kit Kossuth barátjának különben éppen nem mondhatni, titkon tudtára adta, hogy őrizkedjék, mert meg akarják mérgezni. Mely naptól fogva ő a számunkra a muszka consultól vásárlott borból,

miután abban a tojás 24 óra alatt feketévé változott, nem mert inni, óncukrosnak tartván azt.

Néhány nap múlva a hó elfutott, 's ismét kellemes tavaszi napok voltak, a virágzó fáknak az elmúlt hideg 's hó nem ártott. Nevezetes Brussa még természetes meleg, kénes fürdőiről is, melyek a városon kívül nyugotra esnek. Szinte ily meleg fürdők vannak Brussától nyugotra 1/2 mérföldnyire az Olymp oldalán fekvő Csekerge³⁶¹ nevű görög faluban, hova kormányzó úr 's neje naponta, ha az idő 's dolgai engedték, kikocsikázott 's fürdött. Mióta Sumláról eljöttünk kormányzó úr szakállát meghagyta csak az állát borotválta.

Márc. 27-én

írta meg 's küldé el kormányzó úr Éjszak-Amerikába a már ott tartózkodó Újházy László,³⁶² Sáros megyei főispány 's Komárom polgári városparancsnokának magyar követté neveztetését 's felhatalmazását az Éjszak Amerikai Szabad Státusok polgáraihoz írt memorandummal együtt.

Általában míg Brussán voltunk, meg volt tiltva kormányzó úrnak az angol 's francia consulokhozi menetel, hanem azoknak hozzá jönni engedtetett. Általában mindnyájonknak tilos volt az oláh internáltakkali társalgás 's ügynevezett frenk házakhoz bemenetel (frenk = európai). Mindenikünk után egy-egy katona járt, kivel egész nap kinn járhatott, mulathatott az ember.

Ápr. 6-án

Brussából délben kiindultunk. Podgyászainkat tevékre pakolták, magunk számára lovak rendeltettek. Egyébiránt eljött velünk kormányzó, Batthyány, Asbóth és Wysoczki urak hintaja és naiticsánja, kormányzóné, Batthyányné, Gyurmanné és Schuller³⁶³ számára egy-egy palankin vagy tatreván, melyek mindegyikét két-két öszvér vitte függve a légben. Ezek azon esetre voltak rendelve, hogyha a járhatlan utak miatt a hintóknak el kellene maradni. Naplementekor beértünk a 4 órányira fekvő (a törökök a mérföldeket órára számítják, egy óra járásnak neveznek oly távolságot hova sebes gyalog, vagy sebesen lépő ló egy óra alatt eljuthat.) Agszú török faluba (ag=fehér, ősz, szú=víz) nevét vette az Olympról rajta keresztül rohanó fehér színű patakról.

Ápr. 7-én

A 4 órányira fekvő Einigöl³⁶⁴ nevű török városkába.

Ápr. 8-án

A 3 órányira eső Kursunlu (ónas) kis török faluba értünk. Itt természetik a szuszánt, mely a lenmaghoz hasonló lapos, apró mag,

mellyel meghajalva szokták a török szimitdzsik(fehérsütők) a peracet bepergetni, 's mely rajta mondola-forma ízű.

Ápr. 9-én

Az 5 órányira fekvő Bazardsik³⁶⁵ (vásárka) nevű városkába értünk, hol öreg török gazdánk által estve 11-, reggel 6-féle jóízű török étellekkel szívesen vendégeltettünk. Azért jegyzem meg, hogy jóízű étellekkel, mert a töröknek tilos levén a disznó evés, 's a ludat nem szokván hizlalni, az ételre kiolvasztott, tehén-, juh-, kecskevajat használnak, mi rendesen rájok avasodik, és birka 's kecske kövérséget, minek faggyúszaga van, mi miatt az ő zsíros eledelüket mi nem is ehetjük.

Ápr. 10-én

Délig egy patak mellett kanyargó völgyben, két sziklás hegylanc között haladtunk, délben onnan kitérve magos, havas hegyre (Olymp) kapaszkodtunk, 's onnan leereszkedve estvére beértünk a 8 órányira eső Todrug nevű török faluba, az Olymp oldalán, hol mind fenyőhasítványból öszverótt házak vannak.

Ápr. 11-én

A 6 órányira eső Szeid Omar török falucskába értünk. Itt a falakba rakva nagyon sok mangánkövet találtunk, és a lithographirozásnál³⁶⁶ használni szokott sima követ.

Ápr. 12-én

Reggel gyomor elrontás következtében rosszul lettem 's a 4 órányira eső Kütahyáig tatrevánban vittem.

Ápr. 14-én

Bevétel következtében sok epétől megszabadultam, nagyon rosszul voltam.

Ugyanez napon kaptuk ki a török kormánytól, mától számítva egy óra az élelmiváltságot rang szerint, mely egy hadnagy, főhadnagy 's századosra nézve csak egyszeres lévén, oly csekély lett volna (mintegy 37 pizter), hogy vele kijönni egy hónapon lehetlen lett volna, hanem kormányzó úr 's a többi főbb rangúak is a magukéból pótolva 155 piasztert kaptunk.

Batthyány kivül a többi internáltak 's azokat követők mind egy pompás katonai laktanyába szállásoltattunk el 's ágyneművel is, asztalokkal 's székekkel elláttattunk.

Ápr. 15-én

Feküdtem.

Ápr. 17-én
Egészségem helyreállott.

Ápr. 19-én
Pünkösdi innepét ültük Kisásziában, Kütahyán. Dél előtt az emigráns magyarok mind öszvejöttek Asbóth alezredes szobájában a katonai laktanyában, 's közülünk alakított éneklő kar négyes hangra az alább írt darabokat énekelte, 's Ács Gida ref. lelkészünk egyházi beszédet tartott, szentírás azon szavairól „a betű amely megöl, a szellem pedig megelevenít” 's utána az Úrvacsorájában részesített bennünket. A főnökök közül csak kormányzó úr részesült benne.

Az énekek
Előének
"Gyorsan imára!
A haragnak szent kongása hív bennünket hő imára,
Felsütött már keletnek ormán a dicső nap fénysugára:
Boldogul, hogy visszatérjünk, kérjük ért' az ég urát,
Benne vetve bizalmainkat, semmi vész nekünk nem árt,
Gyorsan imára!!!"

Beszéd után
(nehány szó változtatással „Nabukodnezár”³⁶⁷ című dalműből)
Szárnyat ölt fel szívem gondolatja
És repülj az imádott hazába,
Hol a szellők bűvös illatárja
Szerte ömlik a dús halmokon.
Üdvözöljed Duna szent folyóját,
Üdvözöljed Kárpátnak büszke ormát,
Oh! mi édes, mi kínos emléked
Elveszített imádott honom!
Szemeinkben a könnyű forrása;
Melyben látszott öröm csillogása;
Sziveinkben a bűnnek lakása,
Bujdosunk a távol partokon.
Oh nagy Isten! tekintsd szűnked imáját,
Add vissza a magyarnak hazáját,
Vedd le róla szenvedése súlyát,
Irgalom Szentatyánk, irgalom!
(az utolsó sor többször ismételtetik)

Utóének
„Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőszéggel,

Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel,
Bal sors, akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Mebühödte már e nép
a multat s jövőndöt!

Szánd meg isten a magyart
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép
'sat.”

Jegyz. Brussán a húsvéti isteni tiszteletünk éppen ezen módon tartatott szinte katonai, laktanyai szobában, azon különbséggel, hogy ott gr. Batthyány Kázmér és neje is részesültek a szent vacsorában, 's ott mind a három ének elmondattott, itt pedig az utolsó – a vacsorában kevesen részesült hívek korán kitakarodván – elmaradt. Az időjárás ekkoráig majd általjában hűvös volt, mint nálunk ápril elején, a város feletti hegyeken a hó még most is nagy mennyiségben tarkállik. A lugasoknak húzott szőlővesszők most kezdenek hajtani, az alma- ' s körtvélyfák virágaikat most hullatják.

Máj. 25.

Kormányzó úr megtudván, hogy az ő kíséretéből hatan Perczel Mór tábornok által fejenként 50 piszter havidíjjal segítettünk, szörnyű indulatba jött. Felhívatván magához bennünket, előadá, egészen elváltozott, felindult, mondhatni dúlt arccal, hogy miután minket ő hozott ide magával, szorosán 's kizárólag szinte, mint családja tagjai hozzátartozunk, ha valamiben szükségünk van hozzá kell folyamodnunk; mi tudjuk – mint mondá –, hogy neki Perczel halálos ellensége, ki Sumlán egy levelében kinyilatkozattatta, hogy bánja, hogy Magyarországon agyon nem lövette, de még itt is meg fogja ölni, 's hogy mégis attól díjt fogadunk el, ez olyan tett melynek nincs neve a históriában, ezt nem tette vala fel rólunk; szóval előtte becsületünket eljátszottuk, 's szolgálatunkat személye körül többé el nem fogadhatja 's megteszi a lépéseket Stambulba küldetésünkre. – Mindegyikünk elmondá mentségét, el, hogy velünk azon levél nem közöltetvén, hogy a gyűlölség oly nagy legyen közöttök nem tudtuk, mint valósággal annak jelét itt nem is tapasztaljuk; egyébiránt úgy hisszük, hogy hazánk javáért ezen kellemetlen viszonyt magok is igyekeznek megszüntetni, 's nekünk ezt segélye visszadobása által

még kellemetlenebbé tenni nem szabad. Nem tehetjük fel kormányzó úrról, hogy felőlünk azt hinné, hogy ezen segély által irántai vonzalmunk gyengült volna, 's még kevésbé, hogy Perczel Mór részére általcsábított volna bennünket. Mi a segélyt felvettük tőle köszönettel, mint szegény hazafiak egy szíves hazafitól, ki ezen filléreket nélkülözheti; vagy elfogadtuk azt tőle meg gondolatlanságból, de semmi esetre nem rossz szándékból, és így bocsánatát kérjük, egyébiránt, ha szíve hajthatlan, tegye azt, mit jónak vél 's hatalmában áll, mi magunkat rendelkezése alá adjuk. Egyedül Kinizsi nyilatkozott közülünk így: minthogy K. úr iránta bizalmát elvesztette, ő személye körül nem lehetvén, kéri Sztambulba küldetését. – Kormányzó úr válasza értelme ez vala: Ő nem teszi fel rólunk, hogy amit tettünk, rossz célból tettük volna irányában, hanem ezt nem titkolhatja, hogy bizalma irántunk ezáltal csökkent, egyébiránt valamint bizalmat tett csökkent, úgy csak tett állíthat is viszont helyre, majd szemmel tart bennünket, Kinizsire nézve pedig rendelkezni fog. – Három nap hallgatással múlt.

Máj. 29-én

Bíró Ede őrnagy és Frater Alajos százados urak mentek fel kormányzó úrhoz számunkra bocsánatot kérni. Már ekkor egészen csillapult kedélyű volt; mondá, nem teszi ő azt fel rólunk, hogy iránta ezáltal megváltoztunk volna, 's Perczel tábornok urat is ő jó vezérnek, jó hazafinak tartja, csak azért nem helyeselte tettünket, mert tartott attól, hogy Perczel úrnak eszébe talál juthatni valamely lapba azt írni: hogy Kossuth kihozta magával a honfiakat 's itt éhezni, rongyoskodni hagyja őket 's ő kénytelen sorukon segíteni, az efféle becstelenítéstől tartott ő. Egyébaránt ő mindent tökéletesen elfelejt, 's meg nem történtnek tekint, még Kinizsire nézve is, ki úgy hiszi, csak heveségből nyilatkozott úgy, mint szinte ő is túlságosan fel volt ingerlődve.

Három-négy nap múlva mindnyájunkat, kik kormányzó urat ide követtük, magához hívatott, 's többek közt világosan kimondá, hogy ő, mint főnökünk feltétlen függést kíván, hogy ő megkívánja, hogy párthoz tartozzunk, 's az oly egyént, ki az ő nyilvános ellenségeivel is társalog, mint levegőben kapkodót, maga körül meg nem szenvedendi, mi is kimondánk, mi szívünket nyomá, 's tereh-könnyűlten szétoszlottunk.

Jún. 12-én

Ettem Kütahyán legelőszőr cseresznyét, de még ezt falukról hozták be, az ide való még mind zöld. A város feletti kopár hegyekről a hó csak ezen napokban költözött el szegyenletében, hogy már alatta a tövében cseresznyézünk is.

Jún. 18-án

Előhír következtében, kormányzó úr 's neje (szinte mintegy tizenkettőnk kíséretében) Brussa felé az utolsó állomásra Szeid Omerre a kormányzó úr gyermekei elibe lovagoltunk. Velünk jött az egyik török ezredes is Ahmed bej (ki elől mene mindenütt, a legnagyobb gonddal vezette a hintót jó úton) Szeid Omerben csak 1/4 óráig vártunk 's a várva várt kedves, kellemes gyermeki, név szerint Ferenc, Vilma és Lajos, kormányzó úr nővére, Luiza, (Ruttkayné³⁶⁸) 's nevelőjök, Karády Ignác³⁶⁹ kíséretében szerencsésen odaértek. A találkozási, fogadási pillanat magasztosságát nincs költő, nincs festő, ki híven tudná rajzolni, a viszontlátási örömtől sírásra fakadt család heves ölelések közt, végtelennek tetsző forró csókokba fullaszták csaknem egymást, a pillanat nagyszerűsége mindnyájunk szemeibe könnyeket csalt. – Egy órai pihenés után Kütahyába visszalovagoltunk. Itthon a fogadásra szinte rendeletek voltak téve Szulejman bej török ezredes úr által. A gyalogság a laktanya előtt felállítva fegyveresen tisztelgett. A laktanya tetejéni árbocra a török innepet jelenteni szokott lobogó felhúzatott. Az egyik gyermeket Szulejman ezredes úr maga vitte fel. Estvére tűzjáték is volt rendezve, de a nagy szél miatt az másnap tarttatott a Kossuth-kertben.

Jún. 30-án

Mi, kormányzó urat környezők, azon kertben, melyet a kormányzó úr számára a török kormány vett ki haszonbérbe, 's készítette el annak kényelmére, 's melyet mi, ötet környezők rendezénk angol-franc stílusban, 's mely mindennapi mulató- 's tanulóhelyünk, mert aki akar kertbe épített mulatóházban sakkon vagy dominón vagy kuglin vagy a 266 alma-, körte-, meggy-, barack-, 's naspolyafák közt kanyargó 500 lépés hosszú árnyékos úton sétál a mindenütt mellette futó patakocska csörgése 's a felette éneklő fülemilék csattogásán andalogva, – mondom ezen kertben mi kormányzó úr nővére tiszteletére egy estélyt rendeztünk, mely ilyen formán ment véghez. A bejövetelnél mindjárt volt két lámpa, (transparent) az egyiken Nap, másikon Hold újság,³⁷⁰ közepén csillaggal (török címer). A kigyózdzó, gypszegegyű úton fűbe állított két sor mécs fényinél, midőn a mulatóház előtt haladván a meghívott kormányzói család 's a két török ezredes, Wysocki lengyel tábornokkal, a mulatóház emeleti szobájából megzendül az éneklő kar, 's hat, részint operai darabbal, részint népdallal, 's utoljára a Marseillaise-zel mulattatta a közönséget, minden darab közt szinte általunk készített tűzműből 3 röppentyű eresztetvén a magasba, énekek után feleresztettek a röppentyűk mind, meggyújtattak a forgók, 's utoljára első névbetűje, az L bengálitűzzel³⁷¹ írva ragyogott. Ezután a menet a kuglizó színpad alatti

terített asztalok felé vonult, hol a falon ismét három transparent volt, – középső egy nagy L, felette félkörben" üdvez légy kedves vendégünk", alatta az öt körbefogó két babérágak mellett jobbra függött egy L, felette ez irattal, "Isten hozott", balra egy más, ezen felirattal "ha visszatérsz, vidd a nemzetnek üdvözlőletünket"; ezen irat fölött a magyar és török lobogók öszvelengettek, a lobogókon túl látszott a tenger, azon túl hegyek, 's a hegyek mögül felkelő nap. Vacsorához ültünk, 's poharak ürítették a hazáért, nemzetért, Kossuthért 's családjáért. Vacsora után a Szulejman bej által török volt tüzérrel készítettett, mintegy 20 darab röppentyűk szeldelték ismét a setét úrt, 's hazainduláskor meggyújtottuk a kertben felállított bengáli gyertyát, 's fehér világánál a kapuig haladtunk, honnantól ismét a katonai laktanyáig a török tüzér által utcán felállított bengáli tűz világítá utunkat. Egyébránt a társalgás kedvnélküli volt, minek oka az lehetett, hogy kormányzó úr kezébe itt a kertben érkezett levél, melyből a Sumlán maradt emigráns társaink szomorú sorsáról tudósítatik, hogy t.i. török szolgálatba kívánságuk szerént fel nem vétetnek, 's gyárakba sem alkalmaztatnak, 's a török kormány által számukra rendelt 500 piaszter útiköltség kiadásában is sok csempészkedés történik, 's hogy Éjszak-Amerikába, ha alkalom lesz is, csak azok mehetnek, kiknek erre elég költségük van, mi 1 1/2 – 2 ezer piaszterbe belekerül, minthogy a kormány senkit sem szállíttat.

Ezen hírek öt kedvetlen hangulatba hozták, 's azért nem is sokáig mulattunk a kertben.

Júl. 4-én

lásd a következő kötetben

Menekült koromban kaptam

hely	hó-nap	adó neve	garas	para
Sumla	Dec. 15.	Török kormánytól D. 8-13.élelem		
		váltáság Lórodi pénzt.-tól	24	-
"	Dec. 23.	Török Korm. Dec. 13-22. élelmi vált.	40	-
"	1850. Jan. 2.	Dto Dec. 23. – Jan.2.	40	-
"	Jan. 16.	Dto Jan. 3-13.	44	-
"	Jan. 27.	Dto Jan. 14-23.	40	-
"	Febr. 2.	Dto Jan. 24. – Febr. 2-ig	40	-
	Febr. 14.	Dto Útiköltségül	225	-
	Febr. 15.	Dto Febr. 3-13 élelmi vált.	44	-
Brussa	Márc. 9.	Dto Márc. 9 -13. Dto	100	-
"	" 14.	Dto " 14-16. Dto	60	-
"	" 17.	Dto " 17-21. Dto	100	-
"	" 22.	Dto " 22-26. Dto	100	-
"	" 27.	Dto " 27re Dto	20	-
"	" 28.	Dto " 28-Ápr. 1. Dto	100	-
"	Ápr. 2.	Dto Ápr. 2-5. Dto	80	-

Kütahya	Ápr. 14.	Dto	" 14-egy óra	Dto	155	-
"	Máj. 4.	Dto	Dto	pótlék	60	-
"	Máj. 14.	Dto	egy óra ételmi váltáság		250	-
					1522	-
Kütahya	Máj. 14.	Perczel Mór táb. úr havi segély			50	-
"	Jún. 13.	a török kormánytól 1 havi ételem vált.			250	-

Jegyz.: A török kormánytól ebből csak 200 piaszter, 250-re főnökünk s törzstiszteink némelyike által pótoltatott.

Jegyz.: Egy piaszter körülbelül annyi mint Magyarhonban 5 pengő Ft, mert egy magyar arany 55 piaszter, egy huszas 140-150 para.

Jegyzet

³⁰⁵ Bárdy Rudolf eredetileg altiszt a császári hadseregben. 1849. április 19-én Türr Istvánnal átszökik a piemonti hadsereghez. Vidinbe megy Kossuthoz. Megtámadja a sumlai osztrák konzulátust, amiért a törökök letartóztatják, megszökik és Londonba megy, innen Konstantinápolyba, ismét Londonba, majd Amerikába távozik. Végül Argentínában telepedik le és ott is hal meg. Kalandjait megírta angol nyelven: *Adventures of Rudolf Bárdy de Kovátsi Hungarian Exile in Italy, Hungary and Turkey*.

³⁰⁶ Berzenczey László (1820-1884), a szabadságharc idején Erdély polgári főbiztosa. Az emigrációban Kossuthal ment Amerikába, beutazta az egész világot, 1854-ben részt vett a krími háborúban. 1867-ben tért haza ausztriai internálás után. 1873-ban elindult a magyarok őshazájának felkutatására, élete végére agya elborult.

³⁰⁷ rendőri felügyelet alatt álló kényszerlakóhelyre telepít (latin)

³⁰⁸ Prick József (1823-1872), az 1848-iki szabadságharc Törökországban találta, onnan hazatért, majd Világos után Törökországba bujdosott, majd az USA-ba, 1872-től Torontál vármegye alispánja.

³⁰⁹ Carossini, Giuseppe – sardíniai konzul, Kossuth belgrádi ügynöke

³¹⁰ Waagner, Gustaw Wenzel (1813- ?), a szabadságharcban honvéd őrnagy, ütegparancsnok, később a felső-tiszai hadtest felszerelési igazgatója, majd a bánáti salétromgyár országos főfelügyelője. Emigrál, az amerikai polgárháborúban hadmérnök ezredes az északi oldalon.

³¹¹ Meyerhoffer János honvéd százados. Világos után Pesten marad, majd ő kaulozolja Kossuthné Sumlába A morningville-i magyar fegyvergyárban a kísérleteket irányítja. Később szivargyárat alapít.

³¹² Bennett Henry, a várnai angol konzul titkára

³¹³ Pollák Móric, honvédtiszt, osztrák kém

³¹⁴ Halim pasa, altábornagy, sumlai kormányzó

³¹⁵ Asbóth Sándor (1811-1868), honvéd alezredes, Kossuth kormányzói hivatala katonai osztályának vezetője, Kossuth szárnysegédje Törökországban, majd Amerikába emigrált, az északi oldalon részt vett a polgárháborúban, 1866-tól az Egyesült Államok argentinai és uruguayai nagykövete.

³¹⁶ jelmondatos, hordozható tábla

³¹⁷ Bodola Lajos (1825-1881), királyi főmérnök, Bemhez csatlakozik, majd török szolgálatba áll, azután Itáliában szakmai munkát végez.

³¹⁸ Dembinski Tivadar gróf (? – 1858), lengyel származású honvéd őrnagy. Felesége a feltűnően szép, temesvári születésű Hogl Emília volt. Dembinski korai halála után Rombauer Róberthez ment feleségül, aki később megírta felesége küzdelmes életének történetét.

³¹⁹ komplot – összeesküvés (francia-német)

³²⁰ menázi – ellátás, élelmezés

³²¹ Bíró Ede (1806-1871), vagyontalan, polgári származású honvéd őrnagy. Törökországba emigrál, majd 1851-től az USA-ban él, 1857-ben hazatér, 5 év várfogságra ítélik, 1859-ben kegyelmet kap. 1861-től hivatalnok Kolozsvárott.

³²² Cseh Imre (1805-1852), székely születésű, Konstantinápolyban él, a szabadságharc hírére hazatér. Főhadnagy, százados, majd a vöröstornyi dandár vezérkari tisztje. Vidinben, Sumlán, Kütahyán Kossuth török tolmácsa.

³²³ suite – kíséret (francia)

³²⁴ Grechenek György (1825-1862), honvéd hadnagy, hadmérnök. Emigrál, az USA-ban New York állam csatornahálózatát építi ki. A polgárháborúban az északi oldalon harcol, 1862-ben Williamsburgnál sebeibe belehal.

³²⁵ Házmán Ferenc (1810-1894), tisztviselő volt Buda város szolgálatában. Az első felelős minisztériumban belügyi államtitkár, a Szemere-kormányban a

külgyminiszterium tanácsosa. Világos után Szemerével ő rejtette el a koronát, majd emigrál. Hazatér, ő lesz Buda utolsó polgármestere.

³²⁶ ordonánc – tiszt mellé szolgálatra beosztott katona

³²⁷ Török Lajos (1813-1870), volt nemesi testőr, kilépett dzsidás. Erdély felszabadításában vesz részt, Havasalföldre menekül. Törökországba emigrál, majd 1851-ben az USA-ba, New Yorkban kocsmáros. 1857-ben amnesztiával hazatér.

³²⁸ Fráter Alajos nemzetőr kapitány, honvéd százados, 1849-ben emigrál az Egyesült Államokba, majd Angliába, 1856-ban visszatér Magyarországra.

³²⁹ Waigli Vilmos (1810-1876), nagyváradi születésű, az emigrációban Kossuth magántitkára. New Yorkban szivarüzletet nyitott, az emigráció pénztárnoka.

³³⁰ Kinizsi István (1826-1886), honvéd százados, a cári csapatok Havasalföldre szorítják, Kossuth közvetlen környezetéhez tartozik, internálás után Londonba megy, 1851-től az USA-ban él, Bostonban lovaglóiskolát nyit, később hazatér és Küküllő megye szolgabírája lesz.

³³¹ Koszta Márton (? – 1858), honvéd százados. Törökországba menekül, USA-ba emigrál. 1853-ban nevezetes nemzetközi bonyodalom főszereplője lett. Az Egyesült Államokból Szmirnába (ma Izmir) utazott, a kikötőben az osztrák követtség által felbérelt csavargók a tengerbe taszították, majd a kikötőben horgonyzó osztrák hadihajó fedélzetére vitték, ahol vasra verték. A kikötőbe véletlenül befutó amerikai hadihajó kapitánya, Ingraham kikényszerítette szabadon bocsátását.

³³² Szerényi Antal (? – 1856), krassói szolgabíró. Törökországba menekül, majd 1851-ben Amerikába megy, Flushingban nevelő a Mitchel családnál.

³³³ Szpaczek Lajos (? – 1859), lengyel származású orvos, 1848-ban a lengyel légiorvos, Kossuthot követte az emigrációba, az USA-ban hal meg.

³³⁴ arab szolgálta

³³⁵ Mészáros Lázár (1796-1858), honvéd altábornagy, hadügyminiszter, fővezér, MTA levelező tagja. Törökországba, USA-ba, majd Angliába emigrál, ott is hal meg.

³³⁶ Gyurman Adolf (1813-1869), újságíró, Kossuth Pesti Hírlapjánál is dolgozott, a szabadságharc alatt a Közlönyt, a kormány hivatalos lapját szerkesztette. Törökországba, USA-ba, Angliába emigrál. 1863-ban hazatér és újságíróként dolgozik.

³³⁷ Wysocki, Józef (1809-1874), lengyel tábornok. 1848-49-ben Magyarországon harcolt az osztrákok ellen. Törökországba, USA-ba emigrál, 1853-tól Franciaországban él, de részt vesz a lengyelek mozgalmaiban.

³³⁸ Perczel Miklós (1812-1904), a reformkori ellenzék tagja, országgyűlési képviselő, a szabadságharcban előbb nemzetőr őrnagy, végül honvéd ezredes, kimenekül, az amerikai polgárháborúban ezredes, 1868 után Baranya megye főispánja.

³³⁹ dzsida – hosszú, lándzsászerű lovassági szűrőfegyver

³⁴⁰ Jasü Tepe (Törökország)

³⁴¹ bagázs – poggyász

³⁴² Utalás Héro és Leander mítoszára, Héro minden éjszaka Helleszponoszon átúszva látogatta meg kedvesét a toronyban, egy éjszaka a tengerbe fulladt.

³⁴³ Úsküdar (Törökország)

³⁴⁴ Gemlik (Törökország)

³⁴⁵ Bursa (Törökország)

³⁴⁶ II. Murád (1421-1451) török szultán

³⁴⁷ A Brankovics-ház Szerbiában 1427-1459-ig uralkodott, engüri-magyar királynak nevezik a szövetségben, de csak szövetségese volt a magyar királynak, Zsigmondnak.

³⁴⁸ Yildirim Beyazit

³⁴⁹ Yesil

³⁵⁰ Çelebi

³⁵¹ II. (Hódító) Mohamed (1451-1481), II. Murád fia

- ³⁵² II. Bajazid (1481-1512)
- ³⁵³ Palailogosz – bizánci uralkodóház 1259-1453, VIII. Mihály az alapító.
- ³⁵⁴ Orhán szultán (1324-1362)
- ³⁵⁵ I. Oszmán szultán (1280-1324)
- ³⁵⁶ Edirne (Törökország)
- ³⁵⁷ kántor – az énekes szertartásokat énekszóval vezető egyházi alkalmazott
- ³⁵⁸ circus-kör (latin), itt jelentése körben állva
- ³⁵⁹ Németh József – a Nógrád megyei önkéntes nemzetőr zászlóaljban szolgál. Részt vesz a Jellaëelleni harcokban. 1849 decemberében Kütahya-ba emigrál. Az amerikai polgárháborúban, a Benton-huszárok egyik ezredese lesz. A polgárháború után Georgiában más magyarokkal együtt létrehozta a Buda nevű szölkültúrát.
- ³⁶⁰ Jazmagy (Jasmagy) Gábor – mérnök, keleti tolmács, az osztrák rendörség egyik legveszedelmesebb ügynöke.
- ³⁶¹ Çekirge (Törökország)
- ³⁶² Újházy László (1795-1870), 1848-ban Sáros megye főispánja és kormánybiztos, a komáromi vár parancsnoka. Észak-Amerikába emigrált, Iowa államban New-Buda néven magyar telepet hozott létre, 1851-ben Texasba költözött, új telepét Sírmezőnek nevezte. 1861-64 között az USA anconai konzulja, 1867-ben nyílt levéllel tiltakozott a kiegyezés ellen.
- ³⁶³ Szöllösy Nagy Ferenc – eredeti neve Schuller. 1851-ben Törökországból Angliába ment Dancs Lajos csoportjával, innen jutott ki az USA-ba.
- ³⁶⁴ Inegöl (Törökország)
- ³⁶⁵ Basardjik (Törökország)
- ³⁶⁶ litográfia – könyomtatás, egyfajta sokszorosító eljárás
- ³⁶⁷ Verdi: Nabucco című operája
- ³⁶⁸ Ruttkay Józsefné Kossuth Lujza (1810-1902), Kossuth idősebbik húga, 1852-ben anyjával emigrál Brüsszelbe, majd annak halála után Amerikában telepedik le.
- ³⁶⁹ Karády Ignác – 1848-tól Kossuth fiainak nevelője, tovább kísérte a fiúkat mindenhova. Londonból Amerikába vitorlázott, a hajón halt meg 1858-ban.
- ³⁷⁰ újhold
- ³⁷¹ Bengáli tűz – lángszínező sókat, éghető anyagokat és oxidálószert tartalmazó, színes fénnel égő porkeverék tűzijátékokhoz.

IV. Füzet

1850. július 4-től 1851. május 8-ig

1. Jegyzet: Kütahyán a cseresznye csak a hó elején kezdett érni, a meggy pedig közepe felé pirulni.
Zöldpaszulyt lehetett legelőször Júl. 8-a táján látni. Júl. vég 's august első napjaiban kezdték a búzát kapálni. Aug. 7-én lehetett először ehető, gyenge tengerit látni. A szentivány alma érett august elején.
2. A kánikulában a hőség volt árnyékban Reaumur³⁷² szerint 20-25 fok. – A tavasz amilyen nagyon esős volt, a nyár éppen oly száraz.
Októberben a meleg volt, 10-20 Reaumur, átaljában száraz.
Novemberben " " 0-15 Reaumur esős, kevés havas, ködös, [...].
Decemb. 9-én hó borította a földet, éjjel 3-9 fok hideg, nappal 0-5.
Dec. 16 -án meglágyult, tiszta őszi napok jöttek.
"31-én hó borította a földet 4 fok hideggel.

Júl. 4-én

Kormányzóné asszony estélyt tartott a kertben, hova hivatalosok voltunk, kik Kormányzó urat ide követtük, a két török ezredes és egy őrnagy 's Wysocki tábornok úr harmadmagával. Vacsora alatt poharak ürítették nemzetünkért, Kossuthért, családjáért, különösen Luiza nővériért, kinek egyszersmind átadatott az általunk török pénzből (9 darab egy piaszteres ezüst és 1 darab 50 piaszteres arany) 100 piaszteren készített emlékkarperec, melybe az aranyat foglaló ezüstbe belől ez vésetett „Kossuth követői, Küitahia. 1850.”

Júl. 7-én

Érkeztek Kütahyába az új internáltak Sumlából, lengyel öszvesen 15 (5 internált, velek 4 tiszt 6 szolgál) fő köztök Bulharyn György tábornok,³⁷³ és két magyar két szolgálóval. Az egyik magyar Fockner alezredes³⁷⁴, ki Kossuthot ide követni nem akarta, Sumlán az osztrák consullal társalgott, 's ennél fogva őt mint osztrák kémét gyanús szemmel tartjuk, mint szinte a másikat, Lülley³⁷⁵ nevű magyar zsidót, kit szabadságharcunkban mint kémét használtunk, 's ki vallomása szerint Sumlán Jazmagy osztrák ügynök által amnesztiával haza szóló szabad útlevéllel, 's osztrák hivatallal kínáltatott meg. Meglátjuk kik ök!

Júl. 11-én

Kezdődött a törököknek Ramazán nevű böjti hónapja. Egész hónapon át naponta hajnaltól késő estig, azaz naplementéig sem esznek, sem isznak, sem dohányoznak, hanem ekkor elkezdik az evést, ivást, dohányzást, 's szokásuk ellenére ekkor későn este is boltok 's kávéházak kinyitják, szurkos fenyőmáglyákkal az előtti tér kivilágítva, hol a törökök tömegekben letelepedve esznek, isznak, dohányoznak, az egészen kivilágított templomokban imádkoznak (a keringők körkarzataik minden nap kivilágítják).

Júl. 12-én

Érkezett ismét Kütahyába Dembinski tábornok³⁷⁶ négy kísérőjével, Kovács István őrnagy³⁷⁷ nejével (kivel Sumlán kelt össze, előbb, hogy ez megtörténhetnék, – minthogy ő r.[ómai]kat. pap volt 's neje is kat. – mindketten ref. vallásra térvén;), Szabó Samu hadnagy³⁷⁸ inas szíj alatt követte őket.³⁷⁹

Júl. 15-én

Érkezett ide Waagnerné, ki kormányzóné asszony Sumlára hozása után Magyarországra, a Kossuth gyermekei kiszóktatása végett kormányzó úr által, néhány száz aranyra szóló utalványnyal visszabocsátatott. De az osztrák kormány maga is hajlandó lévén a gyermekek kiküldésére, az ő közbenjárása nélkül már előbb kibocsátattak.

Aug. 2-án

Indult vissza Kossuth testvére, Ruttkayné, Magyarországra. (Passzusa adva volt 2 óra hazáig, de 3 óra is eltelék, míg hazaér), mi Kossuth követői, 's a lengyelek közül néhányan elkísérték őt egy órányira Korm. úr egész családjával együtt. Mily fájdalmas, mily érzékenyítő volt a családi búcsú, azt híven nem bírom leírni. Azon mély fájdalmat a sok időre, talán örökre elválás miatt, melyet a könnyben úszó szemek 's hosszú, forró ölelések mutattak, a viszontlátás szent reménye, 's a kétség görcsös fájdalma mint változtatták egymást az arcokon, nincs emberi kéz, mely híven rajzolhassa. – Az elválásnak meg kellett lenni, a nemes hölgy kíséretével Brussa felé ellovagolt, 's mi könnyes szemekkel kísértük, míg a közel hegyorom előlünk talán örökre eltakarta. – Két nappal ezután indult utánnok Kütahyából Thompson úr, kiről a télen oly hír terjedt el, hogy muszka bérenc, 's hogy a Vidinben kormányzó úr által kezébe adott leveleket is a muszkanak általadta volt. Mindez alkalmasint hamis hír volt, mert kormányzó úr most újólaj többekkel bízta meg a mi ügyünkben. Most nem Thompson, hanem Hamilton álnév alatt utazott itt.

Aug. 8-án

Délután sok álgýúdürgések hirdették a várhegyről, hogy a böjtnek vége. Ezen hosszú böjt neveztetik Ramazánnak. Ezen böjtjök a törököknek tart egy hóig, mely idő alatt soha egész nap semmit nem esznek, nem isznak (még vizet sem), 's nem dohányoznak naplementig, amidőn a szabadságot egy álgýúdurranás hirdeti. Ekkor elkezdenek enni, inni, a kávé, serbet³⁸⁰ foly, a kávéházak kívül-belől vendégekkel tömvek, kiknek az utca szurkosfenyő máglyákkal világíttatik. Máskor a török városok naplement után mind kihaltak, a boltok bezárvák és az utcán egy lélek sem jár; de ekkor a dohány, cukor 's kávé áruló boltok nyitvák a nép az utcát ellepi, 's tolong, a gyermekek az utcákon rakétákkal 's patantyúkkal játszanak, zсібongnak, még asszonyok is járkálnak. Ez így megy éjfél után mintegy 2 óráig, amidőn egy álgýülvés-sel figyelmeztetik a város, hogy ételét készítse, 's vegyen magához minél előbb, mert egy óra múlva vége a mulatságnak. Ez után egy órával két álgýülvés megtiltja az evést, ivást, dohányzást. Lefeküsznek 's alusznak oly soká, hogy a boltok másnap délig is alig nyiladoznak ki. – Ezen hónapban nappal koplálnak, de éjjel annál többet esznek, ekkor még a szegény is, habár háza utána megy, jól él. Tejet, vaját, tojást e hóban alig kapni.

Aug. 9-10-11-én

A törököknek nagy innepjük volt, neve Bájrárm. Szokás ezen innepben a szegények közti pénzosztogatás, egymás meglátogatása, üdvözlése, és a felsőbbeknélí tisztelgés. A katonaság ekkor, kivált első napon egész parádében volt, 's tisztelgett főtisztjeinél.

Kormányzó úr is meglátogatta kíséretével a két török ezredest, Szulejmánt és Ahmedet. Estve a padisa költségén a katonaság multságára a katonai laktanya előtt szép tűzijáték tartatott, készítette azt egy kiszolgált török tűzérőrmester. Ez után az udvarra vonult a közönség 's két szurkosfenyő máglya világánál a földre törökösen letelepedett katonaság által képzett körben táncolt két fogadott táncos-gyermek(köcseknek hívják az ilyet) 's pajazzójak³⁸¹ táncolt, később átöltözött, 6 katona járta felfegyverkezve kardforgatás és pisztolylövöldözés közt a rablótáncot. Ez után a sarokban felállított gyékénysátorkához tódult 's földre települt a közönség 's mély figyelemmel, közben nagyokat nevetve bámulta a nekünk szerfelett silány árnyékbábjátékot. – Éppen ily esti multság volt 11-én is.

Aug. 25-én

Mi kormányzó úr kísérei, néhányan a lengyelek közül is 's más magyarok, felmentünk kormányzó úrhoz, Berzenczey László úr tolmácsolá névnapi óhajtásunkat. Kormányzó úr válasza után

kért bennünket, hogy maradjunk nála egy pár percig gyermekei tudományos előmenetelét meghallgatandók. A gyermekeknek az első nyilvános próbatétek volt. Mert 1849-ben Pestről éppen azon napon kellett Szegedre húzódnai, mely nap akarták az elsőt tartani, azután pedig 7 havi osztrák fogságuk alatt az addig tanultakat csaknem elfeledték. Feleletök bátor 's értelmes volt mindenből u.m. Magyarhon történetiből, francia nyelvből, sztereometriából³⁸², számolásból, természettanból 's szavalásból. Írásuk szép, rajzolásuk nagyon kielégítő. Könyvből ők semmit nem tanultak, mindent hallásból. Hanem mit tanultak azt felfogásuk után 's maguk stílusával leírták. Nevezetes azon erős önmeggyőződésük feleletök helyességéről, mely szerént akár tréfából, akár tévedésből hibáztatták feleletöket, bátran tagadták azt 's megmutatták feleletök helyességét. – Nagyreményű sarjadék!!!!

Sept. 8-án

Érkezett Kütahyába Jazmagy nevű osztrák – inkább kém, vagy bérgyilkos, mint – biztos. Jövelekor őt Szulejmán bej tüstént kikérdezte, hogy miért jött ide? Ő igaz török útlevéllal jött ide, mint mondá némely jóbarátaihoz, azonkívül Batthyány és Mészáros urakkal is szeretne beszélni. Amahhoz elment vele Szulejmán bej, emehhez pedig, minthogy a laktanyába lakik, nem szabad lévén neki bemenni, Szulejmán bejnél beszélt vele. Mindkettőt amnesztiával kecsegtette, folyamodásra akarta persvadeálni,³⁸³ de mindkettő által erre meghatalmazása mutatására szólíttatván fel, miután azt nem tudott mutatni, gúnyosan elutasított. Kormányzó úr által Szulejmán bej Jazmagy rögtöni kiűzetésére szólíttatott fel; de már ő ekkor annak 24 órai ittlételt engedvén, adott szava ellenére azt nem teljesíthette. Hanem ígéré, hogyha 24 óra elteltével távozni nem akarna legcsúfosabban űzi ki a városból.

Szept. 9-én

Jazmagy itt semmiben célját nem érve visszaindult Stambulba, hol ő az osztrák követségénél tolmács. e.a. ő örmény születésű.

Szept. 14-én

Kapta a postán Szulejmán bej a hivatalos levelet Stambulból, mely tudára adja Jazmagy jövetelét 's inti, hogy ébren legyen 's vigyázzon, hogy az internáltak 's azok kísérőihöz se testi-, se lelki-képpen ne férhessen, 's hogy magának itt fészket ne csináljon.

Szept. 22-én

Érkezett Kütahyába hozzánk Perczel Mór tábornok úr neje 's Mór és Irma gyermekei. Eznapi a meleg volt 21 fok Reaumur, árnyékban, délután nagy záporosó volt kevés jéggel keverve.

Ugyancsak Perczelnével érkeztek ide Stambulból Dobokai József erdélyi rendőrség elnöke, Dézsi Gerő huszárörnagy, és Szabó Sándor ezredes³⁸⁴ urak.

Okt. 1-én

Adott ki kormányzó úr Asbóth Sándor alezredes úrnak egy velünk inspectios³⁸⁵ tisztekkal közlendő rendeletet, melyben érintvén, hogy ezen szolgálatot szorosán a katonai disciplina alapján szabályozni 's a szabályzat szerint kezelteni akarja; rendeli, hogy ezen szabályokat szerkesztvén megerősítés végett vele közölje, helybenhagyás után regulamentumul szolgálendő, továbbá, hogy az inspekcionális tiszti személyzet körébeni felvétel, vagy attóli felmentés természetesen ő magának lévén fenntartva, a szolgálati rendrei felügyelet és a kellő disciplina fenntartása alezredes úrnak vezérsegédi tisztehez és hatóságához tartozik, minek egész terjedelmébeni szigorúan pontos teljesítését megvárja. A végén kötelez bennünket, hogy a nevezett alezredes urat testületünk főnökének ismerjük, vele katonailag szokott hivatalos viszonyban állandunk 's magunkat ahhoz szintűgy alkalmazandjuk, mintha benn a honban a kormányzói hivatalban volnánk. Testületünk két tagjai Koszta Márton és Harczi³⁸⁶ egész kifakadással nyilatkoztak Kossuth irányában, hogy ők, mint szabad polgárok semmi szabályok alá magokat nem adják; hogy Kossuth Magyarhonból nem mint kormányzó, hanem csak, mint polgár jött ki, micsoda felsőséget affectál itt ezen rendelettel. Nem hallgathatva tovább a botrányos nyilatkozatot elhallgattattuk őket 's gyűlésünkben ők távoztak. Testületünk első tagjai önként állván össze a Kossuthot fenyegető veszélykor Sumlán 's önként fogadván magok kebelébe új tagokat 's csak helybehagyás végett terjeszték kormányzó úr elibe. Kértük őt írásban, hagyja meg testületünket továbbra is önállásában, legyen ő maga, mint eddig közvetlen parancsnokunk, akarata nekünk elég törvény, az önkéntes szíves szolgálatot szigorú szabályok által ne változtassa disciplináris hideg köteleességgé. Másnap

Okt. 2-án

minket, kiknek nevében a folyamodvány írva adatott be: név szerint, Fráter Alajos százados, Török Lajos százados, Waigli Vilmos százados, Kalapsza János főh., Grechenek György főhadn. és László Károl hadnagy (Timári Bálint szolgabíró külön nyilatkozott, Kinizsi István kapit. beteg volt, 's Meyerhoffert és Szabó Samut, mint akik ellen volt folyamodványunk egy része, meg nem kérdeztük.) minket hatunkat kormányzó úr magához hivatott megilletődve adta értésünkre, hogy iratunkban éppen azt látja, mi oka volt honunk bukásának, t.i. felsőbbség nem

ismerés, egymás elleni torzsalkodás. Tudatá velünk, hogy a török kormány irányában állásunk kívánja, hogy tisztí személyzete rendezve 's szabályozva legyen, 's hogy különben is, vénaszszonyként kiadott rendeletét teljesítetlen vissza nem veheti. A Meyerhoffer eltávolítását illeti, miután érzékenyen nyilatkozott, hogy ez az egy ember ki neki nem, hanem annak ő tartozik, mert nejét szabadítá meg az osztrák gyilkosok kezéből; kért bennünket, ne hozzuk oly kínos helyzetbe, hogy vagy neje megmentőjét verje el hálátlanul, vagy kérésünk nem teljesítésével minket sértsen. Egyébaránt fogadja, hogy a szabályok sem tisztí becsületünket, sem hazafiúi indulatunkat sérteni nem fogják; mert Istenére állítja, hogy becsületünk magunk előtt nem drágább, mint ő előtte. Csak legyünk csendesen, most a napokban sorsunk elhatározatik 's meglehet úgyis el kell egymástól válnunk, váljunk el becsületesen, ne csináljunk nagy zajt, hogy mások örömmel mondhassák „ni magok közt meghasonlottak”.

Waigli ekkor kormányzó úrnak megígéré, hogy még holnap Meyerhoffere nézve felvilágosítást fog adni 's mi nyilatkozat nélkül távoztunk.

Okt. 3-án

Waigli bebizonyítá kormányzó úrnak, hogy nem Meyerhoffer hozta ki a nejét, hanem inkább a hivatal nélküli, kenyér nélküli börtönből akkor bocsátottat ő hozta magával, hogy legyen az úton velek férfi. Az inspekción folytattuk Kinizsivel heten, rendesen.

Kosztá tettén csudálkozik kormányzó úr, mert ezt hozzá ragaszkodónak 's különösen rendszeretőnek 's tartónak hitte. Hanem, hogy Harczi, így hetykélkedik, az a Harczy kit mint kocsis úgy loptunk magunkkal által Kisázsiba 's ki mint szökött, itt is a török kormánytól semmit nem kapván eleinte, kormányzó úr által segítettetett maga szük fizetéséből elszakasztott havidíjjal. A hálátlan fagyott kígyó! a rajta szánakozót nem pirul megcsípni.

Okt. 5-én

Dobokai és Dézsi urak Stambulba visszaindultak. Ezeketől küldtem Allérn Jakab stambuli pénztőzsér kezébe kis Magyarhonba küldendő leveleimet egy boríték alatt pesti posztókereskedő, Nádosy István úrhoz utasítandót. Az egyik Simon István sógoromnak, a másik Horváth János mérnök úrnak mindegyiket 1. szám alatt.

Okt. 12-én

Érkeztek Stambulból együtt Urquhart³⁸⁷ angol parlamentarís tag, író, nagy szónok, nagy tory, a muszkának halálos ellensége, a töröknek nagy barátja, a magyaroknak hatalmas pártfogója, az

európai túlságos civilisációt, mint minden rossznak okát megveti, a magyarok harcát igazságosnak elismeri, a keleti egyszerűséget, mint minden jó kútforrását becsüli. Kossuthot Európa legjelesebb diplomatájának tartja, 's azt mondá, hogy azon nemzetnek ügye, ki ily embert állíta élire, nem lehet igazságtalan. Thompson angol, Kossuthnak régi ösmerőse, megbízottja. Messingberd angol gárdatiszt,³⁸⁸ nagyon gazdag, ki ha a körülményeink majdan hazaparancsolnak elnyomott szabadságunk kivívására fegyvert fogni, ígéré, hogy pénzzel segített bennünket, 1/2 zászlóaljta a maga költségén állítand, 's maga is velünk harcoland. Eleven, ügyes, ifjú ember. Regaldi olasz rögtönző költő;³⁸⁹ amilyen jeles ő ebben, éppen oly ügyetlen ő az életben, szórakozott, kimondhatlan félnék lovagló, a nevetségig; a macskától úgy fél, mint valami dühös ebtől stef. [s több efféle] Regaldi lovaglási félnéksége felfoghatása végett leírom az ő visszaindulását Stambulba lóháton (török szokás szerint). Törökhonban szokás az, hogy midőn török hivatalnokok vagy tekintélyes idegenek indulnak útra, melléjük útitársul szolgálás és fedezés végett úgynevezett kavász adatik (olyan forma, mint a pandúr). Ez kerít az útra lovakat nyereg és podgyász alá, fizetésért; és teljesíti az utazás alatt előforduló szolgálatokat. Az ilyen lovakat a környékbeli földművesektől rendelik ki, kik magok is, vagy legalább közülök egy, a többi által is megbízott, lóra ül a lovaknak visszavezetése 's a bér felvétele végett. A török földművesek lovai, mint a magyar 1/4 telkes jobbágyokéi, rendesen aprók, 's rosszak; de ha van is nekik jó lovuk, utasok alá mindég a rosszat adják. Midőn a Stambulba visszaindulás reggelén Regaldi és útitársai számára rendelt lovak a katonai laktanya elibe állítottak, Regaldi azokból is a legjámorabbnak látszót választotta, ki búsan hajtotta le fejét, talán a gondolatra, hogy neki utazni kell 's még más is vinni. Midőn Regaldi fel akart mászni kérte a kavászt, hogy tartsa a lovat a zabolánál fogva erősen. Remegve, óvatosan közeledett azután hozzá mint valamely szilaj állathoz. Nagy nehezen felmászott, 's öszvecsukott esernyőjét hóna alá szorítva, öszvegörnyedt helyzetben mind a két kezével a serénybe kapaszkodott; se jobbra, se balra nézni nem mert, 's talán hideg verejték is verte. Végre indulni kellett, de neki nem volt harmadik keze kantárt tartani, de ha lett volna sem használta volna azt arra. Aggodalma, szívszorogtatója lovagunknak még csak most kezdődött igazán, a gondolatra, hogy a ló most már mozogni fog, 's hogy ez tüzes sárkányként fog vele hegyen-völgyen, tüskön-bokron keresztül rohanni, 's ő második Mazeppa³⁹⁰ fog lenni. Ily borzasztó gondolatra még inkább négyrét görnyedt 's keze görcsösen kapaszkodott a serénybe és kérte a kavászt, hogy vezesse a lovat kantáránál fogva. Ezt az szívesen akarta teljesíteni, de a szó igaz

értelmében nem tehetette, mert az ő vezetése húzás volt; a jámbor állapotban se akarat, se erő nem volt gyorsan mozogni. Végre megindultak 's szemeink elől a kertek kígyózó szűk közbe merültek, mi pedig, kik az ő küzdelmeit láttuk, nemcsak akkor neveltünk elfojtva, hanem még utána hetek, hónapok múlva is jókat kacagtunk ha Regáldi lovaglására gondoltunk.

Ruszkovics, orvos, beszél franciául. Ezek a magyar emigrációt együtt látni óhajtván, és Prick József sumlai emigráns társunk, volt m.[egy] jegy.[zö]

Okt. 17-én

egy pompás estvélyt adtak, hova Asbóth alezredes úr által minden magyart kértek meghívni. De ez Koszta Mártont és Harczit a minap illetlen maguk viseletiért Kossuth iránt a névsorból kihagyta 's felszólítás után sem akarván őket meghívni, Perczel Miklós ezredes által gazembernek neveztetett, mit az neki csak visszamondott, de érte ki nem hívta, annak utána Perczel Asbóthot pofon csapta. Ezért ez őt másnap párbajra hívta ki. Ekkor a két jegyes egyén is meghívott az estélyre. Jelen volt gróf Batthyány Kázmér 's minden magyar emigráns Kossuthot 's a tábornokokat kivéve, kik a meghíváson felül estek. Az estvély erőltetett víg volt; pohárköszöntések, mind nemzetünket 's ügyünket és főnökeinket érdeklők, lelkesek, remekek történtek magyar angol, francia s olasz nyelven. Ittunk a többek közt a londoni serfözők egészségiért, kik az osztrák hóhér Haynaut Londonban megverték, megtépték, pökdösték.³⁹¹

Okt. 20-án

Perczel Miklós ezredes és Asbóth Sándor alezredes közt a párbaj megtörtént, Asbóth élet-halálra akart menni, pisztolyra, de az orvosunknak az ilyen sebhez megkívántató készüllete nem lévén, a párbaj karddal történt. Perczel kapott egy kék ütést a karján, Asbóth egy karcolást a karján, egy karcolást az orra alatt, egy nagy vágást a jobb arcán a fülétől az orra éléig, miben a vérvesztés következtében hetekig feküdt. A vágás után Perczel bocsánatot kért 's kapott, kezét fogva.

Okt. 24-én

Thompson, Messingberd és Prick Smirna³⁹² tájékára mentek a Kossuth által tervezett magyar telepítvény számára földet vásárolandók.

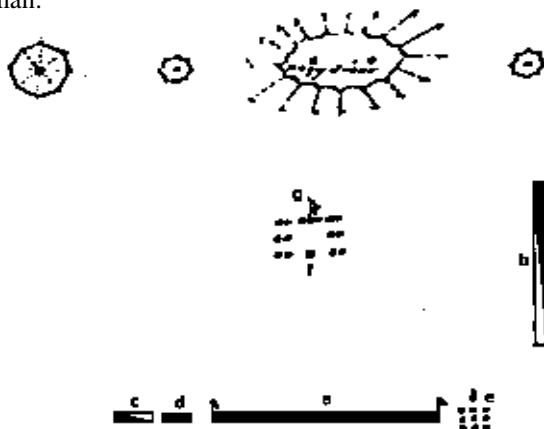
Okt. 26-án

Érkezett egy amerikai utazó (ki másnap továbbment) 's vele Lukki Antal nevű 16 honvéd zászlóaljnál volt, mint látszott, horvát

születés vagy zsidó, reményelve, hogy itt vagy jó fizetésre köztünk marad, vagy legalább tőlünk pénzt koldulva visszamegy; 's az utóbbi történt, mert miután sem szilárd jellem, sem tudomány, sem hazafiság nem, ellenben hazudozás, kérkedés 's szemtelenség látszott a fiúból, kormányzó úr ötet be nem fogadta, annál fogva

Okt. 31-én
Urquharttal Stambulba visszautazott.

Nov. 7-én
Volt a törököknek 1267k új évök (Moharem); 's a katonaság mustrája. – A reggeli készülétek már mutatták a nap nagyságát. – A laktanya előtti téren 3 kisebb zöld, és egy (kívül fehér, belől veres, kívül-belől cifra) mintegy 6 öl hosszú, 4 öl széles pompás nagy sátor vonatott fel, melynek az ára volt 10 000 piaszter. Ez alatt félkörben mintegy 40 személyre díván és pamlag. – Reggel 9 óra tájban a lovasság és gyalogság a térre kiállott, a nagy zászlóval (szandzsák) a karéjba állott katonaság előtt egyet kerültek 's a laktanyába reggelizés végett visszamentek. – 11 órakor ismét fegyverbe álltak. Miután Kossuth, ki szinte meg volt híva az ünnepélyre, kíséretével a sátor alá kiment, a katonaság is kivonult a térre, a lovasság a helyszűke miatt gyalog. Fél négyszeget alakítottak, 's a zászlóalj zászlóját (szandzsák) 's az elbocsátandó 5 éves katonák szabadságleveleket 2 tálcán veres selyemmel takarva kihozták, 's a tisztek közt egy polgári pap menván elől, körülhordozták 's közepén a laktanya felé arccal megállottak ily formán:

- katonai laktanya fala -----
a. gyalogság két kis zászlóval (bajnák)	e. pikulások és dobosok
b. lovasság	f. polgári pap
c. elbocsátandó lovasság, fegyver nélkül	g. nagy zászló
d. " gyalogság, "	

Azután a pap imádkozott (a katonaság gyakran közben csak az ámint mondta). Az imádság vége felé a katonai pap a nagy zászló mellett egy kost metszett le áldozatul; az imádság után a padisáht 3-szor éltették, 's rá a várból az ágyúk dörögtek. – Ez után a szabadságleveleket kinek-kinek általadták, kik azt tekercs alakban félig a keblökbe tűzték; 's azután sorban a nagy zászló előtt elvonultak, azt megcsókolták, 's oda homlokjokat érintették, 's mindegyik ezen tett után a sátorok felé egyet kilépett, 's az ott ülő főtisztektől 's papoktól és nézőktől, szokásuk szerint köszöntve, búcsút vettek. Azok, kik az elbocsátó levelet visszaadták, 11-en, a búcsúköszöntés után a sorból a nézők felé egy lépéssel előre rendbe állottak, 's miután az elmenendők helyrementek, ezek a zászló után állva két sorban, azzal együtt a téren egyet fordultak. Ezen érzékeny jelenet szemünk héjára könnyeket csalt. Itt megjegyzendő az, hogy a nagy zászlóval Ihász Dani alezredesünk magyar nemzeti színű táborszalagja lógott, mit a török főtisztek is egyesülési jelnek mondák örömmel. Ez után a fegyveres katonaság a sátorok előtt defilírozott.³⁹³ Míg a gyalogság töltéseket kapott, addig az itt lakó helytartó (ki 13 apró megye parancsnoka), azon 11 egyénnek, kik az elbocsátó levelet visszaadták, még tovább akarván szolgálni, ajándokot osztogatott, mint szinte a szabadságra hazamenőknek is útiköltséget. Ezalatt a sátorbaniak feketekávéval és serbettel vendégeltettek. A gyalogság ismét előjött különféle forgások közt fegyverfogtákbán, 's tüzelésbeni bámulatos pontosságukat mutatták, mind a futó, mind a század, mind a zászlóalj tüzet a lehető legjobban csinálták. Ez utóbbi, dacára kovás puskájoknak,³⁹⁴ oly egyszerre történt, mintha csak egy ágyú durrant volna. Ez után újra a padisáht 3-szor éltették, a vár ágyúi rádördültek, 's az ünnepélynek vége lön. Az idő ezen ünnepélynek nagyon kedvezett, ugyanis bárha már két éjjel egymás után igen nagy dér, sőt vékony fagy volt, de a nappal felhőtlen, tiszta, csendes és meleg volt, (délben árnyékban 14 fok Reaumur)

Nov. 10-én

majd egész nap havazott széllel; de a meleg idelent, folyosón 4 fok levén, elolvadt, csak a felettünk hegyek tetején maradt meg. Másnap még hűvös volt (5 fok), de harmadnap szép napos idő lett.

Nov. 18-án

Estve laktanyánk közelében a kórház újabb része vigyázatlanság és rossz építési modor miatt kigyulladt. A betegeket ugyan és ágyakat mind kikapták, de az egész épület földig égett. A török a tűzoltáshoz semmit sem ért, de nem is oltja babonás hite miatt,

azt tartván, hogyha Isten úgy rendelte, hogy elégjen, hijában oltják, tűzoltószerük nincsenek. Tűzvész jel a lövés, mire néhány férfi és gyermek a városból jött ugyan lámpákkal, 's a tüzet öszvedugott kézzel bámulták. Az épület még harmad, negyednapon is füstölgött, mert az égő üszköket szét nem verik, egy csepp vizet rá nem öntenek, mintha az bűn volna. Ennek következtében a helybeli tartományi helytartó és mufti (főpap) vezetése alatt egy küldöttség a laktanyában már jól rendezett, vaskemencékkel ellátott szobáinkat 's konyháinkat sorbajárták 's következménye lett, hogy a laktanya megégésétől félvén ők, kandallóink, hol főztünk, befalaztattak, a laktanyabani akármiképpii főzés eltiltattott. Kárpótlásul a magyarok számára – minthogy a lengyelek a németes 's magyaros eledeleket nem ehetik, 's ennél fogva külön együtt menage-írozva magok főznek-, Lülley nevű zsidó, szabadsági harcunkban volt jeles kém által, semmi költséget nem kímélve egy nagy közös vendéglőt állíttatott, 's bútoroztatott fel. Hanem a vendég itt kevés lett, minthogy a nagyobb rész – félvén a majd drága rossz kosztól (1 óra 4 tál ételes ebéd kávé 's bor nélkül 105 piaszter, egy ebéd 31/2 piaszter=1 ezüst húszas), részint inkább nyomorogva főzött a felső udvarbani katonai közös nagy konyhán, részint a városba kihúzódtak szállásra, 's ott főztek, részint a városban lakó nős emigránsokhoz járnak ebédre.

November utolján

A főzés a laktanyában csakugyan midnyájunknak eltiltatott, Szulejmán török ezredes kormányzó úr kezét térdelve csókolta, kérte, hogy hagyja el a laktanyabani konyháját, 's menjen a főző közös nagy konyhába számára készítettbe (7 hónál tovább használta már azt; de minthogy az messzire volt szobáitól 's mostanában már az ételek hidegen kerültek az asztalra, szobáihoz közel csináltatott egy konyhát kandallóból), ígérvén neki Szulejmán 's írásban is kötelezvé magát, hogy most mindjárt elküldetvén a kormányzó úr melletti lovas hadnagyot, Ömert évégett Stambulba, ez 15-20 nap alatt hírt hoz, 's az akármilyen legyen, vagy az elhagyott konyhát nyitattja ki újra neki, vagy a helytartó üresen álló háremébe teszi át Kossuth szállását.

Dec. 10-én estve 9-10 órákor

Borzasztó gyilkosság követtetett el itt a városban, Ali pasa, Ahmed ezredes és a bíró lovászaik által, A. ezredes kocsisa ugyanis egy özvegy örmény asszonytól, kinek egy serdülő Mari nevű leánya lakott csak vele, mindenés, amint mondják, az asszonnyal szerelmi viszonyban; de ő a leányba szeretett 's az anyjától megkérte. Az anya rá nem állott, mondván, hogy a leányt, mint örményt bolgárhoz nem adhatja (mind a három bűnös bol-

gár volt). Ez időtől az bosszús volt, a házat otthagya, 's szolgálatba állott. Most az Ali pasa kocsisa tervezésére 's biztatására ráadta fejét, hogy az asszonyhoz, ki pálinkát főzött, 's mért mentek, ittak, 's fizetéskor belekapcáskodtak,³⁹⁵ kettő megfogta 's a bosszút forraló a nyakát elől csontig elvágta. Most a lányt keresték fel, ki a felső szobában aludt; a bemenéskor felült, ettől fojtogatással kitudták, hogy a pénzök hol van, 's azután ennek is nyakát vágták, 's az ott levő ágyneműt meggyújtották, hogy a testekkel együtt a ház porrá legyen. De ez nem történt, mert a szobából utcára toluló bűdös füstre a szomszédok betörték 's eloltották, de a két hölgy már halott volt. Nyomába könnyű volt jönni a gonosztevőknek, mert egy kisleány, ki mindennap náluk segíteni szokott, akkor ment haza tőlök, mikor már ezek ott ittak, és egy hentes is szinte, ki aznap ott nekik bialt³⁹⁶ vágott le, mielőtt hazament volna, ezek már odajöttek. A bűnösöket török papi 's világi, úgy szinte örmény papi 's világi személyek előtt a tartományi helytartónál kivallatták, 's azután mintegy harmadnap a vallomással együtt őket Stambulba küldték. Ítéletüket várják. – A meggyilkoltak nagy pompával temették el, 6 örmény pap 's 14 felöltözött ministransok³⁹⁷ kíséretében még aznap délután.

Dec. 16.

Kikaptuk a török kormánytól megjobbított fizetésünket. Ugyanaz napon egészen megszakadt a barátság Kossuth és Szulejmán török ezredes közt, oka volt, hogy Szulejmán, midőn a küldöttség a tüzelést a kandallókban eltiltotta, Kossuthnak kezét térden állva csókolta, 's kérte, hogy ne szegüljön ellen, 's menjen a közös nagy konyhába főzője; ígérve, hogy a most mindjárt Stambulba küldendő török hadnagya Kossuthnak, akármilyen választ hozand, 15-20 nap múlva e tárgyban, vagy a most befalazandott konyháját nyitandja meg, vagy a helytartó üresen álló háremjébe szállásolandja be. Ma a 20 nap elteltén Kossuth felszólította őt, hogy ígérete szerint, mit Szulejmán írásban is adott Kossuthnak, a konyháját nyissa meg, 's mit rajta pusztítottak, igazítsa ki, (a második ígéretét, már a helytartó ez idő alatt megnősülvén, nem teljesíthetvén) Szulejmán ezt nem teljesítette, hímezett-hámozott, 's mondá, hogy a 20 nap ugyan eltelt, de a hadnagy még nem jött el, várjuk meg azt.

Néhány nap múlva a hadnagy is megérkezett, 's Szulejmán ígéretét mégsem teljesítvén, Kossuth neki megizente, hogy neki soha többé nem hisz, 's szívességet tőle nem fogad.

Dec. 19-én

Érkeze hozzánk Szentgyörgyi József huszár-százados,³⁹⁸ ki október közepén szökött ki Magyarhonból (mint mondá), az osztrák

üldözése elől. Ezt Szulejmán eredes a Kossuth iránti bosszúból dec. 23-án estve szállásán a városban Ihász alezredesnél, míg ő gróf Batthyánynál volt estve, török tolmácsával 's kavászokkal (pandúr) megváratta 's még azon estve podgyászostól egy vendégfogadóba szállította, azon szép ígérettel kecsegtetve, hogy ott szállását Szulejmán fizetendi 's onnan a kaszárnyába naponként bejárhat. Azonban dec. 24-én hajnalban ötöt Szulejmán 25 piaszter útiköltséggel lovon Brussába szállította, 's mi reggel csak hült helyét találtuk. Ismét itt egy mutatvány, hogy higgyünk a török ígéretnek. A török tisztviselők alattomoságáról, hazudozásáról, csalásáról török földön már eddig is sok sajnos tapasztalást gyűjtöttünk, úgyhogy mit a görögökről mondanak, „Graeca fides, nulla fides”³⁹⁹, a török tisztviselőkről is bátran el lehet mondani. – Szentgyörgyivel együtt küldetett el egy kóborló német gymnasticus⁴⁰⁰ is, ki egy szakácsot is hozott magával oly szándékkal, hogy majd ők a menekültek számára vendéglőt nyitnak, de biz ők, mint gyanúsok, – különben is a napokban Kossuth tudósítást kapott, mint szinte Szulejmán is, hogy bérnyilkosok jönnek ide, 's vigyázzanak, – visszaküldettek. Jobb is, mert az osztrák-orosz ételek a mi gyomrunknak neheznek, 's nem emészthetők.

Dec. 24-én

Elkezdett délelőtt erősen havazni, gondoltuk, hogy fehér lesz Karácsonyunk, de biz az elfutott, 's Karácsonyunkban szép őszi idő volt.

Dec. 25-én, Karácsonkor

Délelőtt a katonai laktanyában Asbóth alezredes szobájában gyülekezett ösze a magyar emigráció isteni tisztelet végett. Ugyanazon énekek mondattak el négyes hanggal, mik Brussán Húsvétkor (lásd az ezelőtti füzetet). Ács Gida ref. lelkész által pedig ezen ima és beszéd mondatott el:

Ima

"Isten, teremtő atyánk, gondviselőnk, mindenünk! Leborulunk előtted e napon, melyet leghőbb fiad, Jézus születésének emlékére szentelünk, 's hálát adunk, hogy minket okos, téged ismerő lényekké teremtettél, értelemmel, szabad akaratral felruháztál, hogy Jézus által megismertted magadat velünk, egy igaz Istent, kiben kell egyedül bízunk, reménylenünk, kit nem áldozatok vérével, nem szertartásokkal, szolgáló félelemmel, önkínzással, hanem tiszta indulatokkal 's szívből eredt nemes tettekkel kell tisztelnünk. Hála neked, hogy küldötted Jézust, ki által téged láthatatlant láthatunk, ki tudunkra adta, miképp a téged szeretőknek

minden, még a nyomor is, javokra szolgál. Ő hirdette a haláltól borzadóknak, miképp az élet túlterjed a síron, az igazság halálban nem marad, sőt halál sincs, csak átváltozás.

Uram, ki a halál után boldogság hazáját ígérsz, adj nekünk szabad hazát e földön is. Te, ki hajdan nem hagytad el népedet az aegypti, a babiloni fogságban, ki megszabadítva ínségből vezérelted azt a pusztában: elhagynál-e minket a bujdosás földén? Nem lennél-e nekünk is szabadító istenünk? Milliók szent könyörgése emelkedik hozzád e napon, titkon esdekelve szabadításáért: milliók könyörgése nem talál-e meghallgatást előtted? Mi csak gyarló teremtményeid vagyunk, 's mégsem zárjuk be szívünket a szerencsétlen előtt: te tiszta, szent igaz, irgalom Istene, nem hallgatnál-e meg fájdalmunk szavát? Megvetnéd-e gyermekeidet, kik a mélységből kiáltanak hozzád?

Adj erőt, kitűrést, szilárdságot kebelünkbe!

Vigasztald szegény nyomatott, üldöztetett nemzetünket, mely ínsége napjain, önbizalmán kívül, mindentől elhagyatva hozzád is csak titkos sóhajokban mer szólani, mély panaszait titkos némaságba fojtva, könnyező szemeit csak rejtekben emelheti hozzád, Istenéhez!

Tartsd meg nemzetünknek világba szórt jobbait. Te, ki a mező liliomát királyi fénybe öltöztetted, ki a lég madarait táplárod, ne hagyd végínségben pusztulni őket, 's légy gondviselő Istenünk.

Emlékezzél meg azokról, kik a zsarnokság kínzásait igazságért szenvedik. Ha ők bilincsezett kezeiket felemelik e napon, legyen az meghallgatott könyörgés az igaz ügyért. Legyen az égre kiáltó vád a zsarnokság kínzásai ellen. Emlékezzél meg azokról, kik özvegyekké, árvákká, koldusokká lettek az igaz ügyért. Az ő könnyeik, nyomoruk, kétségbeesésük legyen meghallgatott könyörgés érettök, 's az igaz ügyért legyen meghallgatott vád a fényben dőzsölő zsarnokok ellen.

Emlékezzél meg az igaz ügyért kiontatott vérről. Legyen az meghallgatott ima az igaz ügyért. Legyen vád, égre kiáltó, mint Ábel vére a gyilkos zsarnokok ellen.

Tekintsd még a téged gúnyoló bűnös kényurakat vérengző bakóikkal 's a vallás bűnt uraló szolgálait. Bűneik szolgáljanak ellenök vádul, imául az elnyomatott népekért, a megfertőztetett vallásért, a legyilkoltatott jogokért.

Belénk pedig, szenvedőkbe adj nemesen tűrő, senkit nem sértő indulatokat; az élet minden körülményei közt bátran járó eszélyt és szívet, mely örömet, bizodalमत, reményét, vigasztalását töled kérje, várja, nyerje, könyörülő, mindenható Istenétől, Amen.

Miatyánk 'sat.

Egyházi beszéd⁴⁰¹

Szöveg Máté XX; 28. Az ember fia nem azért jött, hogy szol-

gáljanak neki, hanem, hogy ő szolgáljon egyebeknek, 's életét adja váltságul sokakért.

Alig van fájdalmasabb mi emberre nézve, mintha tehetséggel párosított, tiszta, önzéstelen igyekezettel szenteli magát embertársai sorsának javítására, érettek kész mindent, még életét is áldozni, 's nemes szándéka félreértetik. Csüggedetlenül küzd a hatalmasok önzése, kevélysége 's a féltett előjogokat őrző fondorlatok, a köznép tudatlansága, előítéletei, babonái, a gonosz akaratnak rágalmai, üldözése ellenében: de vérig keseríti őt, midőn a jobbak, kiknek fogékonyságára, közremunkálására biztosan vélt számíthatni, nemes törekvése elé hatalmas gátakat félreértésből gördítenek. Ez volt a sorsa Jézusnak is, kinek születése napját ünnepli ma vallása követőinek nagy része.

Szembetűnő, miképp a vallásszerzők csaknem mindegyike akkor állt elő, midőn nemzete mind műveltségi, mind politikai elaljasodásban sínlett, 's mind ezek, mind az általuk szereztetett vallás későbbi reformátorai a kor politikai igényeihez alkalmazták a vallást 's odatörekedtek, hogy míg egyfelől tisztább erkölcsi 's vallásos fogalmakat terjesztenek, másfelől a politikai életben is haladást eszközöljenek. Mózes csaknem baromilag buta szolganemzetét új vallás által emeli önállóvá. Gyűlölvé az egyeduralkodás eszméjét, némileg köztársasági institutiókat⁴⁰² szerez, az isteni tisztelet egy helyre szorítása által központosítja nemzetét, 's hogy a törvényeknek a durva nép közt tekintélyt szerezzen theocratiai⁴⁰³ rendszert léptet életbe. 'S ezt azon korban 's körülmények között kétségkívül igen eszélyesen cselekedte. De későbbben a köztársaság vezérletére koronként választott szófetek (bírák, hasonlóak a karthagói szuffetekhez) nem nyújtottak elegendő biztosságot az ellenséges monarchiák hódításvágya ellen. A nép királyokat választott, kiknek két elsőbbsége dicsőséggel, a többi gyáva zsarnokul urakodott. A nép lassanként távozott el vallásától 's vele az eredeti politikai szerkezettől, gyöngévé, idegen hódolatok rabjává lőn. Midőn a legerősb járom, a római nehezült rájuk, támad Jézus. A cél, mely szeméi előtt volt, midőn Mózes vallását tisztítani kezdte, kitetszik szavaiból, melyeket őt félreértő 's előre hivatalokon osztózó tanítványainak mondott. Tudjátok meg, miképp pogányokon szoktak uralkodni fejedelmek 's azokon erőszakoskodnak hatalmasok. De nem így leszen köztetek, hanem aki köztetek nagy akar lenni, legyen ti szolgátok, és ki köztetek első akar lenni, legyen ti szolgátok, mint az emberfia sem jött, hogy szolgáljanak neki, hanem, hogy ő szolgáljon stb. Megtámadja kemény szavakkal nemzete hierarchiáját, azokat, kik Mózes székében ülven elhordozhatlan terheket kötnek a népre, melyeket magok egy ujjal sem illetnek. Megtámadja nemzete arisztokraciáját a farizeusokat,⁴⁰⁴ kik szeretik az

elől ülést a gyülekezetekben, a téreken a köszönést, az alvezéreket, kiket fenyeget, hogy ők, kik magokat felmagasztalták meg fognak aláztatni. Követőibe minden alkalommal gyűlöletet igyekeznek önteni az egyházi vagy világi zsarnokság ezen támaszi 's eszközei ellen, 's szívökre köti az egyenlőség eszméjét. Testvériséget hirdet mindenek fölött, 's a szeretet jellemének, tanításainak, tetteinek legerősebb oldala. Az ő tanítványa kiáltja a Jézus vallását követőnek: ne legyetek emberek szolgái.

Ezekből láthatni mi lehetett a cél, melyet Jézus a vallás tisztításában szemé előtt tartott. Vallása éppen nem uralkodók számára készült, hanem mint maga gyakran mondja a szegények, az elnyomottakéra, 's nem csodálhatni, hogy Jézust saját nemzete hierarchiája 's arisztokráciája vádjaira a római egyeduralkodó helytartója megölette, hogy apostolai 's első követői a császárok által oly vérengző üldöztetéseket szenvedtek. Csak miután a vallásba, különösen Constantin⁴⁰⁵ idejében, képek imádása, szentek tisztelete, hierarchia 's egyéb Jézus szellemével ellenkező tanítmányok csúsztak be, lőn az uralkodók vallásává, 's lett a despotismus hatalmas eszköze. De a XVI. században a reformáció nemcsak a vallásban eszközölt forrongást, hanem a politicalai életben is, 's korunkban szabadságot, a műveltebb világrészekben csaknem egyedül a protestáns országokban látunk.

Így szolgált Jézus az emberiségnek, ily célra szentelte életét, melyet saját előérzete szerint váltságul adott sokakéra. Fájhatott neki éltében a félreértés, de mit érzett volna a következőt sötét századokban, ha láthatandá miképp lett erőszakos elnyomások eszközévé, gyámolává vallása, az övé ki ezt mondja Luk.[ács] 4;18.⁴⁰⁶ Azért küldött engem az Úr, hogy a szegényeknek hirdessek örömhírt, hogy gyógyítsam meg a töredelmes szíveket, hogy a foglyoknak szabadulást hirdessek a vakoknak szemök megnyílását 'sat. Mit érzene most, ha látná miképp az, ki magát helytartójának nevezi, áldás helyett átkokat mond, 's nem a foglyoknak hirdet szabadulást, de a szabadokat teszi foglyokká? Mit érzene ő, ki tanítványait intette, legyen köztök az első utolsó, mert ő maga is szolgálni jött; ha látná az apostolok utódait, gazdagságért, hatalomért, rangért esdekelve nem az emberiségnek szolgálni, hanem azoknak kik uralkodnak, mint pogányokon szoktak a fejedelmek? Óh! mi rossz követői vagyunk Jézusnak, ha mint ő, szolgálni nem igyekszünk.

Szolgáljunk Istennek azáltal, hogy őt lélekben 's igazságban tiszteljük, tartsuk őt, miként Jézus mondotta, atyánknak, kinek mindnyájan gyermekei vagyunk 's egy atyának gyermekei közt nincs különbség. A mennyei atya mindegyiket szabadsággal 's értelemmel ruházta föl, nem előjogokkal. Tiszteljük őt azáltal, hogy azon törvényeket, melyeket szívünkbe írt híven kövessük,

a tehetségeket melyekkel fölruházott lehetőleg kifejtsük, a jogokat, melyeket köztünk egyenlően osztott ki, fönntartsuk 's az erőszak ellenében védjük, 's ha elnyomottak szabadságra vívjuk. Midőn egy szent író mondja Istennek „Uram téged a holtak nem dicsérhetnek” szavai alatt értem azokat is, kik erkölcsileg holtak meg. Csak a tiszta lelkű, csak az ártatlan szívű közeledhetik hozzá tiszteletével, csak az érezheti miképp szenteltetik meg a buzgóságban Istenhez emelkedő lélek, csak az emelheti fiúi bizodalommal szemeit Istenéhez. Szolgáljunk Istennek erkölcsi tisztasággal! És szolgáljunk embertársainknak, nem sértve természetes jogaikat, mert a magunkéit sem örömet túrjuk sértetni, szeretve őket, miként magunk is óhajtunk szerettetni, segítve őket, miként magunk óhajtunk segítettetni. Az önző ember örömei nemtelenek, kevesek, rövid ideig tartók 's emlékezete a halálban, ha átokban nem marad fön, együttal vele. Azé, ki az emberiséget szereti, áldott az életben, dicső a halál után. Örömei nemesek, a szívet betöltők. Munkássága kiható a késő utódokig, 's legszebb emlék sírja fölött. És ha szenved is életében félreértés, gonosz akarat, üldöztetés által, fájdalmát a tiszta lelkiismeret, az önérzet enyhíti; de az elvetemült szív hol talál vigasztalást szenvedéseiben. Még örömei is megmérgezők, mennyivel inkább fájdalmi. Munkáljunk szorgalommal az emberiség javára! Mi elődeinktől némi műveltséget, mely által az életet nemesbítve édesíthetjük, tudományokat, mesterségeket, melyek által az élet szükségait enyhítjük öröklöttünk. Ha elődeink munkáltak értünk; a hálátlanság bűne nehezül reánk, ha nemcsak kortársainkért, de utódainkért is folyamatosan nem munkálkodunk. 'S különösen az emberiségnek azon része, melyet velünk egy nyelv, közös törvények, szokások kötnek össze, nemzetünk 's annak kedves lakhelye a szeretett haza az, mely minden tevékenységünket igénybe veszi. A balsors csapásai rája súlyosodtak 's ez minket iránta kétszeres ragaszkodásra vonz, 's ha Isten a szenvedőleges sorsot változtatja, kétszeres munkásságra kötelez. Szenvetésünkben tartson föl minket, a gondolat, hogy a hazának lelkierőnkre, csüggedetlenségünkre, tevékenységünkre szüksége leend.

Szolgáljunk családunknak, barátinknak megelőző szeretettel.

Szolgáljunk az igazságnak őszinteség 's mértékletesség és egyéb keresztényi erényeknek. De ne legyünk soha szolgálai a bűnnek, mely embereinek más jutalmat nem adhat, mint pillanatnyi kábító gyönyört, elerőtlenülést lélekben és testben, önvádat, kétségbeesést, halált.

Ne legyünk soha szolgálai kényuralomnak. Szerencsénket nem mennyiség, de minőség szerént mérjük 's becslünk többre egy napnyi szabad emberhez illő életet, az állati szolgaság éveinél (Speroni Sperone⁴⁰⁷ híres szavai szerint). Ne legyünk eszközei-

vé azoknak, kikről a magas szellemű Dante mondja: "miképp a halál után forró vérben fognak lakolni 's a föl-föl merülőket Chiron⁴⁰⁸ és [...] nyilakkal riasztják vissza."

Jézus tisztakeblű vallásszerző, 's egyszersmind aljasult nemzetek szabadságának apostola, mi nemes tanításaid szelleméhez ragaszkodunk, nemes önfeláldozásodat követni készek vagyunk. Legyen életünk célja az, mi volt a tied; hogy szolgáljunk Istennek, az erénynek, emberiségnek 's ha szerencse nem koszorúzandja tiszta törekvéseinket föltalálandjuk a jutalmat mi szívünkben 's koszorúzandja sírunkat a vértanúi koszorú. Amen." Ez után az Úrvacsorájában részesültünk.

Buzgóbb isteni tiszteletet képzelni nem lehet, mint ez volt. Mindnyáját mintha a Szentlélek szállotta volna meg. Fájdalom 's remény könnyei csillogtak a hontalan magyarok szemein. Kölsönös jókívánásokkal szétoszlánk.

Dec. 29-én

Érkezett Stambulból Nyújtó Mátyás,⁴⁰⁹ volt Lehel huszárkapitány, és Bernát János honfitársunk, ki 10 éve, hogy külföldön vándorol 's jelenleg a császári kocsigyárban dolgozik. Ugyanez nap tudtuk meg Stein tábornok⁴¹⁰ tudósításából Aleppóból, hogy Bem József magyar forradalmi altábornagy, Erdély megszabadítója, az osztrolenkai hős mintegy 60 éves korában f. hó 5-én meghalt. Halálát okozta lóróli leesése, mely szerencsétlenségkor régi 's mindig folyó sebje megsértetett 's orvoslás alatt begyógyult.

Jegyz : Jan. 4-én Fiala⁴¹¹ tudósítása szerint lázban, mihez kólika is járult, múlt ki, a már különben is törődött öreg hős, teste feloszlott.

Ezen felejtethlen hősnéért másnap Kossuth indítványára

Dec. 30-án

a kathol. örmények templomában, Kossuhtól le minden magyar 's lengyel menekültek jelenlétében száz meg száz gyertya fényénél a legnagyobb pompával requiem tartatott.

Dec. 28-án

Kaptam Magyarhonból Sz. Fehérvárról Törökhonban létemben a legelső levelet Horváth János mérnök barátomtól, első szám alatt.

1851. jan. 1-én

A Kütahyán létezett magyar menekültek névjegyzéke

Jegyz.: A csillagosok teljesítik ez időben az inspectionalis szolgálatot a kormányzónál, azok közül is kettő, nevezetesen Kinizsi és Mayerhoffer betegek.

rang v. hivat.[al]	Név	fő	nő	fő gyermek	fő
		internált önkéntes szolga			
		i. ö. sz.			
Kormányzó	Kossuth Lajos	1	Kormányzóné Meszlényi Teréz	1	Kossuth gyermekei Kossuth Ferenc 1 Dto Vilma 1 Dto Lajos 1
Alezredes	Asbóth Sándor	1			
Gyalogs. alezr.	Ihász Dani	1			
" őrnagy	Bíró Ede	1			
Tüzér "	Waagner Gusztáv	1			
Gyal. százados	Török Lajos	1			
" "	Fráter Alajos	1			
" "	Kosza Márton	1			
" "	Waigli Vilmos	1			
" "	Cseh Imre (tolmács)	1			
Huszár	Kinizsi István	1			
Gyal. "	Németh József	1			
Huszár főhad.	Kalapsza János	1			
Tüzér "	Meyerhoffer János	1			
Gyalog. "	Grechenek György	1			
Tüz. hadn.	László Károly	1			
" "	Harczi Gyula	1			
Mín. tanácsos	Házmán Ferenc	1	ezredesi ranggal		
Szöv. korm.biz.	Berzenczey László	1	Dto Dto		
Rendőr osztály főnök	Lórodi (Eischl) Ede	1	Dto Dto		
Szolgabíró	Szerényi Antal	1	századosi ranggal		
"	Timáry Imre	1	"		
Ref. lelkész	Ács Gida	1	"		
nevelő	Karády Ignác	1			
szoba inas					
Korm. úrnál	Grezsák József	1			
főző	Schwartz Károly	1			
Asbóthnál szoba inas	Szegedi (Hochhett- linger) János	1			
külgymín.	Batthyány Kázmér	1	Batthyányiné Keglovics Aug.	1	
főszolgabíró	Mihálovics Athanáz	1			
altábornagy					
hadügy mín.	Mészáros Lázár	1			
huszár ezredes	Katona Miklós	1			
" őrmester	b. Diószegi Géza	1	Perczel nevelőné	1	Perczel gyerm.
tábornok	Perczel Mór	1	Teréz		Perczel Irma 1 Dto Mór 1
őrnagy	Halász József	1	Sárközy Juli	1	
ezredes	Perczel Miklós	1			
külgymínisz- tériumnál	Szöllösi János	1			
"Közlöny"			Gyurmanné		Gyurman gyerm.
szek.	Gyurman Adolf	1	Debreczeni Zsuzsa	1	" Etelka 1
gyal. alezredes	Fokner József	1	Foknerné		
" őrnagy	Kovács István	1	Oltoványi Erzsébet	1	
kém	Lülley Manó	1	Kovácsné		
gyal. főhadn	Szabó Samu	1	Oltoványi Fáni	1	
" hadn.	Szathmáry Károly	1	Waagner őrnagy anyja	1	
			Sonnenwend Ter.	1	
			Szabó Samuval		
			Görög Péterné	1	
mint vendégek ingen. ⁴¹² ezr.	Szabó István	1			
építő száz.	Kappner Ferencz	1			Dinnyési gyermekei
mosó	Dinnyési Lajos	1	Dinnyésiné	1	Dinnyési Lajos 1

rang v. hivat.[al]	Név	fő internált önkéntes i. ö. sz.	nő szolga	fő gyermek	fő
				Mór	1
<i>Batthyánynál</i>					
testőr huszár	Haraszi Antal	1			
belső szolga	Janda Ferencz	1			
főlovász	Sümeik András	1			
kocsis	Matics Márton	1			
lovász	Zábrák János	1			
<i>Mészáros táb.-nál</i>					
főző	Kiss Károly	1			
lovász	Magyar Sándor	1			
<i>Perczel Mórnál</i>					
belső szolga	Fülöp Péter	1			
főző	Bán János	1			
konyhaszolga	Andrási János	1			
<i>Gyurmannál</i>					
szolga	Kelemen Sándor	1			
<i>Szöllősynél</i>					
szolga	Bilkai József	1			
<i>Lüllyenél</i>					
szolga	Grün Lajos	1			
"	Aczél Ignác	1	neje Miz Róza	1	
<i>Cseh Imrénél</i>					
szolga	Nagy János	1			
Magyarok összesen		12 31 17		12	8

Lengyel menekültek névjegyzéke

rangja	neve	Internált fő rangja	Önként követő neve	fő szolga	neve	fő
tábornok	Dembinszky Hen.	1	dzsíd. őrn. Korzelinszky Szev.	1	Teczyk	1
			" hadnagy Zavadzki Julian	1		
			" " Panozsievicz Sán.	1		
tábornok	Wysocki József	1	dzsíd. kap. Lussakoszky József	1	Karbacki	1
			" Kossák László	1		
tábornok	Bulharyn György	1	gyal. száz. Koszek Leonard	1	Mictecky Péter	1
			dzsíd. hadn. Bobcinszky Erneszt	1	Jaworsky József	1
			gyal. " Záborszky László	1		
ezredes	Thorznicky László	1	dzsíd. hadn. Bielonsky Antal	1	Danilák György	1
ezredes	Idzsikovszky Tádé	1			Popiel Albert	1
"	Przyjemszky Julian	1			Niwinsky Sándor	1
őrnagy	Matczinszky Const.	1	tüzér hadn. Szerepanszky Corn.	1	Oburtalevicz Valen.	1
őrnagy	Grochowalszky Ad.	1			Pitiewicz József	1
őrnagy	Bleszinszky Szever	1				
tábori pap	Niewiademsky Józs.	1			Transfeld Károl	1
dzsíd. had.	Chojecky Szaniszló	1				
" "	Brigánti Szaniszló	1				
			tábori orvos Szpaczek Lajos	1		
lengyel összesen		12		11		10

Török kormánytól havi fizetés a menekülteknek					
rang	név v. rang	részl. szám	részletes váltság		
			1850 Nov. előtt	1850 Nov. után	
Korm.	Kossuth		3 414	10 000	Az első öszvegen kívül kapott a nejeére, gyermekekre 's cselédekre
Minis.	G. Batthyány				
	Kázmér	64	3 414	5 500	Elsőben nejeére nem kapott
	egy tábornok	64	3 414	4 500	Ezen kívül
	" ezredes	16	625	835	Perczel Mórné = 300
	" alezredes	12	500	660	Dto Miklósné = 150
	" őrnagy	8	375	500	's így minden nőnek
	" főtiszt	1	200	250	többet 's kevesebbet
Táb.	Bulharyn mint bri-	1	710	2 250	a cselédeknek 60-80 piaszter
Táb.	Wysocki gadosok	32			

A főtisztai részlet váltság csak mintegy 40-50 piaszter volna, 200 csak kegyelemből, rendkívül adatott.

Új év napján

A szentlélek talán megszállotta a magyar menekülteket. A lefolyt évben a magyar emigráció olyan volt, mint a jó must, pezseg, forr, hánykolódik, zavarog, marja maga magát, mindenki hasznavehetlen valaminek tartja. Azonban háborgása lecsillapul s tiszta erős ital vált belőle. A lefolyt évben köztünk számtalan gyanúsítgatás, viszálykodás, pletyka, rágalom, irigység, nagyra-vágyás s tudja Isten még mi nem, a testvéri szeretetet, honfiúi egyetértést felforgatta, köztünk több pártok voltak 's mindegyiknek felei a másékéit (testvér létire) mint ellenségét nézte, gyűlölte 's kerülte. Ez okozta azt, hogy legközelebb múlt karácsonkor kormányzó úr üdvözlétére a táblán látható 22 kísérői közül (kik Sumláról eljöttünknek neki megtörhetetlen szeretetet s ragaszkodást ígértek s írig) csak tízen menénk fel ú.m. Ihász, Török, Fráter, Waigli, Kalapsza, Kinizsi, Grechenek, László. Új év napján azonban Házmánt, Kosztát, Harczyt és a beteg Meyerhoffert kivéve mind felmenénk, még Fockner⁴¹³ is. Nevünkben Berzen-czey László üdvözlé kormányzó urat. Beszédében érinté a múlt évben köztünk uralgott bizalmatlanságot, visszavonást, egyenlenséget; okául adván ennek hontalanságunkból s a vele öszve-kötött családi veszteségünkben eredő komorságunkat, zárkózottságunkat. Kérte végre kormányzó urat arra, ő mint erős bocsásson meg a gyenge, ellene vétetteknek; feledje a múltakat, ajándékozzon meg bizalmával mindnyájunkat.

Mire Kossuth érzékenyen, fájdalmas méltósággal válaszolt. Beszédében említé, hogy ez évben egymástól meg kell válnunk; mert szigorúbb őrizet alá teszik őtet, vagy szabadabb tevéskört engednek neki 's egyik esetben sem maradhatunk együtt, hacsak egy harmadik eset nem lenne, t.i. hogy az Isten, kinek egy pillantásába kerül századokra kiható változásokat rögtön előállítani,

szabad hazánkba még ez évben együtt visszahívatná. Mi, ha ez évről elmarad is, sokáig el nem késhetik, mert a természet semiben űrt nem szenved. Honunkban jelenleg azon hivatalnoki hely, melyben a nép bizalma összpontosul betöltve nincs, ez sokáig üresen nem maradhat. Szívünkre kötő, hogy mindegyikünk magában bármily csekély egyén legyen is, hazánk jövő szabadságára nézve nem haszontalan tag, csak fő célunkra, szenvedő honunk megszabadítására nézve egyetértünk, akárkit ajándékozunk meg bizalmunkkal mindegy, csak a fő célra egyetértve törekedjünk. Csupán azt az egyet kéri tőlünk, hogyha valaki bizalma jövőjében őiránta elveszendett, adja tudtára ezt neki férfiasan, nyíltan, az alattomoság nem illő férfihoz.

Végül társalgás közben közlé velünk egy most kapott privat tudósításból azon szomorú hírt, hogy külföldön az emigráció éhen hal, azaz akinek pénze vagy mestersége nincs katonai tudománya mellett éhen halhat, mert katonának, mint jeles Vetter tábornokunkat,⁴¹⁴ semmi statusba be nem veszik 's egy fillérrel sem segítik.

Ezután elmentünk gróf Batthyány Kázmér miniszter úrhoz, szónokunk Berzenczey beszédében kiemelte a grófnak azon resignatioját,⁴¹⁵ hogy annyit nélkülözve a száműzetés keserű poharát velünk ürítgeti a grófnéval együtt, kinek neve dicső színben ragyogand a magyar évlakokban. Erre a gróf válaszából megemlíthető azon mondata, hogy ő nemhogy büszkélkedhetnék resignatióval, sőt minket csudál ilyen kitartásért, 's példánk ösztönzi őt hasonlóra.

Végre Perczel Mór tábornok úrhoz menénk. Berzenczey szónokunk hasonlóan nyilatkozott a Kossuthnálihoz.

Perczel válaszából kiemelendő az egyesülésrei készség, 's csudálkozott azon, hogy mi kérünk tőle bocsánatot, holott közölünk senki őt meg nem sértette, sőt ő tett olyat felhevülése kellemetlen pillanatiban, mit tenni nem akart. Ő nekünk közcélunk elérésére kezet nyújt.

A táborig erősítés tudományból az előadásokat tisztársaimmal bevégeztem 's több törzstisztek jelenlétében közvizsgálatot tartottam. (segédkönyvem volt Sztrokay Elek⁴¹⁶)

Jan. 3-án

Reggel utazott vissza Stambulba Nyújtó⁴¹⁷ és Bernát. Még magyar vendégeink közül senki sem fogadtatott általunk oly általános hő szívességgel, mint az egyszerű, igénytelen, de egyenes lelkű magyar Nyújtó Mátyás. (Nagyváradi volt lakos.) Magával vitte Stambulban szenvedő, nyomorgó honfitársainknak szíves üdvözlötünket, jókívánatunkat 's 808 piaszter havi segedelmünket a Stambulban felállított magyar egylet gyarapítására, beteg

's ügyefogyott, de jó hazafi tagjai segítségére. Ugyanennyi vagy több összeg havonkénti küldésére magunkat köteleztük.

Kossuth Törökthonban maradásának egyedüli oka volt a magyar menekültek együtttartása 's célja, ha a körülmények kívánják, honunkba innen közelebről hatni. Ez volt neki iránypontja minden tetteiben, ezért intette a magyar menekülteket Vidinben és Sumlán is mindig megtörhetlen kitartásra, türésre, szenvedésre 's együttmaradásra, 's mi hatalmában állott e cél elérésére mindent elkövetett, hogy sorsukat tûrhetővé tegye, hogy éhség 's meztelenség miatt ne kénytelenítessenek a világba széteszolni. Dacára ennek miután Vidinből Hauslab osztrák tábornokkal 2000-en felül a gyengelelkûek hazamentek. Sumlán maradtak kis szükség alatt megtörve, remény vesztve oszolni kezdettek Kossuth az utolsó módról, telepítvényről gondoskodott.

Törökthonban akármi idegen nemzetbõlinek szabad földet vásárolni 's megtelepedni. Honunk jó Istene Angolhonból küldött egy egyént Messingberd urat, ki nagyon gazdag fiú (mintegy 25 éves), fényes, gárdai tisztérõl leköszönnévén eljött a vad Ázsia sivatagján megösmerni a despotismust rettegõt, igénytelen, egyszerû magyar polgárt, Kossuthot. Kossuthot õ megösmerte 's most szereti, tiszteli 's célja kivitelében áldozattal segíti. A telepítvényre Kossuthnak a megkívántató összeget kölcsönzi (1000 Ft sterl.[ing]). Õ a maga nevére Smirna táján földet vásárol, lakhelyeket építtet, földmívelési 's kézi mesterséghez kívántató műszereket, egy majd ott felállítandó vadász-század számára felszerelést és 2 tanítót 's Angolhonból hozat. Az alapszabályok szerint a katonai parancsnok Messingberd lesz; az egész telepítvény (mintegy 150 egyénre számítva) katonai disciplina alatt lesz; e.a.⁴¹⁸ munkára nézve a felosztás és hivatalok kétfélék u.m. katonai és gazdasági. Minden egyén kap havi díjt, ruhát 's élelmet, szállással. Az élelmezés társaságoként történik. A közraktárból mind élelmiszereket a társaságok, 's mind ruházati cikkeket az egyének megszabott áron kapnak, 's ha a társaságok a kiszabott élelmiváltságból, úgy az egyének a szabott ruhaváltási illetményből valamit meggazdálkodnak, az nekik pénzül kifizettetik. Dolgozni mindenki tehetsége, tudománya szerint tartozik, azaz vagy hivatalt viselni, vagy mesterséget űzni, vagy katonáskodni 's egyszersmind földet művelni, 's mindenki tanulni. A gazdasági osztály főnöke Meyerhoffer József [János]. A telep igazgatója maga Kossuth 's több efféle.

A telep létesítését Messingberd 's Thompson erélyesen munkába vették, a telek megvásároltatott a szükségesek beszerzésére a rendelések megtétettek. Nem volt egyéb hátra, mint az, hogy Prick József a szükséges 150 egyént Sumláról 's Stambulból csendesen szedje össze, 's hozza a telepítvénybe. Õ azonban Stam-

bulba érvén nagy lármával 's plakátok által hirdette ezt, 's szólította fel az ottani magyar menekülteket az odamenetelre, mi az osztrák-muszkának tudtára esvén a Portánál ez ellen óvást tett, miről Urquhart Kossuthot sajnálkozva tudósította.

Febr. 8-án

Kapta kezéhez Kossuth a Bem magyar elsőrendű érdemjelét. Ezen érdemjel Aleppóból Stambulba a szeraszkiez (fővezér) kezébe küldetett, ez pedig mint nem a török, hanem a magyar kormányt illető vagyont Kossuth kezébe küldte, azon izenettel, hogy "nemsokára látjuk egymást". Jó jel! Ezzel elismerve Kossuth kormányzósága!, még fogoly korában is! Ezen érdemjelt Kossuthnak a török parancsnok Szulejmán ezredes adta által, kit csak többszöri kérésre 's mások közbenjárására bocsátott Kossuth magához, mint ki ötet hazugságával már megcsalta 's előtte hitelét, becsületét eljátszotta.

Febr. 19-én

Indult el Kütahyából Dembinski tábornok Stambulba, hol illető leveleit átveendi. Ő mint francia alattvaló 's stambuli francia követ sürgetésére bocsáttatott közülünk legelőször szabadon. Kossuthal kibékületlenül távozott. Ő, mint mondá, egy angol pártfogás alatti szigetbe vonulva a világ zajától, csendben élendi hátralevő napjait, a mintegy 58 éves aggastyán, de még életerőteljes ősz bajnok. Ő szerencsétlen volt a lengyel, szerencsétlen a magyar forradalomban, tervei rosszul ütöttek ki, sőt mind itt, mind amott árulással gyanúsítottatott, haditörvényszék elébe állítottatott. Ő azon szerencsétlen, csatában őszült bajnok, kinek tehetsége kitüntetésére a sors nem kedvezett, ki számára e földön nem nőtt cserkoszorú. A magyarok Istene jutalmazza érdeme szerint!

Márc. 1-én

Estve érkezett ide Száli pasa tüzeri főparancsnok Stambulból, 2-án az itteni katonaságot, lovait 's ételét megvizsgálta, 's 3-án továbbutazott Kénia felé, (mert, mint mondják, küldetése célja a megyékbeni igazságszolgálat megvizsgálása). Elnökeinket nem látogatta 's irányunkban sem kérdett, sem tett.

Márc. 7-én

Lengyel és magyar menekültek vegyes gyűlést tartottak, Mészáros Lázár elnökle alatt. Első kérdésül volt kitűzve, akarunk-e itt emléket hagyni magunk után. Ez általános szótöbbséggel igenletetett. 2. kérdés volt: akarunk-e egy emlékoszlopot, obeliszket⁴¹⁹ vagy effélét kúttal 's ültetvényel felállítani? Ez kevés szóval megbukott. 3. kérdés: akarunk-e egy új kutat (értve mindég földalatti

csatornából felszökő kutat), 's körülte ültetvényt? Átalános kevessebbséggel megbukott. A 4. kérdés: akarunk-e egy már kész kutat kiújítani, felcsinosítani, emléklappal ellátni 's fákkal körülültetni? Szótöbbséggel elfogadtatott. 'S így a különféle alakú 's költségű szép tervrajzok visszaestek. További működésre egy 6 tagból álló választmány neveztetett, közülük 3 magyar 's 3 lengyel, magok közül választva elnököt.

Márc. 12-én

Közgyűlés elibe terjesztette a választmány tervét a helyre nézve, mit a laktanya előtti gyakorlótér szélére tervezett. Minthogy némelyek tudatták azt velünk, hogy a török katonai parancsnokság úgy nyilatkozott, miképp a gyakorlótérből egy tenyéryit sem engedhet elfoglalhatni: határozni egyebet nem lehetett, mint azt, a török katonai parancsnokság világosíttassék fel, hogy a gyakorlótérből semmi el nem vétetik, 's az egész laktanya az ültetvény által szépség 's egészségi tekintetben csak nyerni fog. Továbbá harmadnapra új gyűlés határozatott, 's egyszersmind, hogy lássuk pénzerőnket, mint támaszkodhatunk: egy aláírási ív tétetett ki a az olvasószobában, önkéntes aláírásra 48 órára.

Márc. 15-én

Annak következtében, hogy senki sem írt alá semmit: korelnök úr egy körlevélben tudatta mindnyájunkkal a tárgy megbukását. És így semmi emlék!

Estve mi magyarok a március 15-ét sírva-víggadva megültük.

Ez estve érkezett Lemmi⁴²⁰, olasz (Mazzini⁴²¹ küldöttje), más két olasszal, 's két volt honvéddel.

Márc. 16-án

Érkezett Stambulból Zahn... nevű orvos, német, magyarországi bánáti születés, idejövetele ürügye, hogy egy gróf Nádasdynak 10 ezer p. ftot adott költsön, 's minthogy azt elszalasztotta, idejött, hogy annak az előadása szerint az itteni, még Magyarországból hozott emigracionális pénztárból azt felvegye. Valódi ok pedig – mint mondák – annak kikémlelése (az osztrák consulates által küldve), hogy Lemmi 's társai itt mit csinálnak. Ennek következtében stambuli értesítés nyomán Szulejmán török ezredes

Márc. 17-én

útnak indította Brussára vissza.

Ezen estve érkezett Smirnából Hamilton (Thompson) és egy dán herceg Fridrik princ Schleswig-Holstein.

Márc. 22-én

Visszament Lemmi két társával Stambulba.

Márc. 23-án

Elutazott Thompson 's útitársa, a herceg Stambulba.

Márc. 27-én

Naplemenetkor villámlott, dörgött 's esett; – az öreg Waagnerné (58 éves) meghalt.

Márc. 28-án

D. u. az örmény kat. pap egész ornatusban⁴²², előtte rúdon vitt ezüst kereszttel 's mintegy tizenkét, cifra, csillogó ruhákba öltözött ministrans kíséretében a laktanyába jött, 's a testet rövid szertartással beszentelvén, a kísérők közt kiosztogatott számtalan gyász viaszgyertya csillogása közt énekléssel a testet a katol. templomba vittük 's a középén felállított emelvényre feltettük, 's ott maradt másnapig, midőn d. e. 9 órakor szertartással a templom kerítésében 600 piaszteren vásárlott 1 négyszögöl földbe eltemetett. Míóta Törökhon fennáll, a török ily vallási türelmet még nem tanúsított, hogy császári laktanyába gyaur (hitetlen) papok keresztet hoztak, 's szertartást végeztek volna. 'S most nemcsak eltűrték, sőt az ezredestől le minden tisztek paráderühában kísérték velünk a testet a templomba 1 század katonával, 's Szulejmán ezredes parancsnok a temetési költséget mind kifizette.

Márc. 29.

D.u. érkezett Brüsszából (Lemmi utasítása következtében) Rózsafi Mátyás,⁴²³ kinek az apja magyar indigent,⁴²⁴ azelőtt valami német báró volt, 's ő már Magyarhonban született 's magyarnak neveltetett, a szabadsági forradalmunkban részt vett, 's utánunk 1850/51 télen emigrált. Most korm. úr fontos dologban bízva meg bocsátotta útra Stambul felé ápril 2-án.

Ápr. 5-én

Érkezett Szerbiából (talán Kragujaváczból) Dömötör őrnagy,⁴²⁵ hozva korm. úrnak leveleket.⁴²⁶

Ápr. 12-én

Adva tudtára Szulejmán bej korm. úrnak, hogy Dömötört ma érkezett felsőbb parancs következtében neki itt őrizet alatt le kell tartóztatni. Melyen korm. úr 's az egész emigráció felzúdulva, Szulejmán bejre rohantak 's ott heves expectoratóiók⁴²⁷ történtek. Szulejmán farizeusi képpel szánakozott a történeten, mit neki

a parancs következtében meg kell tenni 's min változtatni neki hatalmában nincs; hanem mondá, hogy mondjuk el mit akarunk, ő betűről-betűre megírja Stambulba, 's erre elsorolánk neki sérelmeinket elég világosan. Kossuth is oly tűzbe jött e méltatlan bánáson, hogy a padisághoz tüstént levelet írt, melyben világosan megmondja, hogy eddig túrt, de már tovább nem túr, hogy ő tovább itt nem marad, zárassa börtönbe, fejével kísérti meg kitörni az ajtót, itt nem marad, ölesse le; akkor itt marad, de élve nem. Mert ő szív szabadságát elibe teszi a padisah rabsággá vált vendégszeretetének.

Jegyz.: Az ápril 12-13-ki demonstrációk következtében félvén a török parancsnok kitörésünktől, az eddig folyóson állott lándzsákat mind bevitték, 's minden szoba ajtó elibe, melyben török katonaság lakik 's fegyvereik vannak, fegyveres örök állítottak.

Ápr. 13-án

Perczel Mór tábornok egy török dzsidás közembert megkorbácsolt felindulásában azért, hogy egy kilovagló lengyel internáltat annyira nyomba követett, hogy ló lovat ért, 's hogy visszaintő parancsának sem engedelmeskedett. Melyért a dzsidások zúgása következtében a 2 ezredes, 2 őrnagy 's tisztek estve későn Kossuthoz felmentek, 's éjjél utáni ott voltak.

Ápr. 18-án

Érkezett Stambulból Lépri Hippolit, olasz szobrász, Mazzini 's Lemmi megbízottja, fontos levelekkel.⁴²⁸

Ápr. 20-án

A Húsvét innepi szertartást végeztük magyarok a laktanyában, ének nélkül. Buzgó állapotunkhoz alkalmazott imát 's beszédet mondott Ács Gida reform. lelkészünk, 's Úrvacsorában részesített bennünket (köztünk Kossuthot, Batthyányt 's nejét).

Ápr. 21-én

Körlevélben közölte Kossuth a magyar-lengyel emigrációval az Éjszak-Amerikai Szabad Status congressusa határozatát: melyben miután nyilvánítja, hogy méltányolják a vallás és szabadságért tanúsított hősiek magunk viseletét, méltányolják a Portának irántunk, hontalan bajnokok iránt mutatott szíves vendégszeretét; 's minthogy mi hazájokba, Éjszak-Amerikába óhajtunk emigrálni; utasítatik az elnök, hogy a Nápoly körül cirkáló hajóhadból egy fregátot⁴²⁹ küldjön értünk, Stambul alá, hogy az bennünket a Szabad Statusokba vigyen. Közölte a congressus elnökétől kapott azon tudósítást, hogy Mississippi gőzfregát már értünk valósággal útnak is indított 's mely bennünket május vége

felé, ha a szultán elereszt, elvisz. A stambuli amerikai vicekövet pedig arra szólít fel bennünket: adjunk be egy memorialet a Portához, saját aláírásunkkal, hogy mi Amerika ajánlatát elfogadjuk, 's hogy ennek a párját küdjük el neki is, hogy a hajón szükséges accomodatiót⁴³⁰ megtehesse.

Ápr. 22-én

Efelett tanácskozni öszvejöttünk. Köztünk megjelent Kossuth (főnökök közül nem volt jelen egy sem; ő is csak véletlen, nem reményelve jött közinkbe). Némelyek óhajtották, hogy ő tenné fel a feliratot a Portához, melyet mindnyájan aláírnánk. De Ő előadván, hogy abbeli nyilatkozatát, hogy innen mindenáron szabadulni akar, hogyha erővel itt tartóztatják kész minden scandalaumot⁴³¹ elkövetni, beadta már mind a Portának, mind a követségeknek, most tehát ezt a Porta felszólítása nélkül ezt tennie fölösleges volna, de nem is akar ő hivatalosan, írásban nyilatkozni azért, mert a congressus határozatában azon kifejezés lévén, hogy mi „Amerikába akarunk emigrálni”, nem akarja a congressus határozatát, mint áll, általánosan elfogadni, nehogy ez aláírván magát, idővel valamely európai kikötőbe akarna lépni, azt bezárnák előtte, mondván: „te arra kötelezted magad, hogy Amerikába emigrálsz, azaz, hogy többé onnan vissza nem jössz, itt tehát nincs helyed”, nem akarja pedig a congressus ezen kifejezését értelmezni sem, azaz óvást tenni rossz értelme ellen, mert ezzel meg a szíves Szabad Státust sértené meg; annál fogva kéri őtet ilyen aláírás felmentése alól. Ő felel a vicekövetnek, mit előttünk fel is olvasott, melyből világosan értésére adja neki, hogy ő velünk együtt innen kész 's törekszik szabadulni 's hogy ezen szándékát a Portával is tudatta; csak ő utasítása szerint hatályosan működjön 's szedjen fel bennünket minél előbb a Mississippri hátára; mondá, hogy a magyar-lengyel emigráció névjegyzékét is elküldi ez alkalommal. Egyébiránt aki akar nyilatkozzék, ő a nyilatkozat biztos elküldésére ajánlkozik.

Ápr. 24-én

Lépri visszament Skutarin⁴³² keresztül Stambulba fontos levelekkel Kossuthtól.

Május 3-án

Kossuth korm. úr egy körlevelet bocsátott el közöttünk, melyben ekképp szól:

„Ad circulandum⁴³³

Az amerikai követségtől a következő értelmű tudósítást kaptam: »A legnagyobb sajnálattal tudósítom, hogy a Porta elhatározta a kütahyai emigrációnak főnökei közül hatot még őszig, de nem

tovább letartóztatni, a többieket pedig azonnal szabadon bocsátani. Ezen határozat Ausztriának tudtára adatott.

Az amerikai követség ezen határozat ellen remonstrálván⁴³⁴ kijelentette a Portának, hogy az amerikai hajók mindenesetre készek a kütahyai emigrációból azokat (legyenek sokan vagy kevesen) felvenni, akik Amerikába menni magokat elhatározták. A stambuliak felől sem a congressus határozata, sem utasításom nem szól.

Kérem társait értesíteni, hogy Amerika ajánlatának elfogadásával semmi szabadságukat korlátozó kötelezés nem hárul rájuk. Az Egyesült Statusoknak teljes lehetetlen volna megegyezni ily korlátozásba.« Egy másik követségtől pedig következő tudósítást vettem:

»Ausztria a Porta kiszabadítási kívánatára folyvást azon veszélyt vetvén ellene, mely önnek azonnali szabaddá tételéből a birodalmára nézve következnek 's más hatalmak által is támogatván, a Porta kénytelen volt engedni, 's miután egymásután elvetette Ausztriának azon kívánságát, hogy az internációnak idő ne szabassék, azután, hogy még egy évre szabassék, a díván kijelentette, hogy az internációt szeptember elején túl nem terjesztendi.«»

Alig tette meg a levél körútját; megérkezett Eder osztrák biztos Jazmagyval, mint tolmáccsal (mint ők mondták). A török parancsnok Szulejmán ezredes által számára fogadott 's bútorozott házba szállott, a laktanya közelében, 's örökkel ellátott, rendes katonákkal.

Kossuth másnap mindjárt hivatalosan kérdeztette Szulejmán török parancsnokunktól, hogy minek tekinti ő itt ez osztrákokat, – hivatalosan küldöttek-e, vagy csak osztrák érdeken alattomosan működőknek? -az első esetben közölje vele a rájuk nézve kapott utasítását, a másodikban pedig tegye velök azt, mit már egyszer Jazmagyval tett. – Mire Szulejmán válaszolá, hogy ő velök semmi hivatalos viszonyban nem fog lenni, mert ők csak a maguk kormánya által mintegy ellenőrül küldettek, 's egyébiránt sem azok a laktanyába nem jöhetnek, se hozzájuk menni senkinek sem engedtetik.

Ugyanez napon máj. 4-én

délben hivatalosan közölte Szulejman ezredes, török parancsnokunk, mint Kossuthnal, mint a többi főnökkel, hogy 8 internált van, kik szeptember elejéig még itt maradnak 's Kossuthnak engedtetik meg mintegy 2 személyt maga mellett megtarthatni, a többinek egy sem, cseléd ahány akar maradhat. A nyolc internáltak pedig ezek: Kossuth, Batthyány, Perczel Mór, Perczel Miklós, Wysocki, Asbóth, Gyurman, Lülley. – Kormányzó úr az

öt környezőknek most ismét szomorúan adta tudtokra saját szállásán, hogy meg kell válnunk, 's hogyha a szigorú eljárás kettőnél többet mellette maradni csakugyan nem enged; felszólított bennünket, választanók ki magunk közül ezt a kettőt. Mire mi válaszolók: mi mindegyig óhajtunk Kossuthtal maradni, mind szerencsésnek tartjuk magunkat, ha körében maradhatunk, 's éppen ezért mindegyik magát ajánlaná itt maradónak, 's hogy ebből kellemetlen súrlódások ne keletkezzenek, megkértük kormányzó urat, hogy tűzze ő ki azt a két szerencsést, 's mi rajta megnyugszunk.

Mint inspekciós tiszt éppen kormányzó úrnál ebédeltem ekkor. Ebéd elején mindjárt előhozá: minthogy én voltam Törökönban az első, kibem megbízott 's kit először magához fogadott: ha elfogadom, egyiknek engem választ maga mellé. Örömben könnyek csepegték levesembe, keblem elfogódott 's magam sem tudom hálás köszönetemet hogy rebegetem. Minthogy kormányzó né, hite szerint Magyarországbóli kiszabadulását egyenesen, közvetlenül Wagner Gusztáv tüzérőrnagy asszonyának köszönheti; hálából, a második helyre Kossuth által ő kínáltatott meg, oly formán, szép móddal, hogyha szeptemberig a maga fenntartására elég pénze nem volna, fogadja el. Mire ez azt válaszolá: „minthogy van még annyija, hogy szeptemberig nemcsak kijöhet, hanem még mást is segíthet egy-két piaszterrel arról, a helyről nem szorít ki oly egyént, aki e nélkül talán éhenhalásnak volna kitéve.” De alig jött le, kell, hogy megbánta légyen nyilatkozatát, mert e perctől fogva bús, gondolatba merült volt.

A többiek tömegesen lementek Szulejmánhoz óvásukat nyilatkoztatni, ezen szigorú eljárás ellen: „mert úgymond, mi a török kormány tudtával, beleegyezésivel követtük Kossuthot fogságba, azon neki tett fogadással, hogy nem várva a török kormánytól semmi segedelmet, kézi munkával is keresve, ha kell, kenyertünket, vele leszünk, őt el nem hagyjuk soha, ennél fogva a török kormány nem oldhat minket fel ezen önként vállalt 's általa megerősített, szomorú, kedves kötelelességtől, 's hogy mi mindnyájan körében akarunk maradni továbbra is”. Szulejmán mondá, hogy ötnél többnek nem lehet Kossuthtal maradni. Egyébaránt e tárgyban írjunk a szeraszkiezhez, ő pontosan el fogja gyorsan küldeni.

Most már több lévén ugyan, de mégis kevés az itt maradhatók száma; felszólította általam kormányzó úr a szorosán köréhez tartozókat, hogy nyilatkozzanak minél előbb elötte mindazok, kik magok erejétől szeptemberig élélhetnek, mindazok, akik el nem tudnának élni. Az elsők közé jelentette magát Ihász, Török, Fráter; az utolsók közé Waigli, Kalapsza, Grechenek. Ezek közül hozzám még négyet választott kormányzó úr: u.m. Ihász, Waigli,

Kalapsza és Grechenek. Amarra a kettőre pedig folyt az alkudozás Szulejmánnal még másnap is hevesen. Utoljára sem engedvén meg Szulejmán, azt mondá Kossuth, felviszi őket és még Németh Józsefet szobájába 's vigye el őket onnan Szulejmán. Felbőszítette pedig ennyire Kossuthot, nem egyenesen a Szulejmán megtagadása, hanem az, hogy a többi főnöknek is, mindegyiknek megengedte kettőt maga mellé választani tegnapi szava ellenére).

Indulási határidőül tűzetett ki május 8-ka. Megemlíendő, hogy Szulejmán ezredes hivatalosan tudatá velünk, hogy az elmenők Brüssán keresztül vitetnek, hol már a császári küldött pasa várja őket, ki által útlevéllal, 's útiköltséggel ellátva mindegyik szabadon mehet oda hova akar, vagy Törökhonban maradhat akárhol, csak Kütahyára nem szabad visszajönni. Továbbá mondá kormányzó úrnak azt is, hogy a katonai laktanyában lakók közt két osztrák kém van, de unszolásra sem mondá meg, hogy kik azok, mert úgymond, „tudom, hogy azoknak a bőre nem jól járna”.

Jegyzés: Ezen napokban vallotta meg Hadszi Ibrahim, arabs szolgája Kossuthnak, hogy midőn Sumlán voltak a tudva volt horvát bérgyilkosok, neki először 15, később 20 ezer piasztért ígértek Kossuth megölésére. De ő nem tette, hanem a Kossuth tolmácsának, Cseh Imrének (Ahmed) megmondta 's vele eddig hallgattak.

Máj. 5. 6. és 7-én

A császári főispányi (kajmakám) lakban folyvást tartottak a gyűlések, hol a sok császári rendeletek értelme kisilabizálásával 's végrehajtásával foglalkoztak, a kajmakám, Szulejmán, a 2 osztrák küldött, hozzájuk felment gyakran Szöllösy és Lülley. Egyébaránt titkos öszvejöveletek tartottak rendesen minden este Szöllösy szállásán, hol a két osztrák küldött elfogadta, kihallgatta, tanáccsal 's utasítással ellátta azokat, kik valami tárgyban hozzájuk fordultak. Szöllösy Nagy Ferenc (Sumlán neve volt Schuller) született magyar, papi tudományokat is végzett 's katonává lett, a dragonosoknál volt talán őrmester, onnan megszökött Törökhonba, itt a császári pénzverőházban nagy hivatalt kapott, de itt csalást követvén el megszökött (a muszka udvarnál is volt valami hivatalban, hanem mily időszakban nem tudom) 's Erdélyben lappangott, hol elfogattatván, mint hitehagyott pogány perbe idéztetett 's sokáig fogva tartatott. Onnan hogy, hogy nem kiszabadult 's Zimonyban osztrák szolgálatban török tolmács volt 's Erdélyből nőt vett. Itt érte őt az 1848-i forradalom 's innen Pestre jött, hol a belügyi minisztériumnál fogalmazói címmel alkalmaztatott. Később Kossuth, mint kormányzó mellett hivataloskodott. Végre az oláhországi mozgalmak tárgyában oda két

ízben is kiküldetett. Törökhonba menekült, hol, mint osztrák spion, ki a jövő-menő leveleket elfogta, elolvasta 's Stambulba mindent megírt, az egész emigráció utálta 's megvetette.

Ilyen volt négy a lengyelek közül, kik amnesztiát koldultak; a magyarok közül Lülley (a zsidón) kívül nem tudhattunk ki többet kettőnél u.m. Házmán és Lórodyt. Hogy ezek miért jártak ott, miben törték fejüket 's mi utasítást kaptak, nem tudni, hanem irtózatosságát gyanítani lehet abból, hogy felmentek ők Kossuthoz 's őt elszökésre persvadeálták⁴³⁵, mire ha ő ráállandott, bizonyosan a lesbe állított osztrák bérgyilkosok kezébe kerítette volna. Kossuth ezt velünk, meghittjeivel, név szerint: Ihász, Török, Frater, Waigli, Kalapsza, Németh, Grechenek, László, mint titkot közölte, mint gazembereket ismertette meg velünk a hízelgő mérgekígyókat, figyelmeztetve bennünket, hogy hidegséget ne vétessünk velök észre irántok, hadd űzzék sátányi ármányukat tovább még, mindaddig míg az álarcot ő le nem rántja; de óvjuk magunkat minden politizálástól, beszéljünk velök más haszontalan tárgyról.

A lengyelek közül négyen jöttek őszve, rendelt időben Szőlősynél az osztrákokkal, magok személyére amnesztiát koldulók, hogy mi választ kaptak nem tudhattam meg.

Máj. 7-én

Berzenczeyt és Waagnert Szulejmán ezredes magához hívatta 's tudtokra adja, hogy még ők ketten internálva vannak. Waagner ezen kimondhatlanul örvendett, Berzenczey pedig bosszankodott azon, hogy ötet oly gyanús osztrák kémekkel tették egy kategóriába.

Máj. 8-án

Reggel ismét azt izente Szulejmán ezredes Berzenczeynek, hogyha akar, szabadon mehet. Kossuthot pedig háta mögött azzal fenyegette, hogyha Töröknek, Fráternek 's Némethnek menhelyet ad, a hivatalosan megszabott öt számba beleveszi az orvost és tolmácsot is, vagy ha Kossuth a már kiválasztott ötöt akarja maga mellett megtartani; úgy az orvosnak 's tolmácsnak menni kell. A tolmácsnak meg is izente, hogy pakoljon 's az orvost is hívatta, hogy tudtára adja, ki midőn hozzá menve kérdé mért hívatta, azt a feleletet kapta, hogy a feje fáj 's üterét nézette vele.

Eljött az indulás ideje; szívszaggató búcsúzásoknak, maradók és menők közt véget vetett az első trombitaharsogás, melyre a podgyásszal terhelt lovak serege megindult, 's utána a másodikra a tőlünk elvált fogolytársaink mind lóháton, két hölgy szinte lovon 's egy hintóban. A diplomatice szabadon bocsátott magyar emigránsokat fegyveres katona korlát között kísérték a gömleki kikötő felé Ahmed bej, török huszárezredes parancsnoksága alatt.

A három opponens⁴³⁶ itt maradt anélkül, hogy valaki csak figyelmeztette volna is az indulásra 's húzzák most is az ezelőtti havidíjt.

Mind privát levelek, buletinek,⁴³⁷ mind követségek 6 internáltat írtak, 's itt ezek mindjárt nyolcat, azután tizet csináltak. Szulejmán Kossuthnak azt mondá, hogy csak neki lehet kettőt maga mellett megtartani, 's a többi főnöknek egyet sem; 's látván Kossuth, hogy Batthyánynak kettőt, Perczel Mórnak is kettőt megenged maga mellé itt tartani: (sőt még Lülleynek is, kinek Szulejmán 2000 piasztart adott neje 's gyermekei kihozatására, megengedetett egyet gyermekei nevelőjének maga mellé venni, 's a pesti volt handlírozó⁴³⁸ zsidó elég szemtelen volt közlünk egy honvéd hadnagyot, Szathmári Károlyt erre fel is szólítani); ő is felszorította hétre, 's a három erőszakos ittmaradóval tízre az ő személyzetét.

Mint már máskor eleitől fogva mindég, úgy most is láttuk a török hivatalos diplomatikai eljárást. Ő a németet, mint alattvalóit bujtogató ellenét gyűlöli bensőleg, 's mégis vele cimborál, vele tanácskozik azon, miképp lehetne a szabadságot sanyargatni, megfojtani. A török köznép a maga természeti egyszerűségében becsületes ember – amennyire szent könyve engedi – de a hivatalnok, az utolsó hajdútól fel az első miniszterig csekély kivétellel, mind kincsvágyó, pénzzel vesztegethető, pénzért hazáját is eladó, alattomos, csalárd, hazug, nemzetiségről semmi fogalmuk, nép boldogítására semmi szándékuk. – Jaj annak, ki török tisztviselőtől szívességet, vagy igazságot várni büntetett a kegyetlen sors által. Tartsd meg ezt emlékezetedben: „ügyedben kerüld a törököt!”, 's szúrd bele úri imádságodba ezt: „ne vigy minket török törvényszék elibe, de szabadíts meg a török tisztviselőktől.”

Kütahyában 1851. május 8-án még továbbra letartóztatott magyar emigráció névjegyzéke

rang vagy hivatal	Név	fő i. ö. sz.	nő	fő gyermek	fő
kormányzó	Kossuth Lajos	1	Meszlényi Ter. 1	Ferenc Vilma Lajos	1 1 1
személyzete					
alezredes	Asbóth Sándor	1			
Asbóth szolg.	Hochhettinger	1			
	Szegeci János	1			
alezredes	Ihász Dani	1			
gyalog száz.	Török Lajos	1			
" "	Frater Alajos	1			
" "	Weigli Vilmos	1			
" főhadn.	Grechenek György	1			
huszár főhadn.	Kalapsza János	1			
tüzér hadn.	László Károly	1			

rang vagy hivatal	Név	fő	nő	fő	gyermek	fő
		i.	ö.	sz.		
gyalog. száz.						
tolmács	Cseh Imre	1				
orvos	Spacek Lajos	1				
gyalog száz.	Németh József	1				
<i>Kossuthnál</i>						
szolga	Grezsák József	1				
főző	Schwarz Károl	1				
lovász	Kovács Ferenc	1				
<i>Kossuthnál nevelő</i>						
nevelő	Karády Ignác	1				
szolga	Szabó Péter		1			
szolga	Nagy János		1			
kül.min.	Batthyány Kázmér	1		Keglevics Aug.	1	
Batthyány nevére maradtak						
min. tan.	Házmán Ferenc	1				
szolgabír.	Szerényi Antal	1				
<i>Batthyány cselédjei</i>						
huszár	Haraszi Antal		1			
belszolga	Janda Ferencz		1			
főlovász	Sümeik András		1			
lovász	Zábrák János		1			
tábornok	Perczel Mór	1		Sárközi Juli	1	Irma 1
						Mór 1
<i>szakácsné</i>						
				Görög Péterné	1	
Ihász szolgálója	Szabó Péter		1			
Perczel Mór nevére maradtak						
rendőr oszt. fön.	Lórody (Eischl)	1				
ref. lelkész	Ács Gida	1				
ezredes	Perczel Miklós	1		Latinovics Vil.	1	
Közlöny szerk.	Gyurman Adolf	1		Debreczeni Zsu.1		Etelka 1
kém, követ	Lüllley Manó	1				
Korm. bizt.	Berzenczey László	1				
tüz. őrnagy	Waagner Gusztáv	1				
Cseh szolg.	Nagy János		1			
<i>közös manage-főző</i>						
	Magyar Sándor		1			
<i>lengyelek</i>						
tábornok	Wysocki József	1				
dzsid.kapit.	Lussakovszki József	1				
" hadn.	Kossák László	1				

Ezekon kívül várandósága miatt itt maradt még Kovács őrnagy-né férjével együtt. Nem különben Dinnyési nejével, gyermekivel, kormány fizetés nélkül, az emigrációrai mosásból él.

Jegyzet

- ³⁷² Réamur-fok – a Celsius-skála 100 fokát 80 fokra osztó skála egy foka, R. A. F. Réamur XVIII. századi francia fizikus nevééről.
- ³⁷³ Bulharyn, Jerzy (1798-1885), a cári lengyel hadseregben főhadnagy, a lengyel szabadságharcban alezredes, majd Magyarországra emigrál. 1848. december 29-től a honvédsereg oldalán küzdő lengyel csapatok főparancsnoka. Emigrál, Kossuth Vidinben tábornokká lépteti elő, később Franciaországban él.
- ³⁷⁴ Fockner József (1800-1883), kilépett hadnagy, 1848 nyarától a Temes megyei nemzetőrség századosa, részt vesz a délvidéki harcokban. Emigrál, Kossuth Sumlán alezredessé lépteti elő. Az USA-ba emigrál, 1857-ben hazatér.
- ³⁷⁵ Lülley Emánuel (1807-1895), a szabadságharc alatt rendőri és kémszolgálatot teljesített a magyar kormánynak. Az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán őrnagyi rangot ért el, később az amerikai igazságügyi minisztériumban is titkosszolgálati feladatokat lát el.
- ³⁷⁶ Dembinsky (Dembinski), Henryk (1791-1864), lengyel szabadságharcos, magyar honvéd altábornagy. Világos után Törökországba, majd Párizsba emigrál.
- ³⁷⁷ Kovács István (1817-1864), honvéd őrnagy, a Szeged környéki és bácskai harcokban vesz részt, megszervezi a torontáli önkéntesek zászlóalját. Emigrál, az amerikai polgárháborúban megsebesül, majd meghal.
- ³⁷⁸ Szabó Samu (1813-1890), eredetileg ügyvéd, majd Törökországba és az USA-ba emigrál. Kiegyezés után miniszteri osztálytanácsos.
- ³⁷⁹ Ő is áttért református hitre.
- ³⁸⁰ sörbet – jégbe hűtött sűrű gyümölcszörp (arab-török)
- ³⁸¹ pajazzó-polichinelle – bohóc (francia)
- ³⁸² térmértan (görög)
- ³⁸³ perszvadeál – rábeszél (latin)
- ³⁸⁴ Szabó Sándor (?1830-1905), 1849-es honvéd, Törökországba, majd az USA-ba emigrál, 1855-től a texasi Houstonban élt, gyapottisztító üzeme volt.
- ³⁸⁵ inspekcio – ügyeletes szolgálat, felügyelet, őrizet (latin)
- ³⁸⁶ Harczi Gábor (eredeti neve Némethy Gyula) – honvéd hadnagy. A szabadságharc előtt Nemzeti Színház karmestere volt. A szabadságharc veresége után Törökországba, majd az USA-ba emigrált.
- ³⁸⁷ Urquhart, David (1805-1877), 1847-52 között a brit parlament tagja, Kossuth híve, a lengyelek barátja.
- ³⁸⁸ Messingberd – angol gárdatiszt, a magyarok segítője, Thompsonnal együtt Szmirna közelében földet vásárol a magyar emigránsok letelepítésére.
- ³⁸⁹ Regaldi Giuseppe (1809-1883) – olasz költő, író.
- ³⁹⁰ Mazeppa – kozák atman a 17. sz.-ban, egy lengyel nemes tetten érte, hogy csalja a feleségével, lóra kötöztette meztelenül, a lovat szabadon eresztették, de Mazeppa megmenekült.
- ³⁹¹ Haynau londoni megveretésére 1850. szept. 4-én került sor a Barclay and Perkins sörgyárban.
- ³⁹² Izmir (Törökország)
- ³⁹³ díszmenetben felvonulni (német).
- ³⁹⁴ Gyűjtásként kovakő szikrájával működő puska.
- ³⁹⁵ kapcáskodni – gáncsokodni, kötözködni (nép)
- ³⁹⁶ bivalyt
- ³⁹⁷ katolikus egyházi szertartásnál a papnak segédkező, többnyire fiatalkorú személy (latin)
- ³⁹⁸ Szentgyörgyi József (1825-1897), Torda és Nagyenyed körül harcol, majd a Délvidéken, Komáromba menekül. Törökországba emigrál, hamarosan hazatér.
- ³⁹⁹ A görögök hűsége nem hűség (latin).
- ⁴⁰⁰ Komédiás értelemben használja a szerző.

⁴⁰¹ Pontosan: „Valamint az embernek Fia nem azért jött, hogy néki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon, és adja ő életét vátságul sokakért.” (Károlyi Gáspár)

⁴⁰² intézmény (latin)

⁴⁰³ teokrácia – olyan uralmi rendszer, amelyben a legfőbb hatalom a papság v. az egyházi hatalommal is bíró király kezében van, az állami és vallási intézmények teljesen egymásba olvadnak (a.m. istenuralom).

⁴⁰⁴ A jómódú városi lakosság érdekeit képviselő, a vallási törvények formális megtartására szigorúan ügyelő vallási-politikai irányzat híve az ókori Júdeában (héber).

⁴⁰⁵ Nagy Konstantin (274?-337), római császár, beszüntette a keresztények üldözését, 313-ban kiadta a vallásszabadságot biztosító milánói edictumot, majd 325-ben megnyitotta a keresztények első egyetemes gyűlését, a niceai zsinatot.

⁴⁰⁶ Pontosan: „Az Úrnak lelke van én rajtam, mivelhogy felkent engem, hogy a szegényeknek az evangéliumot hirdessem, elküldött, hogy a töredelmes szívűeket meggyógyítsam, hogy a foglyoknak szabadulást hirdessek és a vakok szemeknek megnyílását, hogy szabadon bocsássam a lesujtottakat.”

⁴⁰⁷ Speroni Sperone (1500-1588) – olasz író, kritikus, esztéta.

⁴⁰⁸ Kheirón v. Khairón bölcs kentaur. Mellette valószínűleg Pholosz a haragos kentaur neve áll.

„Közbül, aki fejét mellére hajtja,
a nagy Chiron, Achilles nevelője;
hátról Pholus, haragját misem oltja.
S a vérpataknak még sok ezer öre
jár ott nyilazva, ha csak kibukkan
jobban, mint bűne engedné, belőle.”

Dante: Isteni színjáték. Pokol XII. 70-75. (Babits Mihály)

⁴⁰⁹ Nyújtó Mátyás – huszár kapitány, Aradról Törökországba, majd USA-ba emigrál, New Yorkban szalont rendezett be.

⁴¹⁰ Stein Miksa báró (1814-1886), 1848-49-ben honvéd ezredes, Világos után török szolgálatba lépett, felvett neve Ferhad pasa volt. Megmérgezték.

⁴¹¹ Fiala János (1822-1911), 1848 nyaratól a temesvári nemzetőrség századosa, majd a délvidéki harcokban vesz részt, legmagasabb rangja honvéd őrnagy. Emigrál Törökországba majd az USA-ba, ahol az északi oldalán harcolt, ott is hal meg.

⁴¹² Ingenieur – mérnök (francia)

⁴¹³ Fockner (Vogtner) József (1800-1883), honvéd őrnagy. 1849-ben a 2. honvédzászlóalj parancsnoka. Katonáival fedezte a Szerbiába menekülők útját. 1851 júliusában 70 emigráns társával Törökországból Londonba, majd New Yorkba hajózott, 1857-ben hazatért.

⁴¹⁴ Vetter (von Doggenfeld) Antal (1803-1882), alezredes a cs. kir. 37. gyalogezredben, a szabadságharc során honvéd altábornagy, a főhadserg, majd a déli hadsereg főparancsnoka, emigrál, az olaszországi, majd a poroszországi magyar légió szervezője.

⁴¹⁵ rezignáció – belenyugvás, beletörődés, lemondás (latin)

⁴¹⁶ Sztrokay Elek (1818-1847), császári-királyi huszár főhadnagy, a bécsi testőrségi könyvtár felügyelője, Itáliában hal meg. Munkája: Az erődítés tudománya. Buda, 1848.

⁴¹⁷ Nyújtó Mátyás – volt Lehel huszárszázados, az aradi Fehér Kereszt fogadó tulajdonosa volt, emigrált az USA-ba, New Yorkban fogadót rendezett be.

⁴¹⁸ értsd azt

⁴¹⁹ négyoldalú, felfelé keskenyedő, piramis alakú csúcsban végződő magas emlékoszlop (görög)

⁴²⁰ Lemmi, Adriano – Mazzini híve, részt vett az 1848-49-es római forradalomban, bukása után visszatért Konstantinápolyba, ahol Mazzini megbízásait teljesíti.

⁴²¹ Mazzini, Giuseppe (1805-1872), olasz szabadságharcos, forradalmár.

- ⁴²² ornátus – díszruha (latin)
- ⁴²³ Rózsafi (Ruzicska) Mátyás (1828-1893), papi pályára készült, de a szabadságharc miatt abbahagyja, megalapítja a Komáromi Értesítőt. Járt Kossuthnál Törökországban diplomáciai küldetést teljesített, később Nyugat-Európában. Részt vett a Mack-féle fegyveres összeesküvésben, Londonban telepedett le, majd az USA-ba emigrált, az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban, Washingtonban halt meg.
- ⁴²⁴ indigéna – kitüntetésképpen külön törvénnyel honosított idegen (latin)
- ⁴²⁵ Dömötör János (1803 – ?), honvédőrnagy, 1849-ben Törökországba, majd 1851-ben Amerikába emigrál, ahol Kossuth megbízottjaként működik, majd ott munkát vállal.
- ⁴²⁶ Perczel írja, hogy a bulletinben az állt, hogy a Porta elhatározta az internálás megszüntetését (Perczel I.135.)
- ⁴²⁷ expektoráció – érzelmi kitörés, kifakadás T(latin)
- ⁴²⁸ A stambuli amerikai követ helyettesének, Mr. Brownak a levelével jöttek, amelyben közölte, hogy az amerikai kongresszus engedélyezte az emigránsok befogadását.
- ⁴²⁹ fregatt – gyors járatú, háromárbcos vitorlás hadihajó felderítő és megfigyelő szolgálatra
- ⁴³⁰ akkomodáció – alkalmazkodás (latin)
- ⁴³¹ skandalum – botrány (latin)
- ⁴³² Úsküdar (Törökország)
- ⁴³³ körözésre (latin)
- ⁴³⁴ remonstrál – tiltakozik, felszólal, fellebez (latin)
- ⁴³⁵ perszvadeál – rábeszél, rávesz, meggyőz vkit vmiről (latin)
- ⁴³⁶ ellenfél a vitában (latin)
- ⁴³⁷ bulletin – hivatalos jelentés (francia)
- ⁴³⁸ alkudozó (német, bizalmas)

V. Füzet

1851. május 9. – 1851. december 31.

Május 8. Kütahya

A Kütahya feletti hegyek kopasz csúcsáról is a hó ez napon tűnt el végképpen. A török örök is ez napokon tevék le a bundákat, melyekbe mindeddig, még a tornácörök is, éjjelenként 7-11 fok R.[eaumur] melegben magokat burkolták.

Ez nap közlé velem kormányzó úr tudtával Ihász Dani alezredes úr egy nemzetünk életére ható titkot négy szemközt, mely ez: ápril 18-án Lépri által hozott levelek következtében neki (Kossuthnak) bármi módon, bármi áron szökni kell; mert mint Mazzini vele tudatja, az ő személye nélkül semmire sem mennek, 's hogy ezen szökésnek júliusig meg kell történnie. E célra már több idő óta lavíroz egy gözösük Smirna és Gemlek közt. A határozandati időben Kütahyától Gemlekig álruhába öltözött hű, bátor vitézeik fogják kísélni. Tudatta pedig K. ezt velem azért, mert az én képemben szándéka a kaszárnyából estve kimenni Ihász úrral annak a szállására, mint ahhoz estélyre hívott vendég. Minthogy én így ahhoz több estve kimegyek anélkül, hogy katonát küldenének velem.

Hetek teltek, 's május 29-én egy olasz által hozott titkos levelekben Kossuth újra sürgettetik az elszökésre. Minden forradalom rendező főnökök, Mazzini, Gál Sándor⁴³⁹ sat. erősen nyilatkoztatják, hogy ki jelen lesz, fegyveres népet százezreket 's pénzt 12 millió pengő kölcsönt kapnak, de nála nélkül semmire sem mehetnek, 's ha júliusig ő körükbe nem mehet, a forradalom jövő májusnál előbb ki nem törhet. Ezt közölte velem Ihász alezredes úr által máj. 31-én négy szemközt, a tervvel együtt, hogy estve a kertjéből fog elszökni, hová estvefelé naponként járkálni szokott menni; de csak majd akkor, ha a most küldendő levelére válasz jön 's az estve ki lesz állítva. A terv akképp volt csinálva: Kossuth használatára a török kormány bérlett egy nagy gyümölcsös, lóhere és zöldségeskertet, melyet mi sétautak csinálása, rendezés, zöldség és virágnevelés által kellemes mulatóhelyé tettünk. Kossuthnak a kíséretéhez tartozók még a meleg napoknak is nagy részét itt szoktuk tölteni, az árnyékos sétautakon, vagy a mulatóházban (Lusthaus), melynek földszinti szobájában a friss, hegyekből föld alatt vezetett forrásvíz szüntelen csorgott, vagy a kugli-szín alatt olvasgatással, írással, 's idegen nyelvek tanulásával. (A kuglit a török kormány költségén csináltuk időtöltésül.) Itt említést érdemel az, hogy a törököknek

nagy esztergályuk, azaz lábbal vagy más által hajtható nincs, hanem apró dolgok, p. o. pipaszár-szopóka esztergályozását is csak földön ülve teszik, keresztbe tett lábakkal, az esztergályozandó darabkát egy vonó-forma készségeggel forgatják balkézrel, 's a jobbal a vésőt rátartják. Következésképpen a kuglinkhoz megkívántató bábok és golyót illetőleg meg voltunk akadva: mert azt egy török sem tudta csinálni. A kerékgyártóknak van ember által hajtott esztergályok, de az rendkívül goromba, e célra nem használható. A bajból Németh József fogolytársunk segített ki, ki ezermester volt. Ez esztergázta mind a bábokat, mind a golyót, egy kerékgyártóműhelyben. – Most a fő dologra. Kossuth rendesen mindennap lejött családjával, az inspekciós tiszttel (közülünk) kísértetve, az őrizetére rendelt török hadnagy, őrmester, tizedes és egy közember által kardosan (mert huszárok voltak). Itt szokott ő teste 's elméje megújításául sétálni, 's az őt körülvevő kíséretéhez tartozókat épületes beszélgetésével; 's jó anekdotákkal mulattatni, 's a kaszárnyába visszamenni csak naplemenet után szokott rendesen, néha setétessel. Ezen körülmények következtében, 's annak, hogy én mind termetre, mind arcra nézve igen hasonlón néztem ki Kossuthoz, azon tervet csináltuk ki Kossuthal, hogy rendes szokás szerint ő családjával le fog menni a kertbe, 's ott járkálni, velünk társalogni setétesig. Ekkor énvelem a kert hátulsó részében ruhát fog cserélni, én az ő köpenyét 's kalapját véve fel, nejét karomra veszem, 's társaink és a török örök kíséretében hazafelé ballagunk. A kaszárnya kapunál álló két őr között különös vigyázattal vonulva be 's fel az emeletre, Kossuth szobáiba. Kossuth pedig Ihással a szomszéd kertbe átugranak, hol a nagy gazban a bodzabokrok közé elrejtendett török ruhákat magukra veszik 's a hátulsó utcákon a városból kilopóznak, 's a városon kívül rejtekben rájuk váró, színes török ruhákba öltözött olaszokból 's magyarokból álló kíséret veszi oltalma alá, 's a lehető legsebesebben haladnak lóháton a kitűzött kikötőbe, hol a gőzös fog rá várni. De hála Istennek, 's a magát értünk közbevetett amerikai népnek, ő rendes úton is szabaddá lett velünk együtt. (Ez évekkkel későbbi jegyzet, mint a "Napló" írva)

Máj. 14-19, Kütahya

Május 8-án elvitt menekvő társainknak Szulejmán török parancsnok azt ígérte, hogy Brussán vitetvén keresztül, az ott rájuk váró Ali pasa külügyminiszter által útlevéllal 's útiköltséggel láttatnak el, 's mehetnek oda, hova akarnak, vagy maradhatnak Törökhonban, ahol akarnak (Kütahyát kivéve), még Stambulban is; 's hogy ezt annál inkább elhiggyék, azt a hamis hírt terjesztette, hogy előre a számokra Brussára már 100 000 piasztér utalványoztatott is.

Őket azonban Brussa alatt el, egyenesen a gemleki kikötőbe vitték, 's ott mindjárt az ott horgonyzó török gőzösre akarta Ahmed bej török huszárezredes, 's escort ⁴⁴⁰parancsnok pakoltatni, 's nem levén ott se miniszter se semmi török biztos, útlevél és pénz nélkül elszállítani. – De nem ez volt az, mi őket megdöbentette, hanem az, hogy Kütahyán az mondatott nekik, hogy Gemleken amerikai gőzös várakozik rájuk, 's ők ahelyett török gőzöst találtak, mely hogy hova szállítandja, nem tudták. Ezért mind a magyarok, mind a lengyelek tömegesen ellent álltak, azt mondván, hogy: míg őket arról nem biztosítják, hogy Angliába vagy Amerikába fognak szállítatni, hajóra nem szállnak. E tárgyban futár küldetett mind Istambulba, mind a Brussán lakó pasához, kinek írásban adott jótállására (útlevél és pénz nélkül) felmentek a magyarok a török gőzösre, s azon magyar menekvőkkel együtt, kiket a török policia Stambulban szállásaikon 's utcán öszvefogott május 14-én éjjel, 's mint foglyokat a gemleki kikötőbe szállítattott, elvitorláztak, Isten tudja hova, május 19-én. A lengyelek parton maradtak 's útlevelet és pénzt követeltek.

A stambuli török policia által öszvefogottakra nézve említést érdemel azon alattomos, gaz eljárása a török kormánynak. Azt kívánta tőlök, hogy elösmérő levelet adjanak magokról, hogy Stambulból önként mennek el, mit ők megtagadtak: továbbá nem akarván a kormány a világgal láttatni, hogy ő a padisa vendégeit fegyveres erővel hurcolja hajóra: policáj katonáit különféle civil álruhába öltöztette 's általok távolról szemmel tartva kísértette hajóra a vendégül fogadott 's kétszeresen száműzött hontalan magyarokat.

Máj. 14. – Jún. 9.

Június 9-én

Pünkösöd második napján tarttatott a katonaság mustrája a kaszárnya előtti téren. Az egész szertartás azon módon ment, mint a múlt évben (lásd előbb, IV. füzet, 10k lap) Elbocsáttatott 44 huszár és 39 gyalog, de ezek közül egy tizedes még öt évig visszamaradt 's a hely színén őrmesterré neveztetett. A huszárok is gyalog voltak, a helyszűke miatt, 's nem manevriroztak.⁴⁴¹ A gyalogok manevrirozására megjegyzendő: hogy a fegyverfogtáiban a legpontosabbak, hanem a mozgási gyakorlatokban annyira ostobák, hogy még az őrmestereket is mint a fabábokat rángatni kell ide-oda. Öltözetbeli tisztaságra, csinosságra semmit sem adnak. A tisztek közül ki kék, ki fekete, ki egy, ki két sor gombos rockban, ki fekete sinoros 's gombos attilában, ki sárga gombos bekecsben, nyári fehér nadrágban (pantalon), papucsban, a vitézek többnyire nyakravaló 's harisnya nélkül; ha kopasz

nyaka meztelen, lába kivirít, ha csizmája fénymázt soha sem lát is, ha gombja hiányzik, ha ruhája feslett, rongyos 'sat. semmit sem tesz, ruhájokat kefélni soha sem szokás.

Ezen ünnepélyre előtte való nap Szulejmán ezredes Kossuthot is meghívta a legalázatosabb bókolasok 's kézcsókolások közt; de Kossuth szemére hányván az azelőtt egy hónappali expedíciónál tanúsított gagságát kinyilatkoztatta neki: hogy ő a katonaságot, melynek nevében őt hívta, nagyon becsüli, de ő Szulejmánnal egy társaságba nem megy, hogy ott vele kávézva, pipázva Szulejmán a világnak azt mondhassa, hogy vele a legjobb barátságban, a legszebb egyetértésben él. Szulejmán nagy orral elment 's a többi magyarokat (Kossuth személyzetén kívül) 's lengyeleket személyesen meglátogatván, meghívta, 's mindent elkövetett, hogy az ünnepélyre őket megnyerje. Célját érte. Mert – Berzenczeyt, Waagnert kivéve – a többiek, Batthyánytól le az alsóig, minden férfi, minden nő gyermekeivel együtt, meggondolatlanságból és Kossuth elleni demonstrációul-e vagy kíváncsiságból, a gyakran rá-rázúduló eső dacára is megjelentek.

Jún. 9-17.

Június 15-én jött ide Stambulból, vagyis inkább Párisból az ottani oláh komité küldöttje, Kossuth nézetét kérve Oláhországra nézve, küldőinek azt megviendő. Mit ő meg is kapott.

A június 17-én Szulejmán által Kossuth 's kísérete elleni demonstrációul adott majálisba, mint általa meghívottak, kimenni elég meggondolatlanok voltak. Azon embernek, ki mindnyájunkat ámit csak, ki szegény bújdosó honfitársainkat azelőtt egy hónappal a legrútábbul megcsalta, 's mindnyájunkat úgy fog megcsalni, – azon embernek, kit mind Batthyány, mind a Perczelek gazembernek tartottak és neveztek eleitől fogva, 's barátságát megvetették, – azon embernek, ki most nyilván osztrák érdeken dolgozó bérlett agens⁴⁴² és így ellenségünk, kezet nyújtani, asztalához ülni, 's minket Kossuth-környezőket "leibgarde"-nak⁴⁴³ nevezni csúfalkodva, (mit mi nem szégyenlünk, sőt rá a világ előtt büszkék vagyunk, 's hálát adunk Istenünknek, hogy azok lehetünk) több, mint meggondolatlanság, több, mint gyengeség, ez nekik felrovandó honfíúi bűn. Ha ellenség és azáltal megbántott honfi közt kell választani, bárha ezzel viszonyunk nem a legjobb, félretéve az irigységet, gyűlölséget, magánérdeket, a honfival kell kezet fogni amannak megalázására. Különben tudjuk azt: hiába irigyelte a béka a tündöklő szentjánosbogár fényét! Hiába igyekezte azt behomályosítani! Isten, bocsásd meg nekik, 'sat.

Jún. 19-én

Délután a kertbe Kossuth elibe vezetett két cserkesz, kik Kütahyától keletnek 18 órányira laknak egy török császári pusztán, Csifteler csifliken (csiflik:török szó=pusztá), mintegy 30 család 20 év óta, hova menekültek ők, midőn lakóhelyüket (Chabákthali) a muszka elfoglalta, 's a lakosokat fogságba hurcolta. Az egyiknek neve Mehemed, a másiké Mahmud Mürze. Amaz szőke, ritka szakállú 's bajuszú, emez barna, tömött kis bajuszú, szakállát borotválta, mindegyik 30 év körül. Mohamed vallásúak. Kütahyába jövetelök oka az: pusztájokon egyet közülök a török rablók lenyakaztak, de közülük két elfogottat Kütahyába hoztak, egyszersmind panaszukat az itteni főtisztviselőnek, mint akinek hatósága alá tartoznak, beadandók. Kossuth őket felkelve, velök kezet fogva fogadta, leültette, min ők nagy zavarba jöttek, 's az egyik leült ugyan a neki mutatott padra, de a másikat rá nem lehetett bírni, hogy a padra üljön, 's csak további nagy unszolásra ült le a pad megetti gyepre, de onnan is nemsokára felkelt, mondván: „bocsássatok meg, nem ülök, szégyen ily nagy ember előtt ülnöm”. Kávával, pipával kínáltattak, a kávét erőltetve elfogadták, 's Kossuthtól oldalt fordulva megitták, de a pipát csak az első fogadta el, 's annak a szájában is – a nagy reverencia⁴⁴⁴ miatt nem mervén szívni – kialudt. Öltözete az elsőnek, már törökkel kevert; fez turbánnal, nyakkendő nincs, nyakat szorító, kétujjnyi gallérú, végig egysorgombos, vörös mellény, e fölött egy nyílt elejű, hosszú ujjú, félszárig leérő, bő ujjú, csíkos, pamutzövetből készült kabát, mely alól nem látszik a bő, térdig érő gatyá, mely térdnél a bokáig érő lábszárharisnyába van szorítva, lábán törökös belső fekete topán, külső papucsban. Felső öltönye cserkesz⁴⁴⁵ szabású, derékig testhez álló (szőrszövet, drapp színű), 's deréknél kevés ránccal, alá kibövíül, félszárig ér, ujjai kézfejig érők, bővek, (mint a mi zekéinké). Sinórral csak a széle van szegve, se gomb, se kapocs nincs rajta, derékon egymásra hajtva a széle (a mellen nyitva maradva), vékony kendővel átkötetik, melybe van szúrva a farán egy ezüstös, csinos kovás pisztoly. A mellén mindkétfelől a felső ruhájára varrt tokocskákba szurkálva van mintegy 20-24 csontpatron, a derekára csatolt szíjról lóg a hasán egy 8-10 hüvelyk hosszú 's 2-2 1/2 hüvelyk széles, hegyesen végződő kétélű gyilok. A második öltözete eredetibb: fővege szőrszövetből cukorsüveg alakú, hegyes, 4-5 hüvelyk széles, fekete prémmel. Felső ruhája szinte olyan, mint a másiké, mellén szinte sok töltésekkel ellátva. Ezen ruha alatt csak ing és pantalonforma bőségű, bokáig érő gatyá van. Meztlára török papucs. A derekát szorító szíjról lóg egy kevésbé görbe, kis markolatú, (kereszt nélkül), 2 láb forma hosszú damaszk kard, bőrhüvelyben, veres kordován⁴⁴⁶ tokban, egy aranyal

cifrázott csövű 's szerszámú kovás pisztoly, és egy billentyűvel záródó, löporos lapos szaru. Vállán vastag abaposztó tokban szíjról lógott puskája, agyával előre, mit – midőn Kossuth őt annak mutatására kérte – a tokból kikapni, felhúzni, 's már célozni egy pillanat műve volt. Löporuk a legfinomabb angol, fényes, apró por. – Beszélgetésünkben nevezetes volt ez. Mint mondták, ők a mi láthatásunkon szerfelett örülnek, mert mi rokonok vagyunk, egy ellenségünk 's mind menekültek vagyunk; 's az öregektől hallják, 's könyvekből tudják, hogy a magyarok az ő vidékjökről szakadtak Magyarországba; hallották vitéz tetteinket, hogy 300 000 németet, 's 300 000 muszkát?! háromszor kergettünk ki országunkból; de, hogy harc fiai vagyunk, észrevették ők abból is, hogy mióta Kütahyán vannak, azt se kérdezte senki más tőlök, hogy bot van-e, vagy puska abban a tokban? Csak mi magyarok néztük mindjárt a fegyvereiket. Kérdeztetvén, nem adná-e el puskáját, monda: uram, a pénznek nálunk semmi becese, a mi kincsünk a fegyver. Egy fegyverért leányunkat odaadjuk. Kérdeztetvén, hogy löszert honnan kapnak: monda, hogy a löszert útja hozzájok a muszka által elvágatott, magok, asszonyaik 's gyermekeik öntik a golyót 's csinálják a löport. Ezelőtt pedig leányokért kapták a töröktől. Látni lehetett arcukon a lelkesedést, keblükön a dagadást, midőn Kossuthnak azon mondatát tolmácsolák nekik, „hogy ha mi ismét elkezdjük a csatát egyfelől, az ő híradására keljenek fel, 's csapjanak a muszkára másfelől.” Távozásukkor nem bírták örömuiket nyilvánítani azon, hogy Kossuth, az a nagy ember velök kezét fogott, őket maga mellé ültette, kávéval 's pipával kínálta 's velök beszélgetett. Mondták, hogy mihelyt pusztájokra érnek, megizenik haza, hogy ne féljenek semmit, mert a magyar nekik barátjok. Mondták, sajnálkozva, bár közelebb volnánk hozzájok, hogy ide a kertbe hoznának nekünk tejet, vaját, túrót, bárányt, mert mint mondták, ők jól élnek, búzájok, marhájok bőven van, vizök jó. Óhajták, hogy vajha egyszer meglátogatnók őket, hogy mutatnák harci gyakorlataikat. Érzékeny búcsú 's kézszerítések után távoztak, emlékül hagyva nálunk pogácsáikból, mely két galambtojásnyi nagyságú, fehér tésztából, vajjal csinált könnyű sütemény; mint mondták, ebből egy ember lovára pakolva egy hónapra valót visz, egy embernek naponta 3-4 elég 's erőt ad, a víz rá jól esik.

Június 21-én

Ment vissza Stambulba azon olasz szobrász, Lemmi küldöttje, kinél láttuk a legremekebb féldombor képfaragványokat csigahajból (kameo⁴⁴⁷), 's a legfinomabb mozaikműveket, 's ki Kossuth arcképét is kezdte faragni, de itt be nem végezhetette. (Idejött június 15-én.)

Jún. 21-én

Voltunk szemtanúi egy török modorú vallatásnak. A tett ez: Lussakowsky menekült lengyel bajtársunk szobájából (a kaszárnyában), midőn ő hon nem volt egész nap, 300 piaszter elveszett. A házi-szolgájak mindjárt befogattatott, (mint a magyar, mint a lengyel emigránsok mellett a török kormány által havonként 60 piaszterével fizetett helybeli örmény szolgák – ájvázok – vannak a szobákban 's városon) 's ennek a vallomása következtében, hogy aznap azon szobában megfordult a szomszéd szoba szolgálja is, az is bezárattatott, 's vallatása a kaszárnya előtti téren az egész világ láttára eképpen ment. Szulejmán török ezredes és internáció parancsnoka egy ingre vetkezve egy bikacsök forma vastag szíjkorbácsot véve kezébe maga elibe állította a gyanúsítottat, 's 150 korbácsütéssel fenyegetés mellett felszólította őt a lopás kiválására. De ez nem vallván, az odarendelt katonatiszttel nyakon ragadtatta 's szíját a hóna alá szorítva hátát kidüllesztette 's az ezredes úr hajdúként, káromkodás közt (gyaur, köpek=hitetlen, kutya névvel illetve) nekihuzalkodva egész erejéből vágta a hátát. Minden öt után a vallatás, 's ezután, minthogy nem vallhatta magára azt, amit talán nem is tett, újra a verés ismételtetett, figyelmeztetvén minden öt után, hogy még mennyi van hátra, 's hogy agyonveri, ha ki nem vallja. Harmincig vágta 's ekkor, azért-e, hogy valamit vallott, vagy azért, mert a császári ezredes úr kifáradt, de nem hiszem, hogy irgalomból, felbocsátott, 's elvittetett. Későbbben a vallatott ártatlantól hallánk, hogy Szulejmán a 30 korbács után azt mondá, „látom, ártatlan vagy, menj szabadon”, 's vigasztalásul tőle 60 piasztert kapott, 's előbbi szolgálataiba visszaállítatott. Ugyanezen ezredes volt az, ki Küthyába jöttünkör az úton egy koleszit (százados) közemberekkel lefogatva korbácsolt meg maga. Mit az a jó fiú a verőtől másnap kapott 500 piaszterért a hátára hagyott száradni. Hogy itt stabilis⁴⁴⁸ tiszt a főtisztet megveri, mint neki tetszik, 's hogy egy pasa (generalis) a törzstisztet szobájában az ajtót rázárva elpatin-golja, mint neki tetszik, nem újság.

Június 22-én

Érkezett Stambul felől egy amerikai festő, Walter Gould egy inással (Makk,⁴⁴⁹ magyar forradalmi tüzérezredessel, ki most is Kossuth hívására az osztrák börtönből szökött ki, 's jött ide. Szerepét a legpompásabban vitte.)

Június 28-án

Magyarországba fontos megbízásokkal visszaküldetett.

Június 30-án

Kormányzó úr Berzenczey által minket, öt környezőket összehívatván, ugyanaz által tudatá velünk, hogy: f. hó 28-án Házmán és Lórody hozzá felmentek, nagy bókolások közt, mint Magyarország kormányzójához, elpanaszolván neki, hogy ők tegnap estve kaptak levelet Koszta Mártontól,⁴⁵⁰ melyben Koszta tudatja velök, hogy őket kettőjüket az Angliába menő magyarok kütahyai osztrák kémeknek tartják, 's hogy ezt itt Berzenczey is tudja; hanem mentsék ki magokat Kossuthnál. Megjegyzendő, hogy ők előbb Perczelhez 's Batthyányhoz futottak el panaszkodni, 's azokat részvétre 's illetőleg pártfogásra gerjeszteni: azután mentek Kossuthhoz. Aminthogy Perczel Miklós fel is akart lépni mellettök, mert elmenvén ő Berzenczeyhez, számon kérte tőle, hogy mit tud azokra, 's miért vádolja őket? Mire ő kezébe adta Perczelnek a 25-én Katona Miklós ezredestől kapott levelét, ez elolvastván elálmélkodott a két hundsztut gazságán 's továbbá nem pártolón őket, távozott. Ők mentették, 's kívánták Berzenczeyt 's Ácsot velök szembesíttetni, mint akikről Koszta azt mondja, hogy őket spionoknak tartják. Ott várták ők gögősen, daccal Berz.-t 's Á.-t, azt híve, hogy azok, kik ellenök tanúkul állhattak volna fel, elmentek már 's az ittenieknek erre nézve semmi adatjok nem lehet. De mennyire elsápadtak, midőn Berzenczey előveszi a Katona Miklós ezredestől aznap kapott levelet, kezökbe adja, 's abból fennhangon olvassák: hogy Szöllősy (eddig itt köztünk volt osztrák spion), szolgáját, Bilkai Józsefet a hajón hagyva, Máltán elmaradt Piemontba szóló osztrák parancsal, mit Kütahyán kapott, a szegény, megcsalt, hű szolga most nem félve fenyegetésektől, volt urának ezeket mondá: – Eddig nem szólhattam, mert Szöllősy azt mondá,, Józsi, légy hozzám hű, senkivel se társalogj, hogy kik járnak hozzám, 's itt mi történik, egy léleknek se szólj; ha ezt megtartod, fél év alatt hazateszlek, besorozástól mentesen, ha pedig valamit kikottyantasz, meghaltál, mert tudd meg, hogy könnyű ám nekem itt, Törökországban valakit láb alól eltenni”. A szegény fiú részint remény, részint félelem miatt hallgatott. De most azon gazember-től megcsalva, kijátszva, elveszítette, 's most szabadon kimondja, hogy a Kütahyában maradt magyarok közt két osztrák spion van u.m. Házmán Ferenc és Lórody Ede (Lórodynak igaz neve Eischl Ede), Házmán már múlt októbertől fogva járt gyakran Szöllősyhez. Ez sokat írt, sok írást vitt el innen 's hozott ide, mit, az ajtót ilyenkor bezárva, kettőjük közt felolvastak, azt hallotta, hogy németül volt. Lórodynak Szöllősy parancsolt, 's mint alárendeltet küldözte ide-oda. Kütahyába a posta nem szombaton, hanem pénteken éjjel érkezik, a leveleket ekkor mindég Szöllősyhez vitték, ő sorba felbontotta 's elolvasta, 's újra

leragasztotta, (mit ő a hajón maga is megvállott) 's hogy ezen mesterséget most Házmán és Lórody viszik, mint általa betanított utódok. Vallá, hogy midőn májusban az osztrák agensek itt voltak, minden éjjel Szöllősyhez jöttek, hol megjelent Házmán és Lórody is. Elmenetel reggelén, együtt volt az osztrák agens, Házmán, Lórody és Szöllősy, neki ki kellett pakolni, mert a Szöllősy holmija közül ki kellett venni egy csomó írást, mit Szöllősy Házmának adott át; ő kiment 's hallott sok pénzcsergést, de hogy kinek adták 's mennyit, nem tudja. Vallá, hogy Házmán 's Lórody fizetést fognak húzni az osztráktól, 's ezen pénzt Kovács István őrnagynétól, az osztrák kurvától veszik által. Vallá továbbá, hogy a hajón közöttök is van osztrák spion, 's az Koszta Márton, ki a hajón Szöllősyvel valóban intim barátságban élt, 's szobája honfitársaink által felkutattatván valóban a Szöllősy által nekiajándékozott, annak fölösleges ruhadarabokra akadtak. Ezen adatoknak szemök elibe terjesztése, 's más valószínű gyanúk előadása után ők magokat igazolni nem tudták, de ártatlanságukat állíták, 's azt mondák, hogy ők most a világot fogják felszólítani, hogy mondják ki, ha valami legkisebbet rájuk tudnak, 's ha csak egy is bebizonyít valamit rájuk, ők magok magokat fogják gazembereknek nyilvánítani. Kossuth a magok igazolhatására időt engedvén nekik elítéltetésüket felfüggesztette, 's a dolgok ezen állását magunk mihez tarthatása végett tudatta.

Júl. 4-én

Az Amerikai Egyesült Statusok Függetlenségök Nyilatkozatjának 75. évnapját ünnepeltük a Kossuth kertjében. Jelen volt az amerikai festőn kívül Wisoczkival még két lengyel, Lussakowsky és Kossák, Szpaczek (orvos), Kossuth személyzete, 's vacsora előtt ő maga is családjával. Vacsora alatt toastokat⁴⁵¹ ittunk a magyar, lengyel és általános szabadságért, Kossuthért, az amerikaiakért 'sat. Vacsora után egyszerre előtüntetett egy rögtönzött illuminatio⁴⁵², melyen az Amerikai Szabad Statusok lobogóját (veres és fehér csíkú – 7 veres, 6 fehér – falú hosszú négyszög, felső sarkábani sötétkéken 30 fehér csillag), 's angolul e szavakat "Be wellcome dear traveller"="Isten hozott, vagy üdvöz légy kedves utazó"; megpillantván könnybe borult szemekkel, elérékenyülve szorítá sorba kezünket, mondván, hogy 3 hét múlva ezt tudni fogják Amerikában. Nemzeti dalainkat szívesen hallgatta, 's Asbóth alezredes úr magyar szolgájának, a 13 éves Hochhettlinger Simon ügyes török táncát mosolyogva szemlélte.

Júl. 13-án

Kossuth minden kaszárnyában lakó magyarokat (Házmán 's Lórodyt sem véve ki) öszvehívatott és előadá, hogy a májusi

expedíció óta több levelet váltott egyik 's másik stambuli követ-séggel, de különösen az amerikaival, ki úgy látszik, hisz a török kormány szavának, 's meglegszik a Porta azon válaszával, hogy szept. elsőjén mindnyájonkat szabadon bocsát, 's akik Amerikába szándékoznak, azokat el is vitetheti. De kormányzó úr figyelmezteté őt, hogy a májusi expedíció mintegy az amerikai követség híre, tudta nélkül történvén, ezáltal az Egyesült Statusokat megsértetteknek, 's ezért a Portát kérdőre vonandónak tartja. Az amerikai követ, mielőtt e lépést megtette volna, minthogy a májusi expedíció előtt ugyanazon alkalommal, mellyel ő, a Földközi-tenger hadparancsnok, Marsh úr is kapott őáltala egy bepecsételt levelet kormányától, 's minthogy nem tudja, nincs-e abban valami oly rendelet, melyről ő nem tud semmit, p.o., hogy májusban az ő rendeltetése a kütahyaiak irányába megszűnt: előbb azt erről megkérdezte. Ki válaszolván neki, hogy nem-hogy megszűnt volna e célra rendeltetése, sőt kormánya utasítása szerint a stambuli követ intésére a Mississippi gőzös fregát készen áll: Resid pasával beszélt, 's előadván, hogy a májusi eljárással statusát megsértettnek tekinti, 's hogy ő most írásban követeli a Portának azon határozatát, hogy szeptember elsőjén minden Kütahyán letartóztatottakat kivétel nélkül szabadon bocsát. Mire Resid azt válaszolá, hogy ez a külügyminiszter körébe vágván, a dolgot vele tüstént közleni fogja. Mire a követ úr Resid pasának határnapul júli. 25-ét tűzte ki, kinyilatkoztatván, hogy ha ekkor ő írásbeli reversaliót⁴⁵³ nem kap a Portától, ő mindezeket a statusa megbántatásának tekinti és aszerint fog intézkedni. Midőn a követ úr ezeket tudatja, egyszersmind felkéri kormányzó urat: adjon ő és az egész kütahyai emigráció egy nyilatkozványt arról, hogy ő és ők óhajtanak Amerikába menni, mi szükséges neki azért, hogy ha fellépésekor azt találják neki mondani, hogy ő sürgeti a kütahyai emigránsok Amerikába szállíthatását, pedig talán nem is tudja, hogy azok akarnak-e odamenni vagy sem, hogy ezen esetben legyen magát mivel igazolni, másodszer kéri ezt azért, hogy minket hadigőzös fogván szállítani, a hadigőzősön pedig utasok számára annyira nem lévén hely, hogy most az admirálisnak is a Mississippi fedelén kellett szobát építeni; hogy a hadigőzősön számunkra elegendő 's lehető kényelmes helyet készíttethessen. Monda kormányzó úr, hogy ő magát semmire se szóval, se írásban lekötelezni nem akarja. Nem akarja azt, hogy ezt téve, majd útközben szabadságunk ügye fordulata azt kívánván, hogy ez vagy amaz európai kikötőbe kikössön, adott szavánál fogva azt ne tehesse. Mondá, hogy tettek már neki oly ajánlatot, hogy adja szavát arra, hogy minden idő előtti elmene-teli szándékkal Kütahyából felhagy 's minden bosszantó őrzések megszűnnek. De ő azt felelte: ',börtöne ajtaját, ha bírja kitöri, de

a becsületszavát meg nem törhetné”. Ő ez első ok szerint ezt feleslegesnek is tartja, hanem a másodikra szükségesnek, hogy tudják az illetők a számot, amelyre kell helyet készíteni. Ennél fogva ő a maga részéről úgy fog nyilatkozni, hogy ő a török birodalomból elmenni 's az Amerikai Szabad Statusok lobogója pártfogása alá juthatni minél előbb szerfelett óhajt. Akiknek az ő véleményétől eltérő valami észrevételök vagy személyöket érdeklő kivételök van, azok jelentsék nála magokat – a hallgatókat az ő véleményéhez tartozóknak számítja –. Mondá, hogy Batthyányval is közölte ő ezeket, ki úgy látszik vagyona tekintetéből valahol csak közelebb Magyarhonhoz, Európában akarná magát meghúzni, 's ő maga fog nyilatkozni. Megkérte kormányzó úr Házmán 's Berzenczey urakat, hogy mennének el Perczelékhez 's közölvén vele a hallottakat, kérdezzék meg tőlök, hogy magok fognak-e felelni a követségnek, vagy megengednek helyettök felelni ötet?

Végre mondá kormányzó úr: ezen mostani együttlétünket használja annak velünk tudatására is. A minap Házmán és Lórody urak vádoltattak, hogy ők, mint osztrák ügynökök, mint Szöllösy szerepe vívők, mint osztrák spionok 's hazánk ellenségei vannak közöttünk. A becsület iránti tiszteletből tartozik ő kinyilatkoztatni, hogy azóta ő oly dolognak jött közvetlen bizonyos tudomására, melyet még titok lepel alatt kell tartani, mely őt tökéletesen meggyőzi arról, hogy ezen emberek osztrák kémek nem lehetnek 's hogy ő hiszi, hogy ezen ő nyilatkozata elég lesz azon baráti egyetértés helyreállítására, mely egy darab idő óta gyűlöltséggé változott irányokban.

Júl. 25-én

Walter Gould (olv. Valter Gád) amerikai festő Virginiából Berzenczey szobájában közszemlére kitette az itt általa készített arcképeket.

1. Kossuth L. – életnagyságú mellkép kardkötésig fekete acélsinórzatú attilában, ezüstrojtos magyar nyakkendővel, veres bársonymentével a vállán. A kép tökéletes hív, méltóságteljes, vidám, remény derített arcot mutat. Az ember, a kép nézésén elmerülve, azt szinte mosolyogni, szinte szólani látja.

2. Batthyány Kázmér. Miniatura kép kardkötésig. Öltönye ólomgombos, sötétkék magyar parasztujjas (mint a forradalomban a Hunyadi huszároké volt) kihajló veres elővel, vállán világosabb kék (búzavirág szín) mente: – A kép tökéletes hív és a munka szinte finom.

[3.]. Perczel Mór. Szinte miniatura derékig, (Batthyányénál valamivel kisebb). Öltözete egyszerű Zrínyi zászlóalj sötétkék

attila vörös gallérral 's azon elől két-két arany tsíkkal. – A kép hív és finom mű.

[4.] Wysoczki József: Életnagyságú mellkép. Öltönye lengyel légiói tábournoki egyenruha, sötétkék kettős elejű rock, fehér lapos gombokkal 's ezüst épolet-vel.⁴⁵⁴ A kép tökéletes hív és finom mű.

5. Szulejmán bej török parancsnok miniatúra képe féltesttel. Egyenruhájában: sötétkék attila még sötétebb sinózzal. A kép tökéletes hív.

6. Egy félben maradt mű, melyen 26⁴⁵⁵ széles és 32" 9" magos vászon a következő személyek valának tussal vázolva, de nagyobb része máris híven találva névsz.(lásd ábra) 1=Ihász, 2=Berzenczey, 3=Asbóth, 4=Németh, 5=Waigli, 6=Grechenek, 7=Kalapsza, 8=Szacsek, 9=Cseh (a törökök előtt Ahmed névvel), 10=Ács, 11=Fráter, 12=Török, 13=Waagner, 14=László.

Ezen képet ezen itt nevezett 14 személy rendelte készíttetni, mint jelenleg a Kossuth környezetét (középen benne lévén Kossuth képe is) oly szándokkal, hogy ezen olajművet Lajos napján fogjuk Kossuthnak kütahyai emlékül adni, 's később majd az ő megegyezésével köre nyomatni, hogy azt, mint fogsági édeskeserű emléket láthassuk majd a boldog hazában csendes falaink között vén napjainkban. Egyezségünk a festővel volt, hogy ő olajjal a képet nekünk tökéletesen elkészíti 2500 piaszterért (250 pft) azért pedig ily drágán, mert a képpel együtt a lythographiroztatási jogot is átadja. Ezzel Kossuthot mi meg akarván lepni, tőle erre nézve tanácsot nem kértünk, vele nem tudattuk, de tudára esett 's előbb létesítése ellen kifogásul csak mostani körülményeinkben, szegénységünkben ennyi pénz kiadását veté ellen, mondván, hogy Londonban is fogunk akadni oly szíves festőre, ki az emigráció iránti részvéteből ingyen le fog bennünket festeni 's akkor kinyomatásából szép összeget nyerhetünk. – Mi hallgattunk 's minthogy kéz alatt megtudtuk korm. úrnak oly forma nyilatkozatát, hogy némely hû emberei onnan kimaradtak, mint a többek közt Bíró Ede, Meyerhoffer és Karády (a nevelője) felment Ihász alezr. 's nevünkben kinyilatkoztatta, hogy nézetünk szerint ez politikai 's nem családi kép lévén Karádynak benne helyét nem láttuk, de ha ő kívánja nézetünket akaratjának alárendelve, azt is beleszúrjuk (a másik kettő itt már nem lévén nem rajzolható le). Erre ő tűzbe jöve mondá, én nem akarom, hogy az a kép világ elibe menjen, de ha az urak szavamra nem hallgatnak, tessék. Ezen tiltakozására a festő azt mondván, hogy ő a képet nekünk hagyja itt (700 piaszterért), azok kik még nem ültek neki, le hagyták magokat vétetni; de ekkor már ő azt mondá, hogy a képet elviszi 's hogy kinyomatja. Ez ellen előtte tiltakoztunk 's mondánk vagy a képet hagyja itt nálunk pénzért,

vagy elvihetésére Kossuthtól nyerjen engedelmet. Erre ő felment Kossuthhoz Berzenczeyvel 's Kossuthtól válaszul ezt kapák: „Minthogy a képen oly személyek is vannak kiknek hűségéről nincs meggyőződve, kiadatásukat meg nem engedheti” 's az amerikai szavát adá, hogy ki nem adja Kossuth megegyezése nélkül, itt ugyan, mint kezdett művet nem hagyja, hanem elvívén magával kidolgozza 's emlékül tartja. A kifogásos egyének köztünk kik légyenek bizonyosan nem tudjuk. Egynek gyanítjuk Berzenczeyt, ki május 8. előtt Kossuthnak nem barátjának lenni mutatkozék, másiknak Csehet, kiről maga Kossuth nyilatkozott, úgy hogy ez nem magyar, hanem török agens, mert az igaz, hogy a törökökhöz Kütahyán mindig jobban szíttott 's hol a törökkel – bár igaz okból – öszveütkezésbe jött az emigráció, ő mindig a töröknek fogta pártját, 's zivataros napokban elbújt szem elől; hogy több van-e, és kicsoda? nem tudjuk.

Mi lefestettek a festőnek emlékül mindnyájan egy-egy török pipa készséget, némelyek damaszki kést vagy handsárt⁴⁵⁶ adtunk 's Szulejmán ezredes még egy antik mosaique tükröt, mákszemnyi fehér, fekete, zöld csontdarabkákból és aranyszeletecskékből állítva öszve az egész külső része, pompás darab.

Júl. 26-án

Minden képet felpakolva búcsút vett tőlünk a virgonc, kis szőke festő, elment Stambulba a képeket ott kidolgozandó, s mint mondá, a Kossuthét életnagyságban, egész magosságban lemásolandó. Elmenetekor azzal vigasztala bennünket, hogy előbb látandjuk egymást Magyarhonban, mint Amerikában.

Júl. 27-én

Közlötte velünk kormányzó úr azon reánk derítőleg ható újságot, hogy: „az osztrák tudatá a török Portával, hogy barátsága jeléül küld Stambulba követet; de ezen szívességiért elvárja a Portától, hogy az internációnak szeptemberben még nem vet véget. A szultán erre válaszolá, hogy: a követet szívesen várja 's örvend a közöttöki barátság fennállásának, de másrészt sajnálja, hogy kívánatát e részben nem teljesítheti, mert az már elhatározott, megváltoztathatatlan dolog.”

Júl. 28.

Láttunk itt mintegy 10 hüvelyknyi napfogyatkozást, kezdete mintegy 5 óra 2 perc – vége 6 óra 38 perc d.u. – csudálkoztak azon a törökök, hogy miképpen tudhattuk mi azt előre. Ők a nap- és holdfogyatkozást vallásos félelemmel nézik, azt hívén, hogy az bűneik soksága miatt történik, hogy gonoszságaikért az Isten egy hegygel takarja azt el előlük. Mi megmondtuk nekik annak ter-

mészetes igaz okát: 's ők elhitték, annyival inkább, mert látták azt, hogy mi már előre tudtuk, 's megnyugodva szemlélték tovább a füstölt üvegeken, 's csudálkoztak.

Ugyanez estén kellett a hónapos böjtjüknek (Ramazán) bevégezni, 's vele a nagy innepnek (Bájrám) beállani, mit a naplemenetkori 5 álgylövésnek kellett volna hirdetni, a régi vár omladékiról; de a lövések elmaradtak. Mi kérdök az okát: ők válaszolának, hogy „a rendes böjti napok száma (30 nap) ugyan eltelt, de a böjt végét, s illetőleg a Bájrám kezdetét addig nem hirdetik, míg az Újholdat nem látják”. Minthogy pedig a Hold csak ma estve fele újult meg: természetesen még ma nem láthaták: 's ők újra készülének az estveli böjti imádkozáshoz, elszomorodva, hogy még holnap, a víg Bajrámnak hitt napon koplalniok kell. Azonban éppen, midőn már öszvegyülekezve az esteli böjti imádsághoz kezdtek volna – a Brussáról sebesen küldött levél következtében, hogy már holnap ünnepet tartanak, mert bárha ma az Újhold nem látható is, de megújult – a tartományi helytartó palotája elől eregetett rakéták ('s a várhegyről 5 álgylövés) hirdetésként estve 9-10 óra közt a böjt végét 's az innep kezdetét. (A törökök óráikat a naplemenetkor kezdik számítani, mindig akkor van 12 óra nálok, mikor a nap lemegy.) Az imádságot röviden végezték.

Ezen havi böjtöt különösen ülik meg a törökök. Ekkor ők a napot éjjé 's viszont ezt nappallá változtatják, egész nap semmit, egy morzsát sem esznek, egy cseppet sem isznak, még vizet sem, nem dohányoznak, nem burnótoznak,⁴⁵⁷ szóval magukba levegőn kívül semmit sem vesznek, egész a naplemenetkori álgylövésig; amikorra kiéhezve, szomjúságtól 's dohányzási vágytól elalélva szinte megsüketülnek, azt sem tudják, ételhez, italhoz vagy pipához nyúljanak-e előbb, némelyik mind a hármat mohón kapja egyszerre. Ezen időtől fogva a török óra szerint 6 óráig (most éjjél után mintegy 1/2 óráig) esznek, isznak, mulatnak; szokásuk dacára ezen hónapon át, ezen ideig, a dohányboltok (hol egyszermind rendszeren kávét 's cukrot is szoktak árulni) kinyitnak, kivilágítanak, nemkülönben a kávéházak is. (Törökhonban a boltok naplemenetre rendszeren mind bezárvák, estszürkület elmúltára mindenki lakásába húzódik, sem utcán, sem kávéházban egy lelket sem látni, az egész város kihaltnak látszik. Ha valaki éjjél csak szomszédjába menne is lámpa- vagy fáklyavilág nélkül, börtönbe vitetik.)

Az egész törökség ébren van, mulat, részint hon, részint kávéházakban 's előtt. A fő helyen, vaskosarakban égő szurkos fenyő komor világánál nyüzsög, serbetez (édes, festett víz ital), fagylatoz, kalácsoz. Rakétákat, békákat,⁴⁵⁸ forgókat gyújtogat a tarka öltözetű gyermekcsoport, és kísértetes rémalakként húzódnak

keresztül a lepedőbe burkolódzott török hölgyek, bámulva ők is a vigalmat. Éjjélkor egy ágyúlövés hirdeti a vigalom vége közelségét, figyelmeztetve a népet sietni a testi vágyak kielégítésével. Az ez után félórávali két ágyúlövés végét szakasztja evésnek, ivásnak, pipázásnak, mulatságnak, 's az egész török világot halálcsend lepi, mély álomba merülnek, semmiféle török bolt és műhely nem nyitattik ki másnap 9-12 óráig, 's ezután is csak imígyamúgy dolgoznak, mint mámorosok szoktak.

A katonákat kosztal mindég 's mindenütt a padisa látja el, 's mindég igen jól élnek, de ezen böjti hónapban mondhatni vendégtetnek az ő életmódjuk szerint. Esti ágyúlövéstől az éjjéliig 3 ízben is ettetnek. Ekkor még nyalánkságok, rendkívüli ételek is adatnak fel nekik, mint a legfinomabb gyümölcsucukros befőzött, érett túró, oliva, stb. Éjjélig serbeteznek, dohányoznak, dalolnak, citeráznak 's táncolnak. 'S másnap majd délig alusznak. Ezen egész hónapon át mondhatni törvény- és fegyvergyakorlati szünet van.

Szép látvány volt ezen hónapon át a katonák esti imádkozása 9-10 órakor. A katonai laktanya előtti téren, két vaskosárban rúdon égő szurkos fenyőmáglya, és 4 póznára függesztett ráncos és öszvenyomható, fehér, viaszos perkállámpák⁴⁵⁹ világánál öthat sorban letelepedve arccal Mekka felé fordulva mint bukdácsolnak egyszerre térdre, csókolva a földet, az előttök énekelve imádkozó papot (imám) pontosan taktusra utánozva. Az ő isteni tiszteletük sajtáságos, ők ahelyett, hogy az Istentől szükségük teljesítését kérnék, rimánkodó könyörgésben mindég csak az Istent dicsőítik, különféle arabs kifejezésekkel. Isteni tiszteletük, 's a r. k. mise közt némi hasonlat van, (templomukban sem kép, sem oltár nincs) amennyiben a pap legelől szinte énekelve imádkozik 's bókol, szinte vannak ezeknek is oly szokásos kifejezések, amit több ízben mond a pap, p. o. Allah hû egber (=az Isten nagy), Szelám alejchüm (=béke nektek). Imádságára az amment (törökül=ámin) szinte a nép mondja. A papnak antiphonistája⁴⁶⁰ ezeknél is van, mint a r. katolikusoknál. Isteni tiszteletükön sem ének, sem szentbeszéd nincs.

Júl. 29-én

A törökök 3 napos innepje (Bájrám) első napján mindenki a legtisztább, legcifrább ruhájába öltözködött, a katonák a legfényesebb egyenruhába. (A huszárezredes és őrnagy pecsét-piros posztó magyar dolmában, gazdagon, magyar módra aranyozva szinte arany övvel, kézelője 's galléra sötétkék posztó volt: nadrágjok drappszín-forma posztópantalon, oldalán széles aranycsíkkal, középen veres csíkkal, sarkantyús csizma volt lábukon 's fez a fejükön, török kard az oldalukon. Mint mondák, ezelőtt

mentéjük is volt, de az eltöröltetett. Szinte ily gazdagon aranyozott parádéruhájok van a főtiszteknek is, de minthogy azt a padisa csináltatja, Stambulba tartatik, de a törzstisztek, minthogy magok csináltatják, magukkal vihetik.) A főtisztek mind attilában vagy fekete, bőrprémes, sötétkék bekecsben sötétkék sinórra, sárgaréz som-és galambkosár gombokra voltak öltözködve, 's jártak sorra feljebbvalóik üdvözlésére. (Nem hiába, hogy a török nép is átaljában sinóroztatja ruháit, még cifrábban, túlságosabban, mint a magyar, de hajlandók is magyar ruháinkat utáncsináltatni, kivált a katonatisztek, kiknek a huszár-parádéruháik úgyis magyar attila, sötétkék posztóból, sötétkék sinórral, de nagyon cifrán, sűrűn sinórozva, fekete, kötött somgombokkal. De tőlünk megkedvelték a bekecs 's mind a huszár-, mind a gyalogtiszték ezredestől le a hadnagyig, mind csináltatott vagy attilát vagy bekecst, csakhogy a nagyobb rész sűrűbben sinóroztatva, 's a huszártisztek 3 sor somgombbal, 's a gyalogtiszték szérül galambkosár-'s középen somgombokkal.)

Hajdanában e napon még ellensége mellett sem ment el a török anélkül, hogy vele kibékülve ne ölelkezzék 's boldog innepet ne kívánt volna, sőt még házaihoz is elment vele kibékülendő. Ma már ezeret is látni az utcán egymás mellett elmenni. Egyébiránt most is nagyban megvan azon szokás, hogy az alattvalók, barátok 's ismerősök, urok, barátjok 's ismerősök üdvözlésére sorra járnak egymást úton-útfélen találkozáskor köszöntik, ölelik, csókolják; ami az ismeretség, barátság, rokonság, alárendeltség arányában temérdek fokozatú. Úgy, mint: ismerős ismerőssel csak kezét fog 's köszönti ekképp: "bajrárniniz mubárek olszun" (ünnepe önnek boldog legyen), mialatt mindkettő a maga kezeivel száját 's azután homlokát érinti magának; – bővebb ismeretségben levők egymást megölelik jobbra 's balra, azután kezét fognak 's kezökkel köszönnek a fentebbi szavakat mondván; – barátok ölekezéskor egymás arcát meg is csókolják; az alárendeltnek a felsőbbnek kezét két kézzel megfogván megcsókolják, azután azzal homlokukat érintik, de a felsőbbek a kézfogáskor többnyire kezöket ügyesen kikapják a csókolni akaró kezeiből 's ekkor mindkettő végzi [a] szokott kézköszöntést; vallási, papi személyeknek a köntösét is megcsókolják előbb, azután a kezét. Minthogy a törököknél a nő nagyon alárendeltje a férjnek, csaknem mondhatni első cselédje: midőn a férj ez napon először a templomból kijön, a nő az ajtóban várja, fogadja 's a férj rangja szerint kezét vagy köntöse alját csókolván üdvözlö.

Átaljában megjegyzendő, hogy a törökök jelleli köszöntésükben sok fokozat van. Legegyszerűbb kézköszöntés, alárendelt iránt az, hogy jobb tenyerét a mellére teszi, ennél nagyobb becsületet mutat alantabb való iránt, ha jobb kezével előbb homlokát

érintve ugyanazon tenyerét mellére teszi. – Föntebb álló iránt legalsó fokként kézköszöntés az, hogy kissé meghajolnak, jobb kezével száját, azután homlokát érinti; ha ennél mélyebb a tisztelet, kezével nem a száját érinti előbb hanem melle irányából viszi fel a homlokához 's minél mélyebb a tisztelet annál mélyebről viszi a jobb kezét a homlokához; sőt még mélyebb tiszteletnél a földet érinti előbb; a magos polgári vagy vallási személyeknek előbb felső ruhája alsó szélét érintik jobb kezükkel 's azután homlokjukat. – Alárendelt feljebbvalója előtt gyomra táján egymásra tett kezekkel áll, keresztezett kezekkel állani illetlen. – Ha tisztviselők közt csak kis különbség van is, mint főtisztek között p. o., egymás ölelésekor az alantabb rangú mélyebben hajol meg, azaz vállát a feljebbvalóénál kissé alább húzza.

Kütahyán a katonai laktanyában a katonák számára a takaródjel minden estve naplemente után nemsokára adatott 3-4 síppal 's ugyanannyi pergődobbal az udvaron. Ezen jelre mind a gyalogosok, mind a huszárok (ló nélkül) az udvaron külön kettős rendbe állottak. Midőn mind kinn voltak, a végről álló őrmester előtt mindnyájan egyenként elvonulva kiáltotta nevét és lakását (néha különböztetésül apja nevét is, mire majdnem minden névnel van szükség, mert a töröknek csak keresztnéve van 's az is csak egy). Egyszerre mind a szokott köszönési jelt csinálta kezével sebesen. Az őrmester a kezében tartott névsoron a jelenlevőket megjegyzi 's a napostisztnek jelenti, ki szinte jelen van. Ezután dobpergéssel adnak jelt a padisa étetésére, 's midőn a dob az utolsó ütő jelül, minden katona egyszerre kiáltja tele torokkal "Padisa csak jasa" (soká éljen a padisah) a kiáltás után a szokott tisztelgő vagy köszöntő jelt csinálják egyszerre, mely ebből áll. Mindegyik jobb kezét előbb szívére teszi 's azzal tüstént a száját 's végre homlokát érinti 's lebocsátja. Ezen kézmozdulat által azt mondja: Szívem, nyelvem 's fejem hatalmadban van. Az éljen kiáltás és az üdvözlőjel ismételtetik háromszor. Rendes szokás szerint ez itt végződne; de Kütahyán ezután a síposok és dobosok még helyükön maradtak 's egy nótát játszottak, mit – mint megértők – felsőbb rendelet következtében Kossuth tiszteletére tettek.

Júl. 31-én estve

Érkezett Stambulból a csigahéj-képfaragó, barna kis olasz, elhozva magával a Kossuth családja szépen kifaragott arcképeit, karperecül alkalmazandókat; 's hozva Kossuthnak érdekes levelet, különösen az olaszok lelkesüléséről átaljában, de különösen a Róma és vidéke lelkesüléséről felderítő híreket.

Aug. 4-én

A képfaragó olasz barátunk visszautazott Stambulba.

Aug. 15-én

Érkezett Kütahyába Stambulból Bodola Lajos honvéd tüzérfőhadn.,⁴⁶¹ kit két nap múlva fontos megbízással 's még fontosabb levelekkel indított útra Kossuth Magyarország felé.

Aug. 22-én

Érkezett Stambulból a szeraszkiertől hivatalos felsőbb rendelet, mely tudatta velünk szept. 1-éni feltétlen elbocsátásunkat Kütahyából. Felszólítván egyszersmind Kossuthot, hogy kívánságait tudassa a török kormánnyal. Ezt velünk Kossuth hivatalosan örömmel közölte szobájában, felszólítván, hogy készüljünk el a régen várt napra, beszéd közben nyári csíkos ruhájában állva előttünk, mondá, hogy ő készen van akár mindjárt menni. S jól mondá, mert szegényül jött ki Magyarországból 's mint koldus hagyja el Kütahyát. Igen, ő a 10 000 piaszter (1000pft) havidíj mellett, mint egy koldus távozik Kütahyából. Kérded, hogy esik az? Ő az öt környező subalternus⁴⁶² tiszteket havonként 50-50 piaszterrel segítette, a stambuli magyar egyletet havonként 100 piaszterrel gyámoltotta, Stambulban és Belgrádon az ügyünkbeni ágenset havonként 1000 piaszterével fizette, az ügyünkben minduntalan jövő-menő titkos futárok útiköltségét fizette; az ügyünkben fontos dolgokkal megbízott egyéneket illő mennyiséggel 2-4000 piaszterrel ellátta. – Szóval ő a messze Kütahyában, számkivetésbeni török havidíját is magyar ügyre adta ki; szegényül indulva a bizonytalan jövőnek, messze földre. – Ő itt is, és mindenütt hazájának 's a népek szabadságának él.

Aug. 24-én

Dél előtt a Kossuth gyermekei közvizsgálatot tartottak, hova mi környezői, mint hivatalosak elmentünk 's a három gyermek értelmes, bátor, alapos feleleteikben gyönyörködtünk 4 óra hosszant 's meglelégedéssel távoztunk. Estve a kertben tartott egyszerű vendégségben, mint a gyermekek vendégei részt vettünk, hol Kossuth családjával, Wysocki tábornok más két lengyellel 's mi Kossuth környezői jelen voltunk 's éjjélig mulattunk, ittunk Kossuthért, a hazáért, az általános népszabadságért 's at.

Aug. 25-én

Mi Kossuth környezői mindnyájan óngombos, setétkék színű, veres hajtókás és szegélyes magyar ujjasban 's fekete nadrágban jelentünk meg nála névnapi üdvözlés végett. Szónokunk Berzenczey László ékes, magasztaló 's mintegy búcsúzó beszédjére

Kossuth elfogódva, érzékenyen válaszola, a többek közt köszönve iránta mutatott ragaszkodásunkat, hűségünket, azt mondá, hogyha az Isten őt mégegyszer tevékenységi tere állítja hűségünket gazdagon megjutalmazandja, 's ez jutalom abból fog állani, hogy „ahol hű emberre lesz szükség 's hol a veszély legnagyobb, oda fog bennünket állítani.”

Szept. első napja

Eljött végre a nem hitt szabadulás napja Kossuthnak. A hajnali pikula, rézdob pergéssel kísérvé költe fel bennünket kütahyai utolsó álmunkból. Felrázá a foglyokat a zsibbasztó álomból a szabadság életére. Mintha sírból támadtunk volna fel, gondolkozánk igaz-e vagy csak álom, hogy mi szabadon megyünk Törökhonból? – Igen, ez való volt, mert podgyászainkat tevékre, öszvérekre 's lovakra pakolva, hölgyeink török kocsikba 's tatrevánokba, tatreván két erős rúdra készített kalicka, mindenütt dróttal befonva, oldalt ajtókkal 's körül függönyökkel ellátva, melybe egy-két személy ülhet törökösen, minthogy alacsony a teteje, 's elől-hátul egy-egy öszvér viszi, magunk lovakra ülve még nap feljötte előtt elhagytuk Kütahyát. Elhagytuk! – 's eztán édes fájdalommal emlékezünk vissza kényelmes fogságunkra. Kényelmesnek mondhatom, mert mit kényelmünkre lehetett, mindent megtettek. Szobáinkat törökösen 's európaiasan bútorozták, szép havi díjat adtak, 's a néppel tiszteletben tarttattak. Ha kimentünk a kaszárnyából, katona kísért ugyan bennünket (kivéve a Kossuth környezetit, kikért ő jótállott), de tilos nem volt akárhova menni, bárha mértföldre, csak a tengerhez közel nem. Különösen nagy részét feledtette el bánatunknak, veszteségünknek a Kossuth számára a Porta által kibérlett 1 1/2 holdnyi herés, gyümölcsös, veteményes és virágos, sétakerti egy török ízlésű kerti szobával, konyhával 's csorgó ivóvíz-forrással, padokkal, kuglival 'sat. ellátva. Ide jártunk tanulni, járkálni, (körül 500 lépés hosszú kígyódzó 1 öl széles út volt, gyümölcsfák lombjaitól árnyékolva) gyümölcsözni, (volt benne 3-4 féle szilva, apró sárgabarack, fekete meggy, szentivány és őszi alma, 's 4-5 féle igen finom nyári és téli körte, som és kis dió nagyságú mogyoró, lasponya és birskörte) ide jártunk esténként társalogni Kossuth-tal. Ebben volt a két kis Kossuth-fiú lovaglóiskolája. Itt sok jó órát töltöttünk.

Kütahya rövid leírása

Kütahya fekszik az éjszaki félgömbön a hosszúság 28. és a szélesség 39. foka alatt, a Márvány-tengeri kikötőtől (Gemlek) 21 német mértföldre, (36 óra) délkeletnek, Brussától 17 német mértföldre (31 óra), az Olymp-hegyekhez közel délnek; egy

nyugotról keletnek nyúló magas hegylánc éjszaki oldalán és tövében.

A fölötte levő magas, kopár hegyeket még júniusban is hó tarkázza, 's ezen hegyekből eredő források a föld alatt cserépcsöveken vezetve, temérdek ágakra oszolva ivó friss vízzel látják el a várost a száz meg száz rézcsapokon szünet nélkül csorogva; – részint a meredek hegyoldalon sűrűn épült lapátos malmokat hajtja, 's azután a város minden rondaságát magába véve a város alatt körül levő zöldéses kerteket kövéríti 's a növényeket annyira buján növeli, hogy 6-10 hüvelyknyi hosszú 's karvastagságú, húsos ugorkákat, 20-24 hüvelyk átmérőjű 's 10-20 okás káposztákat növel. (Egy oka körülbelül 2 1/4 bécsi font.)

A város utcái rendkívül rendetlenek 's annyira szűkek, hogy ritka helyt térhet ki két szekér egymásnak, 's az utcákon végigfolyó szaros víztől 's behányt dögtől bűdösek.

Az utcák, minthogy a törökök, asszonyaik féltése miatt a kíváncsi szemektől, házaikat az udvarban benn építik 's az utcára többnyire istállóik 's kamráik vannak, nem szép kinézésűek, annyival inkább, mert házaikat se kívül, se belül meszelni nem szokták, sőt malterezés is ritkaság, csak sárral vakolnak, 's a házakat sohasem igazgatják, hanem ha összeomlik újraépítik, Tirol módra faoszlopokra gerendákkal, ezeknek közeit apró, keskeny vályogokkal rakva be. Falaik ennél fogva majd mind 4-5 hüvelyknyi vastagok, a nem vakolás, nem meszelés miatt poloskafészek. A házak mind emeletesek a legszegényebb emberé is (egész Törökhonban, még falukon is többnyire). Sem padlás, sem padlat deszkája nincs semmivel letapasztva.

A várost lakják törökök, örmények (róm. kat. és óhitűek) és görögök összesen 25-30 ezeren, 's a keresztények is egyedül csak török nyelvet tudnak, az örmények örmény betűkkel írnak török nyelven. Nemzetiségük egészen elveszett, annyira, hogy a római katolikusok viszálykodásban élvén az óhitű örményekkel azokat gyauroknak (hittagadóknak) nevezik 's magokat örményeknek sem tartják 's ha kérdik tőle, hát mi vagy? azt válaszolja katolikus – szegényeknek nemzetiségről még csak fogalmuk sincs. A törököknek öltözetét 's szokásait egészen átvették. Ezeknek nemzeti jövőjük többé nincs. Templomuk 's iskolájuk van, de nem az utcára; tornyuk nincs, harang helyett nagy vasdarabot vernek.

A hajdan korban itt görögök laktak, hanem mikor az első török császár sultán Ozmán Kóniából⁴⁶³ jöve, Kütahyán átment itt már törököket is talált, kik 50 év óta már itt éltek kis szultánság alatt, (az örmények később vándoroltak be) és a városba benyúló hegyág tetejére épült várat bírták. Ezen vár most már csak fél rom, fennálló falai mutatják, hogy nyilas időben épült, mert falai

minden 5-10 ölre kerek és szegeletes nyilazó bástyákkal vannak körül megerősítve. Hogy mily régen épülhetett a romban álló vár, mutatja az, hogy falaiba régi épületből faragott kövek, táblák és szép oszlopok vannak nyers kő gyanánt fektetve beépítve.

A múlt század végén még e várban tartattak a Napóleontól elfogott francia foglyok 's ültették a várhegy oldalán most is díszlő mondolást. E vár csak ezen században pusztult el 's csak ezelőtt 7-8 évvel vitték el belőle Stambulba az ágyúkat 's a kazamatáiba talált nyilakat, kopjákat, dárdákat, páncélokat 'sat. A várban jelenleg mintegy száz török ház van 's jelenleg is lakják 's ide keresztények a törökök méltatlan bánása miatt még most sem mernek felmenni, szétnézés végett sem.

Kütahya, mintegy ősi nagyságában, büszkén néz az alatta nyugot- éjszak- 's keletfelé elterülő nagyobb részint kopár, kőves hegyekkel körülvelt, 3 óra járás hosszú 's 1 óra széles, igen termékeny völgyre 's az annak szélire húzódtott mintegy 4 kis falura.

Erdeje nincs, mert az a Törökhonban divatos rendetlen vágás miatt kiveszett. Köve roppant sok van, de azért a házakat mind vályogból építik 's görbecseréppel fedik.

Nevezetes Kütahyán az Ulu dzsámi (nagy templom), építtette Jülderim kán (mennykő uralkodó), egy időben a brussai főtemplommal 's minthogy az építő mester az ő parancsa dacára nem a brussai alakjára építette (t.i. 20 kupola, 2 toronnyal), hanem hosszú négyesre egy boltozatra, 1 toronnyal, ötet lefejeztette.

Itt van a Lala Hüszsén temploma is, (Lala tulajdonképpen =nevelő, így nevezték a török főemberek többnyire azon kedves emberöket is, aki őket jótanácsokkal segítette.) udvarán egy roppant terjedt lombú 's oly vastag derekú platánfa, hogy 5 ember bírja körülölelni; ágain roppant madársereg fészkel. – Midőn Ulászló magyar király II. Murád török császárral Várnánál csatázott⁴⁶⁴ a császár, seregével már rémülve futott vissza, midőn a közvitéz Lala Hüszsén ezt meglátván a császárt megragadja 's megállítja 's visszatéríti, mondván „ne félj uram, mert úgy mind elveszünk.” A császár visszafordult, a magyarokat tönkretették 's Ulászló fejét maga Lala Hüszsén vágta le. Ezért ő nagy emberre lett. Kütahyán, mint begler bég (hercegek hercege) lakott 's vidékének parancsolt.

Mintegy 15 év óta csak helytartók (mohaszil vagy müszellim, vagy kajmakám) laknak Kütahyán.

Ezelőtt mintegy 15 évvel a kóniai ütközet után Ibrahim pasa seregével idáig nyomult 's 15-20 ezer emberrel néhány hónapig itt tanyázott, midőn aztán a béke a Porta és Mehmed Ali közt megkötöttétén visszavonult.

Kütahya népe bennünket szeretett, különösen kimutatták azt irányunkban az örmények, ők áldották a pillanatot melyben oda-

mentünk, mert míg ott voltunk a legkisebb török bántalomtól is mentesek voltak. Tekintélyünk a török lakosság előtt igen nagy volt, nem is úgy tekintettek talán minket mint keresztényeket (mely név előttük megvetett 's gyaur-nak nevezetik=hittagadó) mert tőlünk szitkot, mocskot, gorombaságot, sokat tûrtek szó nélkül, miért más keresztényt megölnének. Igaz, hogyha csak távolról is rosszat szólott valami török magyarról az emigráció török parancsnoka, Szulejmán bej vasra verette, 's a többiek retentésire vele a keresztények utcáit seprette.

Mi tornyaikba, templomaikba, sírboltjaikba bementünk, hová más keresztényt be nem eresztenének.

Kütahyába menetelünkkor Brussán Kossuth szakácsa, Mertai Károly hirtelen halállal kimúlván, Kütahyáig s ott is mintegy 6 hónapig Kossuth asztalárai főzés terhét Németh József tisztársunk vitte közkérésünkre ugyan, de önként szívesen, nehogy valami idegen szakács által emészthetlen étel kerüljön asztalára annak, kinek élete a mi, 's a nemzetek élete. Azután pedig elindulásunk napjáig főzött a Kossuth asztalára Schwartz Károly volt honvéd, zsidó születés, ki mindig Németh mellett lévén, a főzést meglehetősen megtanulta, ügyességet és hűséget mutatott. Hanem az utolsó napokban apró lopások miatt Kossuth bizalmát elvesztette, 's útra Grechenek György tisztársunkat kérte meg Kossuthné a főzésre, ki ezt örömünkre felvállalta 's szívesen, ügyesen teljesítette. A Kossuth podgyásza fel-és lepakoltatása, 's a reá ügyelet általa reám bízott, a hintóba fogott hajtása pedig Waigli Vilmos tisztársunkra. Török Lajos, Fráter Alajos, Kalapsza János 's Waigli pedig párosával naponként Kossuthnál inspekciót tartottak, 's személye körül éjjel-nappal örködtek.

Igy indultunk ki Kütahyából szeptember elsején, 's még aznap Szeid Omer török rongyos faluba értünk (4 órányira Kütahyától). Ezen falunak egész határa pusztá Arábiát ábrázolja köves, homokos, kopár hegyeivel. A falunak csak egy élő fája vagy kertje sincs. A házikók többnyire fahasogatványokból róvák, 's lapos-sas tetejük földdel fedvék.

Szept. 2-án

Hajnalban megindultunk 's délre az 5 órányira az Olymp-hegy széle tövében fekvő Dodrugá nevű török faluba értünk. Házai fenyőhasogatványból vannak öszveróva, egy-két szobával ellátva, hasogatott deszkával fedve, némelyik földdel is borítva. Ide érkezett egy osztrák útlevéllal ellátott cseh ember, ki német nyelven elmondá hetykén, hogy neki Kossuth fetteire,⁴⁶⁵ 's hogy ő Kossuthal beszélni akar, 's megmondani neki, hogy a cseh nép a nyomtatást már nem állhatja, 's hogy szabadítsa meg őket, kik

öt várják. De Kossuthhoz ily gyanús ember nem bocsáttaték, kivált miután mind Szulejmán török ezredes, mind Kossuth biztos helyekről tudósítva vannak, hogy az úton, kivált Gemleken, de még a török gőzösön is vigyázzanak, minden idegentől óvakodjanak. Ennél fogva a szép madár Szulejmán bej által Kütahyába küldetett, hogy ott 14 napig letartóztattassék.

Szept. 3-án

Hol fenyves, hol csereserdők között az Olymp hegyeken mászkálva délután 7 órányira eső kis török városba, Bazárcsikba értünk. Innen

Szept. 4-én

hajnalban megindultunk 's az Olymp kisebb ágain délre az 5 órára eső Kursumluba értünk. Török kis falu selyemtenyésztésből (a motollált tiszta selyemnek okkája 160-180 piaszter) és szuszán termesztésből él (használják olaját kelva nevű török édességbe, meghajalt magvát kalács külsejére szokták hinteni). Itt beszállásolva ebédeltünk, 's kies, termékeny, az Olymp erdős ágaival környezett néhány falucska által mívelt mintegy 2 négyzetmérföldnyi völgyben, egy kis török falucska alatt elhaladva, estvére a 3 órára eső Ejnigölbe értünk; kis török város, rizs-, szuszán-, és padlizsán tenyésztésből él. (A padlizsán olyan forma növénygyümölcs, mint nálunk a tojásvirág gyümölcse, csakhogy ennek a gyümölcse arasznyi hosszú, öt ujjnyi vastag ibolya szín).

Jegyz. Kursumlutól kezdve a brussai völgyig mindenütt vadon oly bőven találtuk a völgyekben, kivált patakok mellett a platánokat, mint nálunk a fűz vagy cserfát, – a fügefát mint nálunk a bodzafát.

Szept. 5-én

Délre a 4 órányira eső Akszú (:fehér víz:) víz nevű török faluba értünk; melynek népe selyem tenyésztésből él, katonás, bátor emberek, kik a legkisebb rablási hírré fegyverre kelnek 's kétszázával pandúr tiszt (2 abtie basi) vezetése alatt a körül, belől levő erdős hegyeket a rablóktól megtisztítják. 'S ezt ők jutalom vagy kárpótlás nélkül szívesen teszik a magok javára.

Szept. 6-án

Nap feljöttkor az Olympról végképp leereszkedvén Kesztene (gesztenye) nevű kis falu omladozott régi vára alatt, gránátalma erdeje mellett, Szuszulla nevű falun keresztül (hol a legszebb paradicsalmát, duránci őszibarackot vettünk, 's hol a bámiát⁴⁶⁶ nagymértékben termesztik) az Akszútól 4 órára eső Kel Hasszán nevű görög faluba értünk. (Kel=kopasz)

Ez a falu selyemtenyésztésből él. Egy-egy gazda 10-20 oka motollált finom selymet elad 200-240 piaszterével. – Áll 160 házból.

Szept. 7-én

Reggel jókor a brussai kies völgyből kikelve, hegyen-völgyön keresztül, a Brussára a török által internált oláhok által most készülöben levő derék országút mentében, Engürdzsik nevű kis török falu mellett elhaladva, a 4 órányira eső gemleki kikötőbe értünk. Itt Kossuth, környezőivel beszállásoltatott az új vendégfogadóba, a többiek mind a tengerparti kék vendégfogadóba tettettek 's Kossuthot kivéve, ki maga főzetett, étellel mindnyájan a török kormány által láttattunk el. – Mint előre figyelmeztették Kossuthot, igazán sokat is látogatták meg őt Brussáról és Stambulból, részint újság vágyból, részint vele Amerikába mehetni könyörgők; magyarok és gyanús külsejűek. De azok közül (kivéve egy-két egyént, kiket Kossuth rendelt magához Stambulból) egyet sem fogadhatott fel, minthogy a Mississippin amerikai fregaton hely csak 48 személyre van 's mi többen vagyunk Kütahyából jöttünk, 's néhány már előre felfogat [a] Mississippire ötvennél. Név szerint:

férfiak	fő	nők	fő	gyermekek	fő
Kossuth Lajos	1	Kossuthné	1	Feri	1
				Vilma	1
				Lajos	1
Karády Ignác	1				
Ihász Dani	1				
Fráter Alajos	1				
Török Lajos	1				
Waigli Vilmos	1				
Grechenek György	1				
Kalapsza János	1				
László Károly	1				
Németh József	1				
Asbóth Sándor	1				
Waagner Gusztáv	1				
Berzenczey László	1				
Ács Gida	1				
Perczel Miklós	1	Perczel Miklósné	1		
Kovács István	1	Kovácsné	1		
Gyurman Adolf	1	Gyurmanné	1	kisleánykája	1
Szerényi Antal	1				
Lülley Manó	1	Lülleyné	1	Lülley gyermeke	5
Házmán Ferenc	1				
Lórody Ede	1				
Dömötör János	1	Dömötörné	1		
szolgák					
Grezsák József	1				
Kovács Ferencz	1				
Szabó Péter	1				

férfiak	fő nők	fő gyermekek	fő
Magyar Sándor	1		
Hochhettlinger János	1		
Lengyelek			
Przyjemszky	1		
Wysoczki József	1		
Lussakowsky József	1		
Kossák	1		
Öszvesen	31	6	9

Ezekon kívül velünk jött még Cseh Imre volt százados és Kossuth török tolmácsa és szolgálja, Nagy János. Nem különben Kütahyán hozzánk csatlakozott még Miklósy⁴⁶⁷ volt honvédtiszt.

Ezekon kívül Gemleken hozzánk csatlakozott egy olasz, Dembinszky volt szolgálja, Lemmi embere Meridzi és egy bécsi német Liegel János ki a magyar szabadsági harcban velünk részt vett: és Tetzik.⁴⁶⁸ A Mississippin hozzánk csatlakozott Lemmi nejevel 's kisgyermekével. És így ekkor voltunk vendégek a Mississippin öszvesen 55-en.

Szept. 8-án és 9-én

Gemleken pihentünk 's ekkor délután a Muchabiriz-szubur (szerecsés hír) török gőzös fregátjára beköltöztünk és naplementekor a kikötőtől búcsút vettünk. – A gőzös nem kerék, hanem Archimedes sróf által (mi nem látszik) hajtatik; hossza 40, szélessége 6 öl; van rajta 26 darab 11 okás sugár – és 2 darab 44 okás mozsár. Katona van rajta öszvesen 400, – ebből csak 20 puskás, a többi mind tüzér 's egyszersmind matróz, a három főgépész angol 's a többi mind török. – A hajó pazar fénnel, de kényelmetlenül van építve (t.i. európai igényeknek). A tálalás rendetlen, szolgálat igen hiányos 's az ételek kevés és rosszak voltak. Európai szokást majmolva az asztal be volt terítve félig-meddig egy darab piszkos abrosszal; a 48 személynek csak a fele fért asztalhoz 's a közül is csak 5-6 ülhetett (szék nem lévén) tányért, kést 's villát csak 5-6 személy kaphatott, asztalkendőt egy sem, az egész asztalon pohár csak 3 volt, mindnyájan sorban abból ittunk, ki vizet, ki bort. Vizet töltöttünk egy törött szájú, mázatlan cserépkorsóból. Az étel rendkívül kevés és fagyú büdös lévén, többnyire éhesen keltünk fel.

Szept. 10-én

Reggel 7 és 1/2 órakor a Dardanelláknál horgonyzó Mississippin Éjsz[ak] Amerikai Egyesült Szabad Statusok gőzös fregáthoz közel horgonyt vetettünk. Egy óra múlva kezdtünk átpakolni és költözni, délben mind rajta voltunk 's szabadnak érezve magunkat keblünk magosan emelkedett Kossuth hurrákkal 's örömköny-

nyes szemekkel fogadtatásán az amerikai hajós tisztok 's vitézek által.

A Mississippi fregát hossza 43, szélessége 7 öl, vízbeni része 20, vízen felőli része 18 láb, jelenleg van rajta egy 8 fontos, nyolcz 68 fontos és két 86 fontos vaságyú (hadi lábbon azonban 22 ágyúnak van rajta helye), minden ágyúhoz van a hajón 500 tölte. Van a hajón öszvesen 147 egyén, melyből 24 tiszt, mintegy 23 fegyveres katona; a többi mind matróz és szolga. – A hajó 640 lóerejű.

Jegyzet

- ⁴³⁹Gál Sándor (1817-1866), honvéd tábornok. Világos után emigrál, s részt vesz a magyarországi politikai szervezkedés előkészítésében. 1860-ban tagja Garibaldi légiójának, majd átáll a pápai hatalom megerősítésére odarendelt francia csapatokhoz.
- ⁴⁴⁰ eszkort – fegyveres kíséret, fedezet (francia)
- ⁴⁴¹ manőverez – hadmozdulatokat végez (francia)
- ⁴⁴² ügynök (latin)
- ⁴⁴³ testőrség (német)
- ⁴⁴⁴ reverencia – tisztelet, hódolat (latin)
- ⁴⁴⁵ A Kubán folyó felső szakasza mentén élő nép.
- ⁴⁴⁶ Szattyánbőr, a spanyol Córdoba város nevééről.
- ⁴⁴⁷ kámea – domborműszerű ábrázolással vésett drágakő
- ⁴⁴⁸ stáb – magasabb parancsnokság
- ⁴⁴⁹ Mack József (1810 körül – 1868), honvéd alezredes. Perczel és Guyon seregében harcolt, majd a komáromi tüzérség parancsnokává nevezték ki. A fegyverletétel után Erdélybe ment, ahol elfogták. Szabadulása után Kütahyában Koszuthal találkozott. Hazatért, fegyveres felkelés szervezésébe fogott, de ennek 1852-ben a hatóságok nyomára jöttek. Sikerült külföldre menekülnie, az észak-amerikai Karolinában halt meg.
- ⁴⁵⁰ Koszta Márton (? – 1858), honvéd, százados, kimenekül, Amerikából visszatér Törökországba, Szmirnában az osztrákok elrabolják, de az amerikaiak kiszabadítják.
- ⁴⁵¹ pohárköszöntő
- ⁴⁵² illumináció – épületek és utcák kivilágítása mely ünnepség alkalmából (latin)
- ⁴⁵³ reverzális – kötelezvény, írásbeli nyilatkozat (latin)
- ⁴⁵⁴ epolett- vállrojt, vállbojt katonai zubbonyon (francia)
- ⁴⁵⁵ 1 bécsi láb = 1/6 öl = 12 coll = 144 vonás = 1728 = 0,316085 m vagyis 1' = 1/6° = 12" = 144''' = 1728' = 0,316085m
- ⁴⁵⁶ handsár – ívelt pengéjű, rövid szúrófegyver (arab)
- ⁴⁵⁷ burnót, tubák – orra szippantva élvezett dohánypor (indián)
- ⁴⁵⁸ földön ugrándozó röppentyűfajta
- ⁴⁵⁹ perkál – nyomással csíkozott v. mintázott, vászonkötésű olcsó pamutszövet
- ⁴⁶⁰ antifóna – a kar és a pap váltakozó éneke (görög)
- ⁴⁶¹ Bodola Lajos (1825-1881), királyi főmérnök, Bemhez csatlakozik, hadnagy majd főhadnagy. Törökországba emigrál, majd török szolgálatba áll, azután Olaszországban szakmai munkát végez. 1879-ben hazatér, majd Brassóban állami főmérnök lesz.
- ⁴⁶² szubalternus – alárendelt, nem önálló (latin)
- ⁴⁶³ Iconium (Törökország)
- ⁴⁶⁴ 1444-ben volt a csata.
- ⁴⁶⁵ Vetter – rokon, atyafi (német)
- ⁴⁶⁶ fűszernövény
- ⁴⁶⁷ Miklósy Ármin – a tavaszi hadjárat végén százados és a Bécsi légió parancsnoka Erdélyben. 1849 júliusától a tiszai hadseregben szolgál, a szabadságharc végén kimenekül Törökországa, majd 1851-ben az USA-ba távozik.
- ⁴⁶⁸ Tetzik Vilmos – a szabadságharcban Dembinszky tábornok tiszti szolgálja, alleppói internáltságából érkezett a Mississippire.

László Károly és naplója

A XIX. század Európa-szerte nagy korszaka volt a napló- és levélírásnak. A naplóírás virágkora a XVIII. században kezdődik, amelynek oka a szubjektívizmusban, a bensőségességre hajlamos vallási irányzatok előtérbe kerülésében és a felvilágosodásból eredő moralista törekvésekben kereshető. A XVIII. század második felében az érzékenységgel, a preromantikával és az érzelmek kitárulkozásával megszületik a modern önéletrajz és ezzel egyidőben az önvizsgáló, önelemző, modern napló is. Itt megemlíthetjük Goethe, Novalis, Byron, R.W. Emerson, Benjamin Constant, Kierkegaard, Puskin, Tolsztoj nevét. A magyar naplóírók közül Kölcsey Ferencet, Wesselényi Miklóst, Széchenyi Istvánt, Justh Zsigmondot és Kemény Zsigmondot emelhetjük ki. A Világos után emigrációba kényszerülő 48-as politikusok közül is sokan megörökítették élményeiket.

A napló legközelebbi rokonságban a krónikával, emlékirattal, önéletrajzzal áll. Elkülönítésük alapja az, hogy a naplóíró azonnal rögzíti az eseményeket, tehát a jelen műformája, a másik három pedig a múlté.

A napló és az önéletrajz közös jellemzője a szubjektivitás magas foka, de amíg a naplóíró közvetlen benyomásait írja le a vele megtörténteokről, az önéletrajzíró önmaga időbeli fejlődését ábrázolja. A krónika és a memoár a naplóhoz hasonlóan főleg érdekesebb eseményeket jegyez fel, de amíg a krónika írója formailag szinte teljesen háttérben marad, addig a memoárnál lényeges maga az író is.

A 19. században nagyon sok korábban írt napló került a nyilvánosság elé, melyekre jellemzőek, hogy krónikaszerűek, a külvilág felé fordulnak. A modern napló befelé fordul, a naplóíró célja megismerni önmagát, és ezen keresztül az embert, a naplót sokan tükörnek tartják.

A memoárok is a 19. században válnak újból kiemelkedő jelentőségűvé. Szávai János megállapította, hogy a memoárok divatja a mozgalmas korok után következő nyugalmasabb időszakokra jellemző. Ebben a műfajban az események lezárulása után lép fel az összegzés és a tapasztalatok levonásának igénye.

A magyar memoárirodalom 19. századi fellendülése két történeti fordulóponthoz, 1849-hez és 1867-hez kapcsolódik. A szabadságharc idején számosan jegyezték le élményeiket, 1849-1859 között külföldön több száz magyar témájú kötet jelent meg, és ezek között olyan emlékiratok, amelyeknek máig nincs magyar fordításuk, vagy nincs teljes és pontos fordításuk

(Szillányi Péter, Prágay János, Klapka György, Beck Vilma, Czetz János, Teofil Lapinski, Jerzy Bulharin, Nedbál Ignác). Magyarországon 1861-1862 között már adhattak ki 1848-as emlékiratokat, de a publikációs feltételek az 1870-es, 1880-as évekre teremtődtek meg. Az objektív feltételek adottak, hiszen az olvasót nagy valószínűséggel érdekli a közelmúlt politikai, katonai, társadalmi eseményeinek szubjektív szempontú felelevenítése, és adottak a szubjektív feltételek is, hiszen az események résztvevői a saját szerepük tisztázásának szándékával szólalnak meg.

A személyesség a 19. század második felének memoárjaira kevésbé lesz jellemző, az elbeszélők többnyire a külső események leírását vállalják, itt megjegyzendő, hogy a korabeli olvasók elvárása is befolyásolja az elmondandó és elmondható határait. A műfaj népszerűségét jól mutatja, hogy Nagy Márta könyvében csak az 1848-49-es időszakból 79 szerzőt említ, Kacziány Géza pedig az 1848 és 1914 közötti időszakból 246 művet sorol fel.

László Károly élete és írásai

A Kossuth-emigráció visszaemlékezésekben gazdag anyagában kiemelkedő jelentőségű László Károly egykori tüzérszázados több mint húsz éven át vezetett naplója. A kilenc kis kéziratos kötet, amely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Oct. Hung. 720-as jelzet alatt, László Károly 1848. szeptember 25. és 1870. január 1. közötti feljegyzéseit tartalmazza. A szabadságharcos emlékekkel kezdődő, majd a törökországi és amerikai emigrációval folytatódó Napló terjedelme kb. 1200 különböző méretű oldal.

László Károly 1815. március 30-án született Kecskeméten, iskoláit itt kezdte, majd Debrecenben folytatta jogi és teológiai tanulmányokkal. Ez után először iskolarektor volt Szabolcs megyében, majd mérnöki diplomát szerzett Pesten. A szabadságharc kitörésekor a Hunyadi-csapatba állt be, majd május 14-én Görgei hadnaggyá nevezte ki. 1849. augusztus 9-én részt vett a szabadságharc egyik utolsó csatájában, a temesvár-szentandrásai összecsapásban, mely a magyar sereg vereségével végződött. Lugosra, majd Facséra ment útege maradványával, Déva alatt csatlakozott Bemhez és 1849. augusztus 22-én átlépte a határt, katonáival Törökország felé menekülve.

Vidin, majd Sumla után Kossuth híveivel 1850. április 12-én Kütahyába érkezett. A török császári biztos kívánságára összeállított személyi lajstromban szerepelt László Károly is, aki ezután Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott.

1851. szeptember 10-én a magyar emigránsok egy része felszállt a Mississippire, az Egyesült Államok Dardanelláknál horgonyzó gőzhajójára, s november 10-én New Yorkba érkezett, itt

várta be vezérét, aki közben Gibraltárnál megszakította útját, hogy Angliába menjen.

László Károly Kossuth amerikai tartózkodása alatt is az ő titkára, iratainak kezelője volt.

Kossuth 1852 júliusában Angliába indult, de előtte Asbóth Sándort, Grechenek Györgyöt és László Károlyt beajánlotta H. Baldwin, gazdag syracuse-i polgárhoz a csatorna építkezésekhez mérnököknek. László Károly Baldwin javaslatára New York Állam Csatorna Műveinek syracuse-i osztályában nyert alkalmazást. Később a Syracuse-Binghamton vasútnál mérnökösködött.

1853. február 17-én Syracuse-ban amerikai polgárrá avatták, ezután a washingtoni szövetségi kormány topográfiai osztályán alkalmazták.

1857-ben Mexikóba ment az ottani állami birtokok felmérésére, később Nemegyei Bódoggal mahagóni és berzsényfa kereskedéssel foglalkoztak. (László Károly küldte az Akadémia épületének nagytermét díszítő burkolathoz a mahagónit, a Nemzeti Múzeum olvasóterme számára pedig mahagóni asztalokat ajándékozott.)

1867-ben megnősült, menyasszonya Josephin, Shiels lagunai angol consul leánya, mindössze 16 éves volt ekkor. Az esküvő után néhány nappal elindultak Magyarországra.

Itthoni sorsuk kevésbé ismert, sajnos László Károly hazatérésük után csak rövid ideig folytatta naplóját.

1871-től szülővárosában, Kecskeméten előbb a Népbank könyvelője volt, majd városi mérnök 1882-ig. 1882 őszén lemondott kecskeméti városi mérnöki állásáról, mert a szolnok-csongrádi Jobbparti Tisza-szabályozó Társulat igazgató-mérnökévé nevezték ki, ezért Újkécskére költöztek.

Hazatérése nem volt révbe érkezés, mivel Mexikóban és az Egyesült Államokban szerzett vagyonát nem tudta jól befektetni, elszegényedett, felesége elhagyta.

Élete végének egy mozzanatát és halálát szinte jelképesnek is tekinthetjük: 1892 nyarán még meglátogatta Kossuthot Turinban, hazatérése után megbetegedett és Kossuth halála után nem sokkal, 1894. május 4-én meghalt Bátyán. A közeli Foktön temették el.

László Károly 1848-tól 1870-ig vezette naplóját, s ennek csak töredékrészét adta ki saját maga, átszerkesztve-megrostálva Naplótöredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetően, Törökországban és az Amerikai Egyesült Államokban címmel 1887-ben.

Kossuth a következőt írta ennek bevezetőjeként:

„Kedves barátom Komám Uram!

Még kiutahiai internálásunk idejéből tudom, hogy azon menekült honfitársaim közt, akik környezetemet képezték, Ön volt az, aki rendes naplójegyzeteket vezetett, és mi sokkal bensőbb viszonyban állottunk egymáshoz sem, hogy bő alkalmam nem volt volna Önnek mind jellemét, mind lelkiismeretes pontosságát, mind megfigyelő tehetségét annyira kiösmerni, mi szerint teljesen meg legyek győződve, hogy Önnek Naplójegyzetei a 49ki magyar menekültek történelmének kifogástalan kútfői közé tartoznak, s ahhoz becses adalékul szolgálnak; s azért nem csak teljes készséggel beleegyezem, hogy Ön kiadatni szándékolta Napló töredékeit nekem ajánlhassa – de sőt Önnek hontalanságom egykori leghívebb bajtársának e kívánságát, mint változatlan barátságának jelét köszönettel fogadom, 's hasonlóan változatlan barátságomnak és nagybecsülésemnek biztosításával viszonozom.

Turin Febr 10kén 1887

Kossuth Lajos”

Könyv terjedelmű Ács Tivadar munkája is, a *Magyar úttörők az Újvilágban* című könyvében ő adott ki részleteket László Károly írásából, igen pontatlanul, rossz olvasatban, kihagyásokkal, majd 1986-ban Bogáti Péter használta fel a kéziratot a Móra Kiadónál megjelent *A mahagóni ember* című ifjúsági életrajzi regényéhez.

Az említett köteteken kívül László Károly írásai megjelentek a korabeli lapokban is. A Vasárnapi Újság 1859-62-es, 1866-os, 1868-as évfolyamaiban, illetve a Politikai Újdonságok 1860-as évfolyamában található László Károly Mexikóból és New Yorkból küldött levelei.

A Kecskemét című "politikai és közművelődési közlöny"-ben már hazaérkezése utáni írásai jelentek meg: 1873-ban és 1876-ban önálló cikkei. 1876-1881 között "Töredékek Naplójából".

Az idők folyamán többszörös szövegváltozásnak lehetünk tanúi. Az eredeti napló szövege az 1859-es Vasárnap Újság hasábjain az olvasókat érdeklő, izgalmas, egzotikus levéllé változott. A Napló részletei 1876-ban a Kecskemétben útikalauzként jelennek meg. László Károly a philadelphiai világkiállítás (1876. május 10.- november 10.) kapcsán közöl hasznos tudnivalókat a "világtárlatra" utazóknak. A napló-újságcikk-levél-útikalauz sor a "Kecskemét"-ben 1876-1881 között megjelent Töredék László Károly naplójából című cikksorozattal ismét az eredeti Naplóhoz kanyarodott vissza.

A 240 oldalas Napló-töredék az eredeti szöveg felől közelítve valóban töredék, az egész Naplónak csak töredék része. A Napló I. kötete és II. kötetének eleje 1849. augusztusáig nem szerepel a Napló-töredékben; a II. kötet 1849 augusztusától a III.-IV.-V.-

VI. kötet 1852. július 14-ig, Kossuth Angliába távozásáig adja a Napló-töredék eredeti magvát.

A kéziratos Napló tematikája a következő:

- I. kötet 1848. szeptember 25.- 1849. április 24. (A Hunyadi-csapatban eltöltött idő, László Károly tüzérpályafutása Pest felszabadításáig)
- II. kötet 1849. április 24. – 1849. december 4. (Buda ostroma, a Vág-menti hadjárat, délvidéki harcok, menekülés Törökországba)
- III. kötet 1849. december 8. – 1850. július 3. (Törökország – Vidin – Kütahya)
- IV. kötet 1850. július 4. – 1851. május 8. (Kütahya)
- V. kötet 1851. május 9. – 1851. december 31. (Kütahya, Kossuth az USA-ban)
- VI. kötet 1852. január 1. – 1852. július 14. (Kossuth az USA-ban)
- VII. kötet 1852. július 16. – 1853. augusztus 30. (László Károly az USA-ban)
- VIII. kötet 1853. szeptember – 1857. december (László Károly az USA-ban, Mexikóban)
- IX. kötet 1853. január 1. – 1870. január 1. (László Károly Mexikóban, visszatérés az USA-ba, hazatérés Magyarországra)

A Napló-töredék fogadtatását jelzi a Pesti Napló Tünnemé-nyes időkből című írása:

"A 48-diki memoire-irodalom nevezetes adalékkal gazdagodott e könyvben, melynek címét föntebb leírtuk. Szerző igazán naplót ír, napról napra jegyezte fel a történeteket, melyeket egy szellemes elbeszélő ügyességével ad elő. Jegyzetei között sok új és kimerítő adatra akadunk."

Visszatérve a kéziratos Naplóra, a Napló-töredékhez képest számos olyan információt közöl az emigrációra illetve Kossuth személyére vonatkozóan, amelyek a kiadott műben nem találhatóak.

A Napló nagy jelentőségű a következők alapján: 1/ A szabadságharc utolsó szakaszáról részletes feljegyzéseket tartalmaz. 2/ László Károly Kossuth titkáráként az emigráció legfontosabb ügyeit közelebbről ismerte, a Kossuth által bejárt helyszíneken fontos információkat szerzett. Kossuth híve volt, így a vele kapcsolatos feljegyzéseit megfelelő kritikával kell kezelni, de Kossuth egyéniségével kapcsolatos beszámolóik különösen érdekesek. 4/ Igen fontos adalékot nyújt a törökországi mindennapok történetéhez, mentalitástörténeti, földrajzi szempontból is érdekes. 4/ A naplói-alkata, rendkívüli precizitása, pontosságra való törekvése

következtében a Napló számos részletes táblázatot, kimutatást közöl. 5/ Egy jellegzetesen 19. századi magyar emigráns sors bemutatása miatt.

A Kossuth-emigráció Törökországban

A temesvári csatavesztés, majd a világos fegyverletétel után tömegesen hagyták el Magyarországot azok, akiket a megtorlás erre kényszerített. Legtöbben Kossuth köré csoportosultak, akitől még továbbra is várták az események megváltoztatását. Az emigráció már kezdettől fogva megosztott volt, hiszen a szabadságharcban résztvevő vezetők is eltérő véleményt alkottak arról, hogy kell-e folytatni a harcot, azaz az emigrációbeli lét lehetőségeihez képest pénzt gyűjtsenek-e a folytatásához, ahogy ezt Kossuth is vélte, vagy pedig – ahogy Perczel Mór gondolta –, megegyezésre kell törekedni az osztrákokkal, és el kell fogadni az általuk felkínált lehetőségeket.

Kossuth a hazatérésre nem is gondolhatott, hiszen vele és a fontosabb vezetőkkel kapcsolatban a „minél messzebb Magyarországtól” álláspont érvényesült. Ennek következtében kellett neki és közvetlen környezetének egyre mélyebbre és távolabbra hatolni a Török Birodalomban, így lett Vidin, Sumla után utolsó tartózkodási helyük a kisázsiai Kütahya. Itt már az eredetileg közel 4000 fős menekültsergnek csak a töredéke töltött nehéz hónapokat a szabadulásra várva.

A Törökországban való tartózkodás körül is komoly diplomáciai küzdelmek voltak, hiszen az osztrákok és oroszok kezdetben ragaszkodtak Kossuth és a fontosabb politikai vezetők kiadatásához, hogy az aradi vértanúk sorsára jutassák őket. Később a minél hosszabb ideig tartó internálást követelték, kezdetben ez öt év volt, majd az amerikai, angol és francia fellépésnek köszönhetően beleegyeztek a menekültek Amerikába való távozásába. Nyilvánvaló, hogy beleegyezésükben meghatározó volt a távolságból eredő biztonságérzet.

Kossuth előtt már Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc is Törökországba volt kénytelen menekülni, egy olyan országba, amely akárcsak az Osztrák Birodalom szintén népeket nyomott el, és emellett még rendkívül elmaradott is volt. A Nyugat felé menekülés földrajzilag és politikailag is lehetetlennek bizonyult. Andrassy Gyula gróf már 1849 júniusától Konstantinápolyban tartózkodott diplomáciai megbízatással, később gróf Vay László vette át a feladatát. Természetesen Nyugat felé is próbálkoztak, Kossuth külpolitikai képviselői Pulszky Ferenc és Teleki László minden tőlük telhetőt megtettek, hogy megnyerjék a magyar ügynek Angliát és Franciaországot, de a nagyhatalmaknak nem állt érdekükben meggyengíteni a Habsburg-monarchiát. Nekik

olyan erős Ausztriára volt szükségük, amely ellensúlyozhatja a Dardanellák és a Boszporusz birtoklására törő cári politikát. Bár amikor az oroszok és osztrákok 1849. szeptember 14-i jegyzékükben háborúval fenyegették meg Törökországot a kiadatás megtagadása esetén, akkor az angolok és franciák rögtön felvonultatták flottáikat a tengerszorosok védelmére. A Porta elleni orosz támadás a nagyhatalmak támogatását jelentette volna az emigránsok számára, Bem szerint az orosz támadás előidézését szolgálta az is, hogy többekkel áttért mohamedán hitre.

A törökországi emigráció elnevezés nem helytálló olyan szempontból, hogy 1850. február közepéig bolgár földön tartózkodtak a menekültek. Az első állomás, ahol több mint két hónapot töltöttek Vidin volt. Itt talán a legfontosabb politikai eseménynek Kossuth vidini levele tekinthető, amelyet a párizsi és londoni magyar diplomáciai ügynökökhöz és képviselőkhöz írt, ebben ismét kormányzónak nevezi magát, a bukás fő okának Görgei árulását tartja, de ugyanakkor bízik a nagyhatalmak segítségével.

A következő esemény, amely a széthúzást erősítette, az iszlám hit felvétele volt, szeptember 18-án kb. 250-en tértek át, Bem mellett Kmety, Guyon és Stein tábornok is. Kossuth nem tiltotta meg az áttérést, ő azonban nem volt erre hajlandó.

Október 12-én megjelent Vidinben Hauslab osztrák tábornok, és felhívásában büntetlen hazatérést ígért a katonáknak. Kossuth ezt sem akadályozta meg, így 21-én kb. 3000-en hazaindultak, azonban az ígéreteket nem tartotta be a Habsburg-monarchia, és a hazatérőket újból besorozták az osztrák hadseregbe. Előzőleg a menekültek közül már több százan meghaltak, szökést kíséreltek meg, néhányuknak így Egressynek, Szemerének sikerült is, Kossuth is tervezte ezt a lépést.

A Vidinben maradók között tovább nőtt az elkeseredés, amikor a török hatóságok október végén közölték, hogy tovább kell menniük. Kossuth és csoportja, kb. 320-an november 3-án erős őrizet mellett elindultak Sumlába. Itt már az első napokban feléledt az ellenségeskedés Perczel Mór és Kossuth között.

Az emigráció életében fontos eseménynek számított, amikor valaki Magyarországról körükbe érkezett. 1849. december 17-én Bárdy Rudolf azt a hírt hozta, hogy az osztrákok orgyilkosokat küldenek Kossuth ellen, ennek volt is valóságalapja, sőt az emigránsok között kémek is voltak. A hír következtében megszervezték Kossuth személyes védelmét.

Az 1850-es év nem sok reménnyel kecsegteti a száműzötteket, bár fontos esemény, hogy január közepén megérkezett Kossuth felesége, később pedig (már csak Kütahyába) Perczel Mór és Miklós felesége is.

Sumla után a következő állomás Kütahya lett, ahová 1850. február 15-én indult kb. 60 fő, itt szeptember 1-jéig tartózkodtak.

Az itteni politikatörténet fontosabb eseményei közé tartozott, hogy Kossuth felvette a kapcsolatot Mazzinivel, aktivitása abban is megnyilvánult, hogy nagyobb figyelmet fordított a hazai szervezkedésekre is. 1851 tavaszán többen érkeztek Magyarországról, így Rózsafi Mátyás, Figyelmessy Fülöp, Makk József, neki Kossuth 1851. június 25-én kiadta a „Felhatalmazás” című iratot, amelyben megbízta a hazai szervezkedés irányításával. Megkísérelte az emigráció keleti és nyugati szárnyának összefogását is, e kísérlet része volt a Teleki Lászlóval folytatott párbeszéd is. Ennek a kütahyai alkotmányterv vetett végett. Ezt a későbbi Duna-konföderáció előzményének is tekinthetjük, de amíg Teleki és Klapka a területi autonómiát is biztosítani kívánta a nemzetiségeknek, addig Kossuth ettől elzárkózott, bár hangsúlyozta a demokratikus jogok biztosításának fontosságát.

Kossuth politikai ellenfelei közé tartozott Bem József is, aki 1850. december 10-én Aleppóban meghalt.

Az ellentétek Kütahyában is folytatódtak, a Perczel Mór és Kossuth közötti újabb összeütközés akkor következett be, amikor kiderült, hogy néhányan pénzbeli támogatást fogadnak el Perczeltől. Később Asbóth Sándor és Perczel Miklós között párbaj zajlott le.

Érdekes, hogy a Naplóban gyakran jelentkező törökök elleni ellenszenv a Napló-töredékben határozottan Törökország iránti érdeklődéssé, rokonszenvvé változott. Ez talán a napló és a memoár közötti különbséggel is magyarázható.

Pataki Ferenc is említi a visszaemlékezésekkel kapcsolatban, hogy: „nem áll módunkban megváltoztatni az egyes eseményt, de meg tudjuk változtatni egész kontextusát vagy azt a hátteret, amelyre, mint múltira vonatkoztathatjuk, s benne értelmezzük az eseményt.” A későbbiekben így folytatja: „...sajátos kulturális-morális nyomás nehezedik az egyénre, amely arra indítja, hogy e normatív követelményeknek megfelelően szerkessze élettörténetét, vagyis kihullassa emlékezetéből következetlenségeit, »hütlenségeit« önmagához.”

A mindennapi élet sok meglepetést, nehézséget tartogatott a magyarok számára, bár Ázsiába való eljutásukat Perczel Miklós szinte megérkezésékként fogja fel az őshazába. Az egykori őshaza azonban szokatlan ételeket, más időjárást, eltérő életmódot, mentalitást, szokásokat is jelentett.

A törökországi emigráció története Kossuth és hívei Amerikába távozásával véget ért. Bár többen ott maradtak, őket Klapka próbálja megszervezni a krími háború idején. A törökök mai napig tartó magyar barát érzelmeit valószínűleg az 1848/49-es

magyar forradalom és szabadságharc befogadott hősei iránti rokonszenv is növelte. A török birodalom lehetőségeihez képest mindent megtett értük, menedéket és megélhetést biztosított számukra. Ahogy László Károly írja: „az európai művelt, keresztény államokban a magyar emigráció éhen hal; ...Mennyivel szerencsésebbek azok, kiket jó sorsuk a pogány török karjaiba vezetett. ”

Irodalom

- Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
- Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Második, javított és bővített kiadás. Bp., 1989
- Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49-es szabadságharcban. I., III. k. Heraldika Bt., 1998., 1999.
- Bogáti Péter: A mahagóni ember. Bp., 1986.
- Görgey István: 1848 júniusától novemberéig. S. a. r. Katona Tamás. Okmánytár. Bp., 1980.
- Hajnal István: A Kossuth emigráció Törökországban. Bp., 1927.
- Hermann Róbert: A 47. honvédszászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1992.
- Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény 36/II. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1995.
- Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851-1852. I-II. k. Bp., 1940-1948.
- Kacziány Géza: A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1913-ig. Bp., 1917.
- Kedves Gyula: A 48. honvédszászlóalj története az 1848-49-es szabadságharcban, alakításától Budavár bevételeig. Hadtörténelmi Közlemények 1990/2.
- Lukács Lajos: A magyar politikai emigráció 1849-1867. Bp., 1984.
- Nagy Márta: Az 1848-49-es emigráció memoire-irodalma. Bp., 1936.
- Pásztor Imre: A Kossuth-emigráció Bulgáriáról. In: Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A Bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára. Szerk. Csavder Dobrev, Juhász Péter, Petar Mijatev. Bp., 1981. 403-424.
- Pataki Ferenc: Identitás, személyiség, társadalom. Bp., 1987.
- Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból. S. a. r. Závodszy Géza. Bp., 1977. [I. k.]
- Perczel Miklós 1848/49-es honvéd ezredes: Naplóm az emigrációból. II.k. S. a. r. Závodszy Géza és Papp János. Bp., 1979.
- Szávai János: Memoárirodalmunk új virágkora. In: Zsendül-e a fügefa ága? Bp., 1984.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1900. VII. k. 833-835.
- Urbán Aladár: Kossuth szabadsapata 1848 őszén. Hadtörténelmi Közlemények 1988/4.
- Urbán Aladár: Perczel Mór és a Zrínyi szabadsapat. Hk 1991/1.

Tartalom

I. Füzet	
1848. szeptember 25. – 1849. április 24-ig.....	5
II. Füzet	
1849. április 24-től 1849. december 4-ig.....	41
III. Füzet	
1849. december 8-tól 1850. július 3-ig.....	73
IV. Füzet	
1850. július 4-től 1851. május 8-ig.....	101
V. Füzet	
1851. május 9. – 1851. december 31.....	139
László Károly és naplója.....	167
Irodalom.....	177

